T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜRESEL GÜÇ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DOĞU TÜRKİSTAN PROBLEMİ

ÖZLEM AKKAYA

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. CEMİLE ARIKOĞLU ÜNDÜCÜ

EDİRNE 2024

Tezin Adı: Küresel Güç İlişkileri Bağlamında Doğu Türkistan Problemi

Hazırlayan: Özlem AKKAYA

ÖZET

Bu tez, küresel güç ilişkilerinin Doğu Türkistan sorununu nasıl araçsallaştırdığına dair bir inceleme sunmaktadır. Çin, Rusya, ABD ve Hindistan gibi büyük güçlerin, bölgedeki insan hakları ihlallerine yönelik tutumları, yalnızca kendi stratejik çıkarları doğrultusunda şekillenmekte olup, uluslararası siyasetin bu soruna olan etkisini derinleştirmektedir. Çalışmada, bu devletlerin bölgesel hakimiyet mücadelelerinin, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerini nasıl gölgede bıraktığını ve bu durumun küresel siyaset üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Bu çalışma, uluslararası politik dinamiklerin bir bölge sorununu nasıl daha karmaşık hale getirdiğini anlamaya yönelik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti ekseninde günümüzde Doğu Türkistan bölge sorununun küresel devletlerce araçsallaştırılıp araçsallaştırılmadığı incelenerek Rusya, Hindistan ve Amerika Birleşik Devletleri açısından ele alınmıştır. Bu devletlerin soruna yönelik hassasiyetlerinin olup olmadığı araştırılarak bu çalışmada sunulmuş, sorunun nasıl ele alındığı ve uygulanan yaptırımlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Çin, Rusya, Hindistan, ABD, Küresel Devletler

Name of Thesis: The East Turkestan Issue in the Context of Global Power Relations

Prepared by: Özlem AKKAYA

ABSTRACT

This thesis presents an analysis of how global power relations have instrumentalized the East Turkestan issue. The attitudes of major powers such as China, Russia, the United States, and India toward human rights violations in the region are shaped solely by their strategic interests, thereby deepening the impact of international politics on this issue. The study examines how these states' struggles for regional dominance have overshadowed human rights violations in East Turkestan and explores the implications of this situation on global politics. This research aims to contribute to the understanding of how international political dynamics complicate a regional issue.

Focusing on the People's Republic of China, the study investigates whether the East Turkestan regional issue is being instrumentalized by global powers, with a particular emphasis on Russia, India, and the United States. By examining whether these states exhibit any sensitivity toward the issue, the study attempts to explain how the problem is addressed and the nature of the sanctions imposed.

Key Words: East Turkestan, China, Russia, India, USA, Global States

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Doğu Türkistan problemi tarihi açıdan incelenerek özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge sorunu ve sorunun gelişim süreci karşılıklı işlenmeye çalışılmıştır. Doğu Türkistan stratejik ve jeostratejik olarak küresel devletlerce modern dünya ekonomi sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Doğal kaynakları, tarihten bu yana kara yolu ticaret güzergahı üzerinde olması ve uluslararası ticaret ağının deniz yolu güzergahına fayda sağlaması Doğu Türkistan'ın özerk bölge olarak haklarını yaşayamaması, bu bölgeyi insan hakları ihlaline maruz kalan sorunlu bir yer haline getirmiştir. Çin'in kendi "iç terörizm sorunu" olarak adlandırdığı ve bazı devletlerce de terörizm kabul edilen bu bölgede insan hakları ihlalleri meşrulaştırılmıştır.

Kıymetli tez danışmanım saygıdeğer Prof. Dr. Cemile ARIKOĞLU ÜNDÜCÜ'ye çalışmanın zorluk derecesine rağmen bu konuda beni desteklediği ve yardımcı olduğu için teşekkür ederim. Hayatımın her anında yanımda olan ve bana her zaman inanan sevgili Erdem AKKAYA ve Nihal GÖRAL' a da ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Sizin sevginiz ve desteğiniz, bu süreçteki en büyük motivasyon kaynağım olmuştur. Tezimin yazım aşamasında bana sürekli motivasyon veren ve her zaman yanımda olan yakın arkadaşlarıma da gösterdikleri anlayış ve moral desteği için teşekkür ederim.

Bu çalışmayı, özgürlük ve barış mücadelesinde büyük acılar yaşayan Doğu Türkistan ve Gazze halkına ithaf ediyorum. Bu iki halkın yaşadığı zorluklar ve verdikleri mücadeleler, benim ilham kaynağım olmuştur. Dualarım ve düşüncelerim daima sizinle.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖN SÖZ ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **VI**
GİRİŞ **1**
1. BÖLÜM TEZİN YAPISI **7**
1.1. Analitik Yapı 7
1.2. Yazın 9
1.3. Yöntem 11
1.4. Kuramsal Çerçeve 12
2. BÖLÜM DOĞU TÜRKİSTAN **20**
2.1. Doğu Türkistan'ın Jeopolitiği 20
2.1.1. Coğrafi Konum 20
2.1.2. Doğal Kaynaklar 21
2.1.3. Etnik ve Dini Yapı 22
2.1.4. İpek Yolu 23
2.2. Doğu Türkistan'ın Tarihi 24
2.12.1. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1933-1934) 28
2.12.2. Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949) 29
2.3. Doğu Türkistan'ın Nüfusu ve Nüfus Değişimi 31
2.4. Doğu Türkistan'ın Ekonomik ve İktisadi Durumu 32
3. BÖLÜM DOĞU TÜRKİSTAN SORUNU VE ÇİN POLİTİKALARI **35**
3.1. Doğu Türkistan'ın Temel Sorunları 35
3.1.1. Nüfus Politikası 35

3.1.2. Eğitim 38
3.1.3. Ekonomi 41
3.1.4. Sağlık 44
3.1.5. Din 46
3.1.6. Siyasi Durum ve Dijital Gözetim 47
3.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Doğu Türkistan Politikalarına Yön Veren Aktörler 48
3.2.1. Mao Zedong 48
3.2.2. Deng Xiaoping 52
3.2.3. Jiang Zemin 54
3.2.4. HU Jintao 56
3.2.5. Xi Jinping 59
4. BÖLÜM KÜRESEL DEVLETLER ve DOĞU TÜRKİSTAN PROBLEMİNE YAKLAŞIMLARI 63
4.1. Küresel Devletler 63
4.2. Hindistan ile Çin İlişkileri 65
4.2.1. Hindistan'ın Doğu Türkistan Sorununa Yaklaşımı 69
4.3. Rusya ile Çin İlişkileri 70
4.3.1. Rusya'nın Doğu Türkistan Sorununa Yaklaşımı 74
4.4. ABD İle Çin İlişkileri 75
4.4.1. ABD'nin Doğu Türkistan Sorununa Yaklaşımı 77
SONUÇ 80
KAYNAKÇA 83

KISALTMALAR LİSTESİ

DT	Doğu Türkistan
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
RF	Rusya Federasyonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
BKBY	Bir Kuşak Bir Yol Projesi
SUÖB	Sincan Uygur Özerk Bölgesi
CNPC	China National Petrolrum Corporation
AEB	Avrasya Ekonomik Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BMİHK	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi

GİRİŞ

Tarih boyunca Orta Asya'da hakimiyet kurmuş Uygur Türkleri, gerek jeopolitik konumu gerekse coğrafyanın vermiş olduğu zenginliklere sebep birçok kez farklı devletler tarafından istila edilmiş ve 21. yüzyıl itibari ile Çin, Rusya, Hindistan ve ABD gibi ülkelerin hegemonik sömürgesi altında kalmıştır. Var olan devlet sınırını korumak ve genişletme ihtiyacı ile başlayan savaşlar doğrultusunda dünya bugünkü sınırlarına ulaşırken, Orta Asya'nın da birçok etnik gruba bölünerek devletler kurulmasına neden olmuştur.

Yerleşik hayata geçen ilk Türk devleti olan Uygur Türkleri, Orta Asya coğrafyasında İpek Yolu'nu kullanarak ticaret yapmıştır. Böylelikle uzun yıllar bu coğrafyaya ev sahipliği yaparak Türk devletlerine ve topluluklarına birçok konuda öncülük etmiştir. Küreselleşme ile birlikte dünya savaşları, krizler, uluslararası anlaşmalar, devlet sınırlarının evrenselleşmesi devletleri birbirine bağlayarak, küreselleşen dünyanın getirdiği şartlarda yaşamaya zorunlu kılmıştır.

Ülke sınırları dahilinde jeopolitik ve yeraltı kaynaklarının önemi Doğu Türkistan için tarihten bu yana ticaret akışı sağlayan faktörlerden biridir. Sürekli değişime uğrayan dünya düzeninin bu bölge üzerindeki ekonomik potansiyeli komşu devletlerce ele geçirilmek istenmiştir. Mançu İmparatorluğu ve Rusya Çarlığı arasında 1881 yılında imzalanan İli Antlaşması ile bu iki devlet, Türkistan topraklarını paylaşmıştır. Antlaşmaya göre Rusya Çarlığı, Batı Türkistan'ı elinde tutarken Çin'e Doğu Türkistan verilmiştir. Mançu İmparatorluğu yıkılınca Doğu Türkistan ilki 1933 yılı olmak üzere Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'ni kurmuş, ikinci olarak da 1944 yılında Doğu Türkistan Cumhuriyeti olarak kurulmuştur[1].Bu tarihlerin akabinde 1945 yılında Çin, Doğu Türkistan Cumhurbaşkanı Ali Han Töre ile barışçıl yollarla

---

[1] Manolya Paker, "Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikasına Bir Bakış", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, 2017, s.93-109

anlaşılarak bölgeyi 1946 yılında kendi iç siyaseti saklı kalarak yönetimin Çin'e bağlı olması koşulunda mutabık olunmuştur[2].

Orta Asya'nın kalbi olarak bahsedilen Doğu Türkistan'ın jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel çeşitliliği tarihten bu yana Çin Halk Cumhuriyeti'ni rahatsız etmekte olup gerek çatışmalar gerek Doğu Türkistan'ın iç karışıklığından fayda sağlayarak bölgeyi himayesine almıştır. Yarım yüzyıldan fazla Çin'in himayesinde bulunan bu bölgede insan hakları ihlalleri yapılmaktadır. Dünyanın sadece kınadığı ve yaptırım uygulamaktan kaçındığı Çin'in, hak ihlallerine devam ettiği 2023 yılı itibariyle açıktır. Doğu Türkistan'ın sınır komşularının Türk ırkı olan kardeşlerinin Çin ile ekonomik iş birliği içerisine girdiği ve Uygur Türklerine sessiz kaldıkları görülmektedir.

Birleşmiş Milletler kurucu üyelerinden olan Çin ve SSCB'nin insan hakları kapsamında imzaladığı bazı sözleşme ve bildiriler vardır. Bunlar; BM Şartı, BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi, Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, 1933 Ulusal veya Etnik, Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirileri azınlık, soykırım suçu ve ırk ayrımcılığı gibi konulara değinmektedir[3]. Fakat Doğu Türkistan için insan hakları konusunda şaibeli durumlar söz konusudur. Dil, din, eğitim, evlilik, kılık kıyafet, çalışma ve yaşam şartlarının kısıtlanmasına dair müdahaleler medyada yayınlanan bilimsel raporlarda ve makalelerde yer almaktadır.

İnsan Hakları ihlallerine örnek vermek gerekirse en başta eğitim, din, Uygur Türkçesi ile yazılmış kitapların yakılması, evlerden ve camilerden dini kitapların kaldırılması söz konusudur. Bu durum beraberinde kendi dilini ve kültürünü unutturmaya sebebiyet vermektedir. Bunun haricinde Doğu Türkistan bölgesine Han Çinlileri yerleştirilerek Uygur nüfusunu azınlık konumuna getirmeleri, devamında ise

---

[2] Kenan Dağcı-Mustafa Keskin, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* , Sayı 2, 2014, s.11-29

[3] Nilgün Atıcı Köktaş-Hakkı Büyükbaş, "BM Kapsamında Yapılan Azınlık Hakları Düzenlemeleri", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı 2, 2015, s.1-14.

nüfus politikası gereğince belirlenen sayıdan fazla çocuk sahibi olanların kısırlaştırılması ve kadın doğum kontrolleri söz konusudur. Günümüzde bu bölgede yaşayan Uygur Türkeri'nin yaşadığı insan hakları ihlallerini bastırmak için Çin kendi iç işlerine ait terörizm adı altında uluslararası medyaya farklı bir imaj gösterilmektedir. Sayılan insan hakları ihlallerinin BMİHK metinlerinin ve raporlarının bağlayıcılığı söz konusu olduğunda bu rapor ve metinlerin uluslararası hukukta yer edinmeyerek sadece ilgili ülke ve ülkelerin siyasi ağırlığını zedeleme ihtimali bulunmaktadır. Bunun haricinde devletlerarası yasal bir yaptırımı yoktur[4].

Küreselleşmenin etkisi ile değişen ve gelişen birçok faktör ile birlikte özellikle İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, Sovyet Rusya'nın dağılmasının ardından özerk bölgeler bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Sovyet Rusya'nın özerk bölgelerinden olan Orta Asya devletleri[5] denize çıkışı olmayan ülkelerdir. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası yeni pazar arayışı, yabancı sermaye ve piyasa ekonomisi açısından ulaşım bağlantılarına ihtiyaçları vardır[6]. Bağımsızlıklarını yeni kazanan bu devletler zayıf olduğundan dolayı Rusya, Çin, ABD ve Hindistan gibi büyük güçlerin bölgede söz sahibi olmasını kolaylaştırmıştır[7]. Bölgenin yeraltı zenginlikleri küresel güçlerin dikkatini çekmiştir. Özellikle 1991 yılı sonrası Orta Asya devletleri ve küresel güçler dediğimiz Çin, ABD, Hindistan ve Rusya çeşitli iş birliği ve anlaşmalar imzalayarak bölgenin vermiş olduğu nimetlerden faydalanmak istemektedir. Bu ekonomik birlikteliklerin içeriğini imzalayan devletler için hem yurt içi ekonomisini canlandırma hem de taraf devletlerce ekonomik avantaj anlamına gelmektedir[8]. Çin'in bu

---

[4]Thierry Tardy," Görüş- Bm Kararlarının Yaptırım Gücü Var Mı?", https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-bm-kararlarinin-yaptirim-gucu-var-mi/2969294#:~:text=BMGK%20ayn%C4%B1%20zamanda%20kararlar%20da,Genel%20Kurul%20kararlar%C4%B1n%C4%B1n%20ba%C4%9Flay%C4%B1c%C4%B1%20olmamas%C4%B1d%C4%B1r.,(25.09.2023)

[5] Orta Asya Devletleri: Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan.

[6] Mehmet Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011),* Karadeniz Araştırmaları, Sayı 37, 2013, s.111-136.

[7] Selçuk Çolakoğlu, *11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri,* Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Sayı 2, 2006, 38-55.

[8] Mehmet Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, *a.g.m.,* s.121.

katılımının jeoekonomi ve jeostrateji nedenlerinin haricinde Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygur Türklerinin aynı dine mensup sınırdaş devletler nüfus çoğunluğu ile birlikte, Doğu Türkistan'ın petrol rezervinin Çin'in petrol ihtiyacının ¼'ünü karşılaması ve sınır devletler ile yapılan örgütlenmenin hem islami ve terör sorununu hem de petrol sorununu çözmek istemesidir[9]. Bölge ülkeleri ve küresel devletler orta ve uzun dönemlerdeki yatırımlar ile vazgeçemeyecekleri ilişkiler ağını süreç içerisinde kurmuşlardır[10].

Hindistan'a bakıldığında Pakistan ile olan sorunları, kendi iç işlerinde islami propagandalar sınır komşular ile iyi geçinmek zorunda bırakmıştır. Güney Asya'da Hindistan ve Çin, askeri ve teknolojik olarak yükselen devletler arasındadır. Orta Asya ve Güney Asya bölge devletlerinin hızlı yükselişi küresel rekabeti arttırmaktadır fakat Hindistan ve Çin için önemli faktörlerden biri iç sorunların, uluslararası siyasi aktörlüklerini etkilemesidir. Bu duruma örnek olarak Keşmir ve Sincan bölgesi verilebilir[11].

Orta Asya coğrafyasında Rusya, Çin ve Hindistan arasında kalan birçok ülkeye sınırdaş olan Doğu Türkistan, bağımsızlığını sadece iki kez ilan edebilmiş, gerek iç karışıklıkları gerek ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin baskısı ile bir devlet olamamıştır. Günümüze kadar gelen Doğu Türkistan problemi Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Sinkiang" (yeni sömürge) olarak adlandırdığı özerk bölgesidir.

Küreselleşme olgusu ile birlikte küresel bir güç olma ihtiyacı doğmuştur. Dünya küresel güç elde etmek için yeni siyasal, ekonomik ve kültürel arayış içerisine girmiştir[12]. Sanayi Devrimi ile başlayan bu süreç küresel güçler dediğimiz isimlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Devlet-üstü ülkeler olan ABD, Çin ve Rusya

---

[9] Aysel Erdoğan, *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Gerçekleşen Yeni Büyük Oyun,* İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, 2020, s.989-1015.

[10] Abdullah Özdemir- Mesut Çakır, *Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksulluk Sorunu,* Journal of Management and Economics Research, Sayı 8, 2007, 32-41.

[11] Aysel Erdoğan, a.g.m., s.1006.

[12] Filiz Kutluay Tutar-Fatma Şura Bahsi Koçer, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol", *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences,* Sayı 5, 2019, s. 618-626.

uluslararası hegemonik güçlerini kapitalist sistem içerisinde küreselleştirmiştir. Eski İpek Yolu'nun merkezi konumu olan Doğu Türkistan, günümüzde bu ticaret yolları ile ÇHC'nin kurduğu havalimanı ve sanayi tesisleri ile birlikte eski ipek yolunun devamı niteliğinde ticaretine devam etmektedir. Bu yeni yolun günümüzdeki proje ismi ise "Bir Kuşak Bir Yol" projesidir. Böylelikle bölge üzerinden maksimum fayda sağlanmaktadır.

Bir Kuşak Bir Yol Projesi (BKBY) ilk olarak 2013 yılında Xi Jinping tarafından Kazakistan ziyaretinde duyurulmuştur. Çin'in başlattığı BKBY projesi'nin amaçlarından biri dünyadaki fırsat eşitsizliğini en aza indirmektir. Bununla beraber Afrika, Asya ve Avrupa kıtasına ulaşan ticaret ağı eski İpek Yolu'nun canlandırılması ve yol güzergahındaki ülkelerin de ekonomilerinin ticaretten payını alması sağlanarak bölgesel kalkınmaya da katkı hedeflenmiştir[13].

Çin bu proje ile birlikte küresel rekabete daha barışçıl ve sınır çatışmaları olmadan bir güzergah oluşturmuştur. Jeoekonomi kavramı ile daha kolay anlaşılan bu BKBY projesi Doğu Türkistan'ın eski İpek Yolu geçiş güzergahının orta noktası olmasıyla beraber bu projede orta koridor görevi görmektedir[14]. Orta Asya ülkelerinin perspektifinden bakıldığında ise BKBY projesi sadece bir pazar değil aynı zamanda bu ülkelerinde ortak işbirliği içerisinde kendi ekonomilerine de katkı sağlamaktadır. Bu ekonomik paylaşımında Çin denge unsuru görmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Çin'in Orta Asya'ya açılımı ticari olarak başarılı sayılmaktadır [15].

Bir Kuşak Bir Yol projesi 2013 tarihinde işbirliğine 65 devlet ile birlikte girmiştir. 2017 yılında bu sayı 69'a ulaşmıştır. Ana noktasının Doğu Türkistan olması ile devam eden bu girişim, komşu devletlere lazım olan ulaşım tesislerini inşa etmek için Çin tarafından krediler verilmektedir. Borç diplomasisine dayalı olan bu sistem

---

[13] Ezgi Kopuk- Hüseyin Naci Bayraç, "Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Ekonomik Etkileri", *Alanya Akademik Bakış Dergisi,* Sayı 3, 2021, s.1353-1374.

[14] Mehmet Akif Okur, "Bir Kuşak, Bir Yol Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar", *Akademik Hassasiyetler Dergisi,* Sayı 8, 2017,s. 45-55.

[15] Ümit Alperen, "Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası, *Bilge Strateji Dergisi,* Sayı 19, 2018, s.17-38.(21.05.2023)

Orta Asya'nın Çin'e bağımlı olmasını sağlamaktadır[16]. Küresel piyasalarda BKBY projesinin Çin'in sermaye ve küresel güç olma yolundaki adımlarını ileriye taşımaktadır[17].

Doğu Türkistan'ın tarihsel boyutta da değerli olmasını sağlayan Eski İpek Yolu ve günümüzde Bir Kuşak Bir Yol olarak devam eden projede ekonomik ihtiyaç ve büyümenin getirilerinden dolayı Çin'in eski komşusu SSCB, Batı Türkistan ve Hindistan bu zulme sessiz kalmışlardır.

Çin'in BKBY projesi ile amaçladığı Hindistan ile kara ve deniz ulaşımını sağlarken Rusya ile Avrupa'ya açılmaktadır. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti, Uygur Türklerinin ana yurdu olan Doğu Türkistan bölgesinin bağımsızlığını elde etmesini engellemektedir. Bu bölgede yaşanan insan hakları ihlalleri küresel bir sorun haline gelmiştir.

ABD, Rusya, Hindistan ve Çin arasında kalan birçok devlete komşu olan Doğu Türkistan'ın bölge olarak yeraltı kaynaklarınca zengin olması nedeniyle bölge sık sık ismini dünyada duyurmaktadır. Dünya uluslararası siyasetinde etkin olan bu ülkeler ekonomik sömürü altında tuttukları SUÖB ekonomik fayda sağlamaktadırlar. Küreselleşmenin etkisi ile küresel güçlerin azınlıklara ve ezilenlere dair iyi niyet çağrıları bu bölgede duyulmamaktadır. Öyle ki ÇHC' nin basın ve medya kısıtlamaları dolayısıyla bölgeden çok az haber alınmaktadır.

---

[16] Serdar Yılmaz, "Bir Kuşak Bir Yol Projesinin İktisadi Kapasitesi ve Çin Tarafından Uygulanan Borç Diplomasisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 24, 2020, s. 631-648.

[17] Ümit Alperen. "Bir Kuşak Bir Yol: Çin Karakteristiği ile Küreselleşme", *Karar Gazetesi,* 20 Mayıs 2017, s.1-4. http://www.karar.com/gorusler/bir-kusak-bir-yol-cin-karakteristigi-ile-kuresellesme-487431#.

1. BÖLÜM TEZİN YAPISI

Çalışmanın birinci bölümünde tezin konusu, amacı, hipotez ve sorularının yanında çalışma yöntemi ve bu çalışma konusundaki yazın hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci bölümde Doğu Türkistan bölgesi üzerinde durulmaktadır. Doğu Türkistan bölgesinin jeopolitik önemi ve tarihsel geçmişi incelenerek, günümüz Doğu Türkistan bölgesini anlamlandırmanın daha kolaylaştırılacağı düşünülmektedir. Tüm bunların yanında Doğu Türkistan bölgesi tanımlanırken bir sonraki bölümü daha iyi kavrayabilmek açısından bölgenin karşılaştığı sorunlardan kısaca bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde Doğu Türkistan'ın Sorunu ve Çin Halk Cumhuriyeti Politikaları'ndan bahsedilmektedir. Bölümde ana sorunların üzerinde durularak, bu sorunların ne olduğu ve bu sorunlara Çin yönetiminin nasıl politikalar uygulamış olduğu bağlamında gözler önüne serilmek istenmiştir. Bölümde Çin'in bölge üzerindeki ana hedeflerini irdelemekle beraber bölge üzerinde ısrarcı tutumu incelenerek, stratejik konumuna değinilmiştir.

Dördüncü bölümde işlenen sorunun küresel devletlerin Doğu Türkistan sorununa yaklaşımı ve buna yönelik politikaları işlenmektedir. Küresel devletlerin Doğu Türkistan bölgesi üzerindeki iddiaları incelenerek bu iddiaların sonucu açıklanmak istenmiştir. Küresel devletlerin bölge sorununu araçsallaştırıp araçsallaştırmadığı araştırılarak konuyu ele alış biçimleri okuyucuya açıklanmak istenmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde söz konusu Doğu Türkistan bölgesinin küresel güçler içerisindeki görünümü ve alınan politik kararlar karşılaştırmalı şekilde analiz edilmeye çalışılacaktır.

1.1. Analitik Yapı

Çalışmanın konusunu küresel güçlerin ortasında yer alan Doğu Türkistan Özerk Bölgesinin sorunlarına yönelik Çin ve çevresindeki küresel devletlerin politikaları oluşturmaktadır. Söz konusu bölgenin tarihten bu yana değişim ve gelişimi raporlar ile açıklanacaktır.

Çalışmanın amacı küresel güçlerin Doğu Türkistan Özerk Bölgesi'ndeki sorunlara yönelik düşünceleri, politikaları ve eylemlerini analiz etmekle birlikte küresel güçler arasındaki rekabet ve çıkarları doğrultusunda Doğu Türkistan sorununun bir araç olup olmadığının araştırılarak analiz etmektir.

Doğu Türkistan bölgesi üzerinde yaşanan sorunların neler olduğu, bu bölge üzerinde yer alan ya da yer almayan ülkelerin çıkarları bulunup bulunmadığı, Doğu Türkistan sorunu rekabet halindeki Çin'in Rusya, Hindistan, ABD ve diğer avrupa devletlerinin ilişkilerini etkileyip etkilemediği, sayılan devletlerin Doğu Türkistan sorununa müdahale yetkisinin var olup olmadığı, küresel devletlerin Doğu Türkistan üzerinde nasıl ilişkileri olduğu ve bu ilişkilerin diğer devletler arasındaki ilişkilere etkisi araştırılmak istenmektedir.

Çalışmada Doğu Türkistan'ın önemi, jeopolitiğinin, jeostratejik ve jeoekonomik etkileri, Çin'in ne gibi politikalar ürettiği, bölge üzerindeki iddialarının ne olduğu ve bu iddiaların sonucunda göç, insan ticareti veya insan hakları ihlallerinin olup olmadığı, küresel devletlerin bölge üzerinde yarar sağlayıp sağlamadığı ve bölge sorununun ülkeler arası etkileşime etkisinin sonuçlarına cevap aranmaktadır. Doğu Türkistan ile Çin arasında var olan çatışmalar, insan hakları ihlallerine dayandırılabilir. Bu çalışmanın sınırlılıkları bağlamında düşünüldüğünde, küresel güçler olarak değerlendirilen Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan ve Rusya arasındaki ilişkilerin bu durumdan etkilendiği görülmektedir. Söz konusu ülkeler, Doğu Türkistan'ın jeostratejik önemine dayanarak küresel güç olma hedeflerine yönelik politikalar geliştirmiştir. Bu politikalar, Doğu Türkistan sorununu olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Çin'in bölgedeki politikaları, insan hakları ihlalleri ve otonomi talepleriyle bağlantılı olarak küresel bir mesele haline gelirken, diğer ülkelerin bu duruma yönelik tepkileri ve stratejileri de küresel dengeleri etkilemektedir.

Tezin hipotezi, günümüzde Uygur Türklerinin yaşadığı insan hakları ihllalleri küresel bir sorun haline gelmekte olup, Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan bölgesinin bağımsızlığını elde etmesini engellemektedir. Ayrıca otonomi haklarının ihlali söz konusu olduğundan hukuka aykırılık söz konusudur. Doğu Türkistan

sorununun küresel güçler üzerinde etkisinin az olduğu ve bu güçlerin de bölgedeki durumu araçsallaştırdığı görülmektedir. Bu bağlamda, Doğu Türkistan meselesi, yalnızca Çin'in bir iç sorunu olarak kabul edilerek küresel güçler arasında ekonomik bir araç olmuştur.

1.2. Yazın

Çalışmada işlenen konuya dair öne çıkan devletlere ait zengin bir literatür bulunmaktadır. Konuya ait söz konusu devletlerin ve uyguladığı politikalar bakımından birçok kaynak bulunmaktadır. Çalışmanın kuramsal arka planı; doğa durumunda yaşayan insanların özgürlük ve güvenlik arasında kalarak güvende olmaları için özgürlüklerinden vazgeçtiği ve yapay devlet oluşumunun mutlak güç ile toplumda düzen sağlayan egemen devletin kurulduğunu anlatarak, insanlık, hak, hukuk, erdem, etik ve ahlak kavramlarını ayrıntılı olarak ele alınan ve dört bölümden oluşan Thomas Hobbes'un eseri "Leviathan", tüm dünyanın etkilendiği demokrasi ile yönetilen Atina ve oligarşik yapısı olan Spartalıların savaşını neden sonuç ilişkilerini ayrıntılı olarak ele alan Thucdides "Peloponnesas Savaşları", siyaset felsefesi ve liderlik üzerine odaklanan ve hükümdar olma vasfını koruyabilmesi için neler yapması gerektiğinden bahseden ülkenin ise işgalden kurtulması için tek egemenlik düşüncesini belirttiği Niccolo Machivelli "Hükümdar", kuramsal olarak belli bir öneme sahip yaklaşımların incelenmesi, buna bağlı olarak mevcut teorilerin kusurlarını gideren bir politika inşası ve inşa edilen teorinin uygulamasını incelemek olarak üç ana hedef üzerine yazılmış Kennetz Waltz "Uluslararası Siyaset Teorisi", iki ciltten oluşan ve politik gerçeklik kavramını ele alarak uluslararası politikayı güç mücadelesi çerçevesinde inceleyen realizm akımının en önemli isimlerinden olan Hans Morgenthau'nun "Uluslararası Politika (1-2)" gibi eserler oluşturmaktadır. Kuramsal arka planı temsil eden diğer eserler için sosyalizme hazırlık olarak devrim inşası gerekliliğinden bahseden kapitalist olmayan ülkelerin sosyalist olamayacağını düşünen Mao Zedung ' un kaleme aldığı "Yeni Demokrat Devrim" ve "Sovyet İktisadının Eleştirisi", sömürge ve yarı sömürge ülkelerde devrime dair düşüncelerini paylaşarak evrensel bir teori geçerliliğini ileri süren Lev Troçki "Sürekli Devrim Sonuçlar ve Olasılıklar" tamamlamaktadır.

Söz konusu çalışmaya ait yazını "Uluslararası Uygur Araştırmaları", "Türk Dünyası Dergisi", "Türk Yurdu Dergisi", "Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi", "Gökbayrak Dergisi", "Doğu Türkistan Dergisi", "İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı Dergisi" gibi süreli yayınlar oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak Uygurlu İlham Tohti'nin "Yolum ve Gayem Uygur Türkleri ve Çin", Ferhat Kurban Tanrıdağlı'nın "Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Gerçeği ve Türk Dünyası" ve "Küresel Güç Olma Sevdası Çin Rüyası", Tarihçi Saadettin Gömeç'in "Uygur Türkleri Tarihi", İklil Kurban'ın "Doğu Türkistan İçin Savaş" ve "Şarki Türkistan Cumhuriyeti", Siyasetçi Muzaffer Özdağ'ın "Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine", Gazeteci-yazar ve siyaset yorumcusu Mehmet Ali Güller'in "Kuşak ve Yol Büyük Avrasya Ortaklığı" isimli eserler bulunmaktadır. Öte yandan söz konusu yazın içerisinde Doğu Türkistan Vakfı, Uygur Akademisi, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Avrasya Bilimler Akademisi olmak üzere çeşitli yayınlar ve Birleşmiş Milletler raporları bulunmaktadır. Türk literatüründe yapılan akademik çalışmalar içerisinde Ahmet Türköz'ün "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları" adlı doktora tezi bulunmaktadır. Bahsedilen tez yine aynı isimle kitaplaştırılmıştır.

Literatür araştırmasında genel olarak Doğu Türkistan'ın tarihî ve günümüzde yaşanan insan hakları ihlalleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, Çin Halk Cumhuriyeti ile bölge arasındaki ilişkiler ön planda tutulmuştur.

Çin Halk Cumhuriyeti perspektifinden, bölge üzerindeki kontrolünü sürdürmeye yönelik destekleyici argümanlar incelenmiştir. Uluslararası ilişkiler perspektifinden ise, insan hakları ihlalleri üzerine odaklanan çalışmalar, insan hakları beyannamesi çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu bağlamda egemenlik haklarına müdahale konusuna dikkat çekilmiştir.

Doğu Türkistan sorununu hem Çin Halk Cumhuriyeti içindeki özerk bölge bağlamında hem de uluslararası arenada Rusya, Hindistan ve ABD gibi küresel aktörlerin perspektiflerinden ele almaktır. Literatürde bu konunun kapsamlı ve çok boyutlu bir şekilde incelendiği bir çalışma bulunmamaktadır. Yerel perspektif açısından, Çin içindeki özerk bölge politikalarının ve Doğu Türkistan'daki uygulamaların derinlemesine analizini sunmayı, uluslararası perspektif açısından,

Rusya, Hindistan ve ABD'nin Doğu Türkistan sorununa yaklaşımlarını ve bu yaklaşımların uluslararası ilişkilerdeki etkilerini incelemeyi hedeflemiştir. Bu iki perspektifi birleştirerek, Doğu Türkistan sorununun daha geniş bir bağlamda anlaşılmasını sağlayarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmak hedeflenmiştir.

Bu çalışma, hem tarihi hem de insan hakları bağlamında Doğu Türkistan sorununu analiz eden mevcut araştırmaların ötesine geçerek, konuyu daha geniş bir perspektifte ele almayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler ve bölgesel politikalar üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurularak literatürdeki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

1.3. Yöntem

Genellikle sosyal bilimlerin kullandığı tümevarımsal bir araştırma tekniği olan nitel araştırmalar, nicel araştırma gibi sayısal veriler yerine ulaşılamayan bulguları araştırarak konuyu okuyucuya betimlemektedir. Araştırmacının objektif bir şekilde yöntem, araştırma tekniği ve teorilerini, okuyucuya kullandığı kaynakları göstererek sunmayı hedeflemektedir[18]. Bu tez çalışması sırasında büyük oranda nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Buna yönelik olarak da başta üniversite kütüphaneleri olmak üzere yazılı kaynaklar; kitap, makale, rapor, ansiklopedi, arşiv belgeleri vb. taranacak ve konuya ilişkin nitel verilere ulaşılmaya çalışılacaktır. Doğu Türkistan Türklerinin tarihsel süreç içerisinde çıkardığı çeşitli dergi ve gazeteler olmuştur. Bunlar arasında "Doğu Türkistan Sesi" ve "Türkistan Sesi" dergisine ulaşılabilen sayıları ile okuyucuya dönem şartlarını daha iyi anlayabilmesi için kullanılacaktır. Son bölümde çalışmanın sınırlılığı dahilinde kaynak araştırmalarının analizi ortaya konulmak istenmektedir.

---

[18] Ezel Tavşancıl Tarkun, "Nitel Araştırmalar", *Öneri Degisi,* Sayı 14, 2000, s. 29-34. DOI: 10.14783/maruoneri.734111 (03.04.2023).

1.4. Kuramsal Çerçeve

Uygur Türkleri ve Doğu Türkistan'a ilişkin akademik çalışmalar, çeşitliliğinin artmasına rağmen Doğu Türkistan sorununun küresel devletler arasında kalma sorunu dolayısıyla literatür taramaları sonucunda pek az olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışma devletlerarası politikalar arasında kalmış Doğu Türkistan Özerk Bölgesi'ni, küresel devletler ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak karşılaştırmalı bir şekilde incelemektedir. Kuramsal çerçeveyi devletlerarası politika ve Doğu Türkistan'a bakış açılarının net verilmesi istenildiğinden dolayı realist bir yaklaşımla bakılırken, Doğu Türkistan sorununa etnik milliyetçilik özelinde bakılarak, etnik kimlik sorununa dikkat çekmek istenmiştir.

Uygur Türklerinin zengin tarihi içerisinde Doğu Türkistan sorununun olması yıllardır süregelen anlaşmazlığın devam ettiği süreci tarihselleştirmeye devam etmektedir. Bu çalışma sınırlılığının içerisinde sayılan küresel devletler içerisindeki Doğu Türkistan problemi karşılaştırmalı bir kuramsal yaklaşımı beraberinde getirmektedir.

Thucydies'in Peloponnesos eseri ile başlayan realizm, zaman içerisinde uluslararası devletler kuramı haline gelmiştir. Vestfalya Barış Antlaşması realizmin başlangıcı sayılmakta olup kurucuları Thucydides, Thomas Hobbes, Niccola Machiavelli, Hans Margenthaou, Kenneth Waltz olarak kabul edilmektedir. Güç politikaları gereği devletlerarası çıkarları korumayı belirgin görüşlere dayandıran realizm, devletler arası işbirliğinin merkezindedir. Bu kurama göre devletlerin etik değerlerinin bir önemi yoktur[19]. Genellikle askeri ve ekonomik güç ile ilgilenmektedir.

İnsan doğasının esasen zalim ve savaşçı olduğuna inanan Thomas Hobbes, Leviathan adlı eserinde gerçeklik teorisini işlemiştir. Güçlü bir devleti temsil eden "Leviathan"[20], insanların toplumdaki saldırgan ve bencil eğilimlerinin önlenmesinin,

---

[19] Dursun Murat Düzgün, *Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, Sayı 47, 2020 , s.256-276 . DOI: 10.17498/kdeniz.759320 (03.04.2023).

[20] Hristiyan inancının temel kitabı olan Kitab-ı Mukaddes'te geçen "Leviathan" isimli yaratıktan esinlenerek alınan bu isimli kitap Thomas Hobbes tarafından 1651 yılında yayınlanmıştır.

toplumsal düzeni sağlamakla mümkün olacağını belirterek bu düzeni güçlü bir merkezi otoritenin yapacağını öne sürmüştür. Bu bağlamda realizm teorisi, insan doğasını gerçekçi bir şekilde anlayarak toplumsal düzeni sürdürmek için güçlü bir otoriteye dayanmaktadır. Toplum düzenini sağlayabilmek için toplum yasasına ihtiyaç vardır. Hobbes toplum yasasını şöyle tanımlamaktadır. *Toplum yasası, her uyruk için, sözle, yazıyla, veya iradenin bir başka yeterli işaretiyle, doğru ve yanlışın ayırt edilmesi için, yani neyin kurala aykırı olup neyin olmadığının ayırt edilmesi için kullanılmak üzere, devletin uyruklarına emrettiği kurallardır* [21]. Toplum düzenini sağlamak için devlet tarafından çıkarılan toplum yasaları yeterli işaretlerle gösterilmelidir. Yazarın çıkardığı sonuçlara bakıldığında egemen gücün toplum yasalarına tabi olmadığını, yasaların egemen gücün rızasına dayandığı, doğal hukuk ile toplum yasalarının paralellik içerdiğini göstermektedir [22].

Machiavelli'nin Hükümdar adlı eserinde fethedilen devletlerin kendi yasaları içerisindeki özgür yaşama hakları düşünüldüğünde, devleti elde tutmanın üç yolu olduğunu belirtmektedir. Bunun ilki onları yıkmak, ikincisi o devletin sınırları içerisinde bizzat yaşamak ve sonuncusu o devleti kendi yasaları içerisine bırakmaktır[23]. Bu çalışma içerisinde ÇHC, DT devletini fethederken Machiavelli'nin Hükümdar adlı eserinde bahsedilen birinci ve ikinci durumu yaşattığı görülmektedir. Doğu Türkistan Devletini yıkarken içerisine Han Çinlileri yerleştirerek bölgede yaşamalarını teşvik etmiş, Uygurları kendi himayesi altına almıştır. Ülkeyi ele geçiren kişi, uygulamak zorunda olduğu sert eylemleri her gün uygulamamalıdır. Böylelikle halkın hükümdara bağlanmasını ve hükümdarı sevmesini gözetmektedir fakat halkın hükümdara güveni olmadığı gibi kendisi de halka güvenmez bir durumdadır[24]. Fethedilen devletlerde, bir yeri fetheden devletin burada sıkıntılar baş göstermeden önce önlem alınmalıdır. Bu durum kendi öz gücü olan askere dayanmaktadır [25]. Buna göre Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan Özerk Bölgesini ulusal ve uluslararası

---

[21] Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2023, s.200.

[22] Thomas Hobbes, a.g.e., s.200-202.

[23] Niccolo Machiavelli, *Hükümdar,* çev. Selahattin Bağdatlı, İstanbul 1994, s.32.

[24] Niccolo Machiavelli, e.g.e., s.50-51.

[25] Niccolo Machiavelli, e.g.e., s.72-73.

medya kanallarında ülke içi terör sorunu olarak göstermekte ve bölgeden askeri birliklerini çekmemektedir. Machiavelli'nin realizm anlayışını Çin devletine uygulamak için bazı noktalara dikkat etmek gerekmektedir. Machiavelli'nin temel prensiplerinden biri olan güçlü ve otoriter bir hükümetin gerekli olduğu düşüncesi, Çin'deki politik sistemiyle paralellik göstermektedir. Çin'de uzun süreli ve merkezi bir yönetim geleneği bulunmakla birlikte hükümet, sert ve kararlı bir şekilde kontrol sağlamaktadır. Machiavelli ayrıca pragmatik bir yaklaşımı benimsemekte ve amaca ulaşmak için her türlü yolu kullanmanın gerektiğini savunmaktadır. Bu durum Çin devletinin bazı politikalarında görülebilir. Örneğin, Çin'in ekonomik büyüme stratejileri ve dış ilişkilerdeki gerçekçi yaklaşımı, Machiavelli'nin yöntemlerine benzerlik gösterebilir.

Hans Morgenthau'nun iki ciltten oluşan "Uluslararası Politika" kitaplarından çıkarıldığı üzere realizm devletlerin diğer devletlerle olan ilişkilerinde güç, rekabet ve stratejilerinin önemli olduğunu belirtmektedir. Realizm teorisi uluslararası sistemi kaotik ve anarşik olarak tanımlamaktadır ve devletin kendi çıkarlarını korumak için sık sık savaşa girme eğiliminde olduğunu belirtmektedir[26]. Margenthou, kitabında uluslararası ilişkiler ve siyaset teorisine realist bir şekilde odaklanmaktadır. Uluslararası devletler arasındaki ilişkiler öncelikle kendi güvenlik ve çıkarlarını sağlamaktır. Ayrıca yazar etik ve siyaset arasındaki ilişkiyi ele alır ve devletlerin kendi çıkarlarını korumak için pragmatik bir yaklaşım benimsemeleri gerektiğini öne sürmektedir. Kitabın "Uluslararası Ahlak" bölümünde konular etik ve ahlaki şekilde değerlendirilmiştir [27].

Devletlerin ulusal egemenliğini sınırlayan ve bölgesel özerklik talep eden gruplar Morgenthou'ya göre gerçekçi bir bakış ile değerlendirilmektedir. Buna göre özerk bölgeler devleti zayıflatarak, devletler arası güç dengesini etkileyebilmektedir.

---

[26] Hans Joachim Morgenthou, *Uluslararası Politika,* çev. Baskın Oran-Ünsal Oksay, Türk Siyasal İlimler Yayınları, Ankara 1970, s.4.

[27] Hans Joachim Morgenthou, a.g.e., s.302-338.

Kenneth Waltz'ın görüşleri ise Hans Morgenthau ile benzerdir. Waltz, devletin asıl belirleyiciliğinin bireysel tutum ve ahlaki değerlerden ziyade uluslararası sistemdeki yeri olduğunu belirtmektedir. Waltz,Morgenthou gibi uluslararası sistemi anarşik bir yapıya sahip olduğunu belirterek devletlerin güvenliklerini sağlamak amacıyla rekabetçi davranacağını söylemektedir [28]. Özerk bölgeler doğal olarak bu sistemin içerisinde kendi çıkarlarını gözetmek ile birlikte uluslararası ilişkilerde rol almak istemektedirler.

Uluslararası politikaların bu çalışma gereğince RF, ÇHC, ABD ve Hindistan ilişkilerinin realizm kuramına göre hareket ettiği görülmektedir. Özerk bölgeler, realizm kuramına göre, uluslararası ilişkilerdeki devlet egemenliği ve çıkarlarının ön planda olduğu bir perspektife dayanır. Realizm kuramında ulus devletlerin güç merkezli bir yaklaşıma sahip olduğu düşünülürken, özerk bölgeler ulus devletin sınırları içinde belirli bir ölçüde kendi kararlarını alabilen ve yönetimlerini sürdüren bölgelerdir.

Realizm kuramında, devletlerin kendi çıkarlarını korumak için güç kullanmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Özerk bölgeler, genellikle kendilerine özgü bir yönetime ve belli bir ölçüde otonomiye sahip olsalar da, ulusal güvenlik ve siyasi çıkarlar çerçevesinde bağlı bulundukları ana otoritenin politikaları ile yönetilmektedir.

Realizme göre, devletler arasındaki ilişkiler genellikle çıkarlar ve güç mücadelesi üzerine kurulmaktadır. Bu nedenle, özerk bölgeler realizm kuramına göre değerlendirildiğinde, öncelikli olarak büyük devlet çıkarlarının ve kontrolünün ön plana çıktığı görülmektedir. Özerk bölgeler, bağlı olduğu devletin gücünü ve egemenliğini korumak için bir araç olarak kullanılabilir veya büyük devletin çıkarları doğrultusunda yönlendirilmektedir.

Uluslararası sistemde, devletler öncelikle kendi çıkarını düşünmektedirler. Böylelikle iç sorunların devletlerarası ilişkilerde etik değerler yerine reel davranışlarda bulunması doğal görünmektedir. ÇHC, RF, ABD ve Hindistan'ın tarihsel ve günümüz

---

[28] Kenneth Neal Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi,* çev. Osman Serhat Binatlı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2021.

ilişkilerinin açık bir şekilde realizm kuramına göre hareket ettiği görülmektedir. Bu durum politikada normal olarak karşılansa da özerk bölge açısından bakıldığında Doğu Türkistan için aleyhlerinde bir tutum olarak görünmektedir.

Doğu Türkistan kimlik sorunu Çin'in özerk bölgesi haline gelmesinden sonra ortaya çıkmış ve uluslararası alanda ses getirmiştir. Uluslararası arenada ses getiren bu sorun BM Raporlarına da yansıyarak dünyanın hemen her yerinde duyulmuştur.

ÇHC kendi etnik kimliğine güvenerek bir iç sistem kurmaktadır. Diğer 56 etnik kökene sahip ÇHC coğrafyasına bakıldığında nüfus bazında en fazla ve coğrafi olarak en verimli bölge olan DT bölgesi Çin'in etnik milliyetçiliğinin anlayışına yönelik politikalara maruz kalmaktadır [29]. Tüm bu politikalar bölgede Han Çinlilerinin fazlalaştırarak Uygur Türklerini azaltmaktadır.

Ayrımcılığın ortadan kalkması için devletin/devletlerin özerkliğinde olan kimliklerine saldırmaması gerekmektedir. Ülke bütünlüğünü zora sokan, kişi hak ve hürriyetlerini ihlal eden, etnik grup ayrımcılıkları gibi nedenlerden dolayı azınlık haklarına yapıcı ve insancıl yaklaşılması gerekmektedir. Fakat realizmin savunduğu anarşizm getirilerine göre devlet bekası için, azınlık ve özerk bölge halklarına kimlik soykırımı yaşatmaktadır[30].

Sonuç olarak devletlerarası politikalarda realizmden faydalanmak zorunda kalmaktadır. Fakat öte yandan azınlık grupların kimlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Etik, kültürel ve insani değerlere realizmin yer vermemesi devletin bekası için kabul görmektedir. Çalışmanın tarihsel akışına göre SSCB'de Lev Davidoviç Troçki, ÇHC'de Mao Zedong'dan faydalanılarak günümüz DT sorununa tarihsel gelişim bazında ayna tutulmaktadır. Tarihsel gelişim incelendiği takdirde Troçki ve Mao Zedong'un ortak yönleri ülke yönetimlerinde devrimci nitelikte olup, halkını sosyalizm ile tanıştırmış olmalarıdır.

---

[29] Gülşen Şeker Aydın- Müge Yüce, *Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğinin Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)'da Yansımaları,* MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi , Sayı 4, 2020,s.2668-2682 . DOI: 10.33206/mjss.722057(03.04.2023).

[30] Selçuk Erincik,*Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu ,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, 2011, s.219-241, DOI:10.1501/Ilhfak_0000001086 (03.04.2023).

Sosyalizmin, ilk olarak 18. yüzyıl sonlarına doğru Büyük Fransız Devrimi ile inşasına başlanarak sosyal, tinsel, ekonomik etkileri görülmeye başlanmıştır. Sosyalizmin asıl çıkış amacı kapitalist yani bireyselci ekonomi anlayışına karşı koymak ve antikapitalist politikalar gereği ortak mülkiyet ve kolektif toplum anlayışını geliştirmektir. Sosyalizm bu hedefiyle özel üretimden çok devlet eliyle kamusal kaynaklar kullanılarak yapılan üretimi desteklemektedir. Kamusal kaynaklara ait üretim araçlarının topluma ait olabileceğini düşünmektedir ve kamuya ait olan üretim araçlarının toplum refahında aktif rol oynayacağını, proletaryanın yönetimde ağırlıklı olacağını savunan siyasi ve ekonomik sistemdir. Sosyalizm kolektif üretim, eğitim, tarımsal kalkınma ve vergi reformları üzerine yoğunlaşarak toplumsal kalkınmayı hedeflemiştir. Sosyalizm incelenmek istendiğinde birden fazla sınıfta incelenebilir ve bu sınıflar ele alındığında birer tanımları olmaması nedeniyle kavramın anlaşılabilir olmasında ve açıklama yapılmasında karışıklık oluşturmaktadır. Sosyalizmi oluşturan araçların devletler üzerinde keza devletin sosyalizmi nasıl şekillendirmek istediği üzerinde farklı düşünceler ve akımlar oluşturulmuştur.

Sosyalizm farklı kıtalarda ve bölgelerde farklı yapılanmalara gitmiştir. Bunun nedeni ise sosyalizmi kabul eden devletin veya topluluğun üretim araçlarını ve proletaryayı en etkili şekilde kullanmayı hedefleyerek spesifik olarak güncellemeler yapmasıdır [31]. Sosyalizm farklı kıtalarda farklı yapılanmalara gitmiş olsa dahi temeldeki amacı kamusal üretim araçları kullanılarak toplumsal refahın geliştirilmesidir. Ancak toplumsal refahın kamu araçları ile geliştirilmesine sebep sosyalizm teorisini benimseyen devletler merkeziyetçi iktidar yapısını oluşturmuş ve yerindelik/yerellik ilkesinden uzak kalmışlardır [32]. Durum çok tehlikeli boyutlara ulaşabilmiş ve bazı bölgelerde totaliter devlet yapılanmasına sebebiyet oluşturmuştur.

Ekim 1917'de Leo Troçki önderliğindeki, geçici hükümete yapılan başkaldırı sonucunda Ekim Devrimi gerçekleşmiştir. II. Tüm Rusya Sovyet Kongresinde W.İ. Lenin, Halk Komiserleri Başkanı olarak seçilmesi üzerine ilk olarak emperyalist

---

[31] Mıchael Brıe-Chıstaph Spehr, *Sosyalizm Nedir?,* çev. Murat Çakır, www.kozmopolit.com, (12.09.2023)

[32] Mıchael Brıe-Chıstaph Spehr, a.g.e.,(12.09.2023).

politikalardan uzaklaşılmıştır. 1924 yılında W.İ. Lenin vefatı sonrasında görevi Josef Stalin devir almıştır. Stalin döneminde daha hiyerarşik ve diktatörist yapıya bürünen Sovyetler Birliği kendi içerisinde temizlik yaparak Troçkistler Sovyetler Birliği'nden atılmıştır.

Ekim Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği'nde yapılan kollektifleştirme ve sanayileşme hamleleriyle, sanayileşmiş ülkeleri yakalamak hedeflenmiştir. Hedef koyma ve uygulama arasındaki yapı, bürokrasiyi artırmış ve merkeziyetçi planlamalar sayesinde insanlar üzerinde baskı kuran ve insanların yaşamlarına mal olan totaliter bir rejime evrilmiştir.

Çin'deki komünist devrim sovyet ekolünden farklı olarak örgütlü sınıflandırmayı mümkün kılmaktadır. Burada Mao Zedong çeşitli çelişkileri kabul ederek parti içi muhalefete karşı dahi silah olarak kullanmıştır. Mao daha sonrasında merkeziyetçilik ve bürokratikleşmeye karşı Kültür Devrimi'ni başlatmıştır. *"Kültür Devrimi, vaad ettiği "sürekli devrim" eski iş bölümünün kaldırılması ve halk kitlelerinin bürokratik baskıdan kurtarılması sözleriyle uluslararası alanda büyük etki yaratmıştır*[33]*."*

Kültür Devrimi'nin grup katmanlarına karşı üzücü sonuçları olmuştur. Çin Komünizmi 1976'da Mao ölümü sonrasında sonlanmıştır. Kültür Devrimi'nin sonuçları 1977'de dörtlü çete[34] tarafından üstlenilse de realist çerçevede istenilen sonuca varılmamış ve örgütlü iç savaştan vazgeçilmiştir.

Sosyalizm ABD'de ekonomik programlardan ziyade eşitlik ve insan hakları üzerine yoğunlaşmıştır. Black Panther Party adlı yapılanma kendisini maoizme yakın duran bir örgüt olarak tanımlamaktadır. Maoizm, Marksist teori ile sosyalist programatiğin yeniden doğmasında etkili rol oynamıştır.

Çalışmanın sınırları gereğince yapılan araştırmaların doğru ve tarafsız olması için realist çerçeveden bakılmaktadır. Uluslararası devletlerin ve buna bağlı olarak

---

[33] Mıchael Brıe-Chıstaph Spehr, *a.g.e.*,(12.09.2023),s.18.

[34] Dörtlü çete: Mao Zedung ve karısı Jiang Qing, Wang Hongwen, Zhang Chunqiao ve Yau Wenyuan'dır.

uluslararası siyasetin, özerk bölgeler üzerinde izlediği yol birçok araştırma alanına sebebiyet verse de sınırlarını koruyarak tarihsel çerçeve içerisinde incelenmek istenmektedir. Çalışmada Küresel güçler arasında kalan bölge olarak isimlendirilen Doğu Türkistan bölgesini araştırırken, karşılaşılan ve bahsetmek zorunda olunan ana temanın sosyalizm olduğu, ülkelere ve liderlerine göre farklılık gösteren leninizm, maoizm gibi kuramlara da yer yer çalışmada yer verilecektir.

2. BÖLÜM DOĞU TÜRKİSTAN

2.1. Doğu Türkistan'ın Jeopolitiği

2.1.1. Coğrafi Konum

Türk yurdu denildiğinde akla gelen Orta Asya, dünyanın en büyük kara parçalarından biridir. Büyük kara bütünlüğünün yanı sıra yeraltı ve yer üstü kaynaklarının çeşitliliği tarihsel ilerlemeye paralel olarak birçok kavim, devlet ve bireyin iktisadi gelişimlerine fayda sağlamıştır.

Asya kıtasının coğrafi büyüklüğü ve zenginliği dünyada en fazla nüfusu barındıran kara parçası olmasını da beraberinde getirmektedir. Özdağ'a göre Asya kıtasının coğrafi, kültürel, siyasi özellikleri dikkate alınarak altı bölgeye ayrılmaktadır:

1. Doğu Asya: Çin topraklarının tamamı, Kuzey ve Güney Kore Cumhuriyeti, Japonya ve Tayvan
2. Güney Doğu Asya: Singapur, Kamboçya, Malezya, Birmanya, Endonezya, Brunei, Filipinler, Laos, Vietnam, ve Tayland
3. Güney Asya: Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Nepal, Bhutan, Sri Lanka ve Maldivler
4. Batı Asya: Afganistan, İran, Irak, Bahreyn, Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Umman, Suudi Arabistan, Sina Yarımadası, Türkiye, Kıbrıs ve Güney- Kuzey Kafkasya
5. Kuzey Asya: Orta Doğu ve Batı Sibirya
6. Batı Türkistan: Türkmenistan, Özbekistan, Kırgısiztan, Kazakistan, Tacikistan

Orta Asya dediğimiz bölge ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin özerk bölgesi kabul edilen Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan olarak sayılmaktadır[35].

---

[35] Muzaffer Özdağ, *Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine,* İstanbul 2000, s.11-19

Doğu Türkistan yukarıda saydığımız altı bölgede çevrelenen jeopolitiği önemli noktalardan biridir. Yüzölçümünün 1.824.418 km² olduğu bu coğrafya Türk yurdu olarak benimsenmektedir[36].

Doğu Türkistan batıda Hazar Denizi ve doğuda Seyhun Nehri ve Hindikuş Dağları ile sınırlamaktadır. Nehirlerin önemli bir değere sahip olduğu bu bölgede kaynağını Pamir'den alan Aral Gölü'ne dökülen Ceyhun ve Seyhun ırmakları önemli bir konuma sahiptir[37]. Bu coğrafya Çin'in Orta Asya'ya açılması için bir kapı olarak bilinmektedir. Bölgenin Altay, Tanrı ve Kulum dağları ile çevrili olması ÇHC'ni askeri alanda güçlü bir konuma getirmesine neden olarak ülke güvenliğini sağlamlaştırmıştır.

Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi şehri olmakla beraber Yarkent, Hoten, Aksu, Kulca, Kaşgar, Barköl ve Kami şehirleri bu bölgenin başlıca önemli şehirleridir[38] .

2.1.2. Doğal Kaynaklar

Çin genelinde 148 çeşit madenin 124'ü Doğu Türkistan bölgesinden çıkmaktadır. Ayrıca petrol Çin'in toplam rezervinin %30'unu karşılamakta olup, doğalgaz rezervi Çin'in toplam rezervinin %34'ünü oluşturmaktadır. Petrol ve doğalgaz rezervleri bölgede ilk olarak 29 Ekim 1955 yılında keşfedilmiştir. Cungar Havzası, Tarım Havzası ve Turfan-Kumul Havzası kaynakların önemli bölgelerindendir [39]. Doğu Türkistan'ın yeraltı kaynaklarına örnek vermemiz gerekirse bunlar; uranyum, platin, gümüş, demir, kurşun, bakır, kükürt, mika, zümrüt örnek

---

[36] Muzaffer Özdağ, a.g.e., s.22.

[37] İsa Eryılmaz, "Türkistan Coğrafyası ve Jeopolitiği", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Sayı 1, 2021, s.315-333

[38] Ali Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihi ve İstatiki Malumat*", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , Sayı 22, 2009,s. 1-21.

[39]Süheyl Çobanoğlu, "Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan", *https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51338/avrasya_cin_ve_dogu_turkistan* , (25.01.2023), s 45-50.

gösterilebilir. Ayrıca kömür rezervi jeologlara göre dünya ihtiyacını 60 sene karşılayacak kapasitededir[40] .

Petrol ve doğalgaz, Doğu Türkistan'ın ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Çin bu kaynakları kullanmak ve işleyebilmek için bölgeye birçok tesis kurmuştur. Kömür rezervi de aynı şekilde önemli bir yer tutmaktadır. Sayılan bu kaynaklar bölgedeki enerji üretiminde ve uluslararası ticarette önemli bir rol oynamaktadır[41]. Bölgeden çıkarılan doğal kaynaklar China National Petroleum Corparation (CNPC) ve Sinape gibi devlete ait enerji şirketleri tarafından kullanılmaktadır.

2.1.3. Etnik ve Dini Yapı

Doğu Türkistan etnik çeşitlilik ile dikkat çeken bir bölgedir. Bölgedeki nüfus çeşitli etnik gruplardan oluşmaktadır. Uygurlar, bölgede %47 oran ile en büyük çoğunluğa sahip etnik gruptur. İkinci olarak %37 oranında Han Çinlileri ve üçüncü olarak %7,3 oranında Kazak Türkleri bulunmaktadır. Ayrıca etnik yapı içerisinde Hui (Çin Müslümanları), Kırgız Türkü, Moğol, Şibe (Çinli), Tacik, Mançu, Özbek Türkü, Rus, Dağur, Tatar Türkü gibi diğer etnik gruplar da bölgede yaşamaktadır[42] .

Bölge tarihi boyunca farklı etnik grupların kültürel faydaları haricinde gerilimler de yaşanmıştır [43]. Özellikle Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerinin Çin hükümeti tarafından uygulanan nüfus politikası ve ayrılıkçı faaliyetleri ile birlikte Han Çinlilerinin nüfus yoğunluğu artmıştır. Bu durum bölgedeki farklı etnik gruplar arasındaki ilişkileri daha da ayrılıkçı ve gerilimli hale getirmektedir. Günümüz tarihine

---

[40] Erkin Alptekin, "Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti", *Istanbul Journal of Sociological Studies* , Sayı 22, 2011, s.143-158

[41] *Çin verilerine Göre Doğu Türkistan'da Enerji Kaynakları ve Üretimi*, https://www.uygurhaber.com/cin-verilerine-gore-dogu-turkistanda-enerji-kaynaklari-ve-uretimi/, (14.11.2023)

[42] *Doğu Türkistan'ın Demografik Yapısı,* https://www.gokbayrak.com/sayfa/dogu-turkistan-in-demografik-yapisi, (10.11.2023).

[43] Bahtiyar Bahşi, Doğu Türkistan'ın yakın tarihi ve Uygur Türkleri, https://akademiye.org/tr/?p=4283, (10.11.2023)

kadar gelen Doğu Türkistan bölge sorununun Uygur Türkleri özelinde medya ve diğer bültenlerde yer alan insan hakları ihlalleri dikkat çekmektedir.

Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygur, Kazak, Kırgız, Tacik, Özbek, Tatar etnik topluluklar İslamiyet inanışına; diğer gruplar ise Lamaizm, Budizm, Taoizm, Hristiyanlık ve Şamanizm inançlarına dayanmaktadır. Bölgede farklı etnik grupların olması kültürel ve tarihi yapıya katkıda bulunmakla birlikte, bölge nüfus yoğunluğunun İslam dinine dayanması zaman zaman Çin hükümeti tarafından olumsuz etkiler doğurmuştur.

2.1.4. İpek Yolu

Doğu Türkistan bölgesinin jeopolitik konumu, İpek Yolu'nda geçiş noktası olması, Çin'in dünyaya açılan hava sahasının bulunması, jeoenerji kaynaklarının çeşitli ve nadir kaynaklardan oluşması bölgenin önemini iktisadi olarak da artırmaktadır. Böylelikle Mançu İmparatorluğu ile başlayarak ÇHC ile devam eden işgal, bölgenin üzerinde orta ve uzun vadede stratejik planlarının merkezi konumunda olmuştur.

Kutupsuz dünyanın gözde alanlarından biri olan Doğu Türkistan'ın jeopolitiği, Çin'in çevre ülkelerle sınır sorunu oluşmaması adına Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) kurulmuştur. Çin, Rusya, Batı Türkistan ülkeleri ile başlayan bu işbirliği yayılarak özellikle BKBY projesi ile birlikte devletlerarası önemli bir kol haline gelmektedir[44]. ŞİÖ'ne üye olan devletler birbirleri ile ticareti kolaylaştırarak bu örgütün uluslararası ağını genişletmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle sınır komşuları ile başlayan bu örgüt, küresel çapta her türlü alışverişi kolaylaştırmayı hedeflemektedir.

Doğu Türkistan'ın jeopolitik önemi ile beraber Çin'in başlatmış olduğu BKBY projesi stratejik ve ekonomik getirilerinin yanısıra olumsuz çevre etkilerini de beraberinde getirmektedir. Bu projeye sınır devletler olumlu bakmışlardır ancak ekonomik faaliyetlerin doğal kaynak rezervine dayanması uzun vadede ekolojik

---

[44] Meşkure Yılmaz, "Kutupsuz Dünyada Türkistan'ın Jeopolitiği ve Giderek Artan Önemi", *Türk Asya Araştırmaları*, Sayı 205, 2013, s. 137-154

dengeye olumsuz yansıyacağı görülmektedir. Dünyanın ve insanlığın en önemli kaynağı olan suyun kullanımı BKBY projesi ile bu bölgede kıtlığa yol açabileceği de ön görülebilmektedir. Diğer yandan DT bölgesinin kömür rezervi ile üretilen enerjinin karbon emisyonu bakımından tehlikeli olduğu yine bu proje içerisinde hat boyunca muhtemel oluşabilecek şehirleşme ile beraber olası bir göç durumu da ön görülebilmektedir[45].

2.2. Doğu Türkistan'ın Tarihi

Türk Dünyası için Uygur Türkleri önemli bir yere sahiptir. Ticaretin, yerleşik hayatın ve bunlarla beraber sanatın, müziğin gelişmesinde ve kültürel olarak yayılmasında önemli katkıları vardır. Resmi kayıtlarda 1949 yılında Çin'in özerk bölgesi olan Doğu Türkistan'ın tarihini tam kavramak için biraz daha gerilere gitmek gereklidir.

Doğu Türkistan tarihini üç ana döneme ayırmak mümkündür. Antik dönem olarak sınıflandırdığımız ilk dönem M.Ö. iki bin yılından M.S. sekizinci yüzyıla kadar olan süreçtir ve bu dönemde bölgede Toharlar, Yüeçiler, Şanuyiler, Wusunlar, Kangjular, Khotanlılar, Kuşanlar ve Tang hanedanlığı bulunmaktadır. Orta çağ olarak sınıflandırılan ikinci dönem M.S. dokuzuncu yüzyıl ve on altıncı yüzyıl aralığını barındırmaktadır. Bu dönemde Karahanlılar, Harzemşahlar ve Timur imparatorluğu bulunmaktadır ve İslam dinini benimsemişlerdir. Modern dönem olarak adlandırdığımız son dönem ise Doğu Türkistan'ın on sekizinci yüzyıldan günümüze kadar olan tarihsel gelişmelerdir. Bu dönemde Doğu Türkistan Kalmuklar, Mançuryalılar, Çinliler gibi çeşitli güçler tarafından yönetilmiştir.

Tarihsel olarak Uygur Türkleri ile diğer beyliklerin ve devletlerin etkileşimi hep olmuştur. Bu çalışmanın sınırları gereği, Doğu Türkistan'ın tarihi Yakup Bey dönemi itibariyle ele alınacaktır. Öyle ki Uygur Türklerinin tarihi ve tarihi etkileşimlerini ele almak başka bir çalışma alanı gerektirmektedir.

---

[45] Fatih Bilal Gökpınar, "Ekonomik Kalkınmadan Ekolojik Felaketlere: Çin'in Kuşak-Yol İnisiyatifinin Merkezi Asya'ya Olası Çevresel Etkileri", *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi,* Sayı 7, 2021, s. 1-19

Yakup Bey dönemini daha net kavrayabilmek için Doğu Türkistan tarihindeki önemli sayılan isyanlar dönemine değinmek gerekmektedir. Türkistan coğrafyasında 1757 ve 1865 yılları arasında bazı isyanlar çıkmıştır. Bunlar; Hocalar İsyanı (1757-1759), Üçurfan İsyanı (1765), Ziyavdin Hoca İsyanı (1815), Cihangir Hoca İsyanı (1824-28), Yusuf Hoca İsyanı (1830), Yedi Hoca İsyanı (1847), Velihan Töre İsyanı (1857), Kuçar ve Döngenler'in İsyanı (1864) dır. Bu dönem tarih literatüründe Birinci Çin İstilası veya İsyanlar Devri olarak geçmektedir.

İsyanlar Dönemi olarak adlandırılan 1755-1865 yılları arası Birinci Çin İstilası olarak da adlandırılmaktadır. Fakat İsyanlar Dönemi genellikle dini ve kültürel faktörler, yerel hükümetler ve kabileler arası ilişkilerle şekillenmiştir. Günümüzde özerk bölge olmasının belki de bir nedeni olarak bu dönem isyanlar içerisinde Çin Hükümeti ile işbirlikçi çalışmalar yürüten yerliler olmuştur. Örnek vermek gerekirse; Hocalar İsyanı bastırıldığında Altışehir[46]'i idare eden en üst düzey Hakim Bey ve bu düzenin devamı için görevlendirilen devlet yetkililerinin akabinde Üçurfan İsyanı'nda bölgenin Hakim Beyi Abdullah verilebilir[47]. Devamında gelen isyanlar için Çin bu karışıklıklardan faydalanmış olup bölge içi güvensizliği yönetme şansını elde etmiştir.

Birinci Çin İstilası 1864 yılına kadar devam etmiş o dönemin güvenilir askerlerinden olan Yakup Bey'den yardım istenmiştir. Yakup Bey, Güneydeki dört şehri sorunsuz bir şekilde aldıktan sonra emin adımlarla ilerleyerek artık 1965 yılında Yakup Bey Devleti kurmuştur [48]. Yakup Bey dönemi ile iç karışıklara ve isyanlara sebep olan Hocalar Devri son bulmuştur. Yakup Bey böylelikle Doğu Türkistan bölgesini birleştirerek Aksu şehrini başkent yapmıştır[49].

Rusya'nın Batı Türkistan'ı işgal ettiği dönemde Yakup Bey Devleti'nin Doğu Türkistan sınırlarını koruması. Hindistan sınırına dayanan Doğu Türkistan için Rusya işgaline bir duvar olmuştur. Bu durum İngilizlerin ilgi alanı Orta Asya coğrafyası

---

[46] Kaşgarya olarak da bilinmektedir. Orta Asya kaşifi Albert van Le Coq'a göre Altışehir; Kaşgar, Maralbeşi, Aksu, Yengisar, Yarkent ve Hotan'dan oluşmaktadır.

[47] İklil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Ankara 2020, s. 73-74

[48] Bu dönem bazı kaynaklarda Birinci Doğu Türkistan Devleti olarak geçmektedir (1864-1877).

[49] İklil Kurban, *a.g.e.,* s. 43-58.

olduğundan Yakup Bey Devleti'ne sempati duymuşlardır. Rusya'nın Orta Asya'yı işgalinden rahatsız olan İngiltere ve Batı Türkistan sınırında olan bir Doğu Türkistan devleti için Yakup Bey döneminde bu iki devletin ilişkileri sıkı tutmak istemesi doğal karşılanmaktadır. İngiltere milli çıkarları doğrultusunda ve hegemonyasını devam ettirebilmesi için kendisine Asya kıtasında rakip olabilecek Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı duruş sergilemek amacıyla Yakup Bey Devleti'ne destek vermiştir. Aynı zamanda bölgenin ticaret merkezi olduğu da değerlendirildiğinde bölgenin kalkınmasının sağlanması sebep gösterilerek kolonileşme çalışmaları da planlanmıştır. Yakup Bey İngiltere'den gelen heyet ile anlaşma imzalamıştır [50]. Bu anlaşma ile aslında taraflar bölgenin doğal kaynaklarını işlemek ve ticaret ağını geliştirmek istemekle birlikte tarihsel süreç içerisinde Doğu Türkistan için devlet olabilme ve kendilerini devletler arasında bir yer bulduğu tek oluşumdur. Osmanlı hükümeti ile de yazışan Yakup Bey, dönemin padişahı Sultan Abdülaziz Han tarafından Kaşgar'a bir heyet ile yardım göndermiştir [51]. Yakup Bey döneminde kurulan bu yeni devleti Osmanlılar, Ruslar ve İngilizler resmi olarak tanımışlardır.

Osmanlı Devleti tarafından gönderilen yardım ile birlikte ordu yetiştirmeye başlayan Yakup Bey, 60.000 kişilik bir asker ordusu oluşturmuştur [52]. Çin'e karşı savunma tedbirleri aldıkları sırada Yakup Bey'in 1877 yılında öldürülmesi ile birlikte bölgenin ileri gelenlerini birbirine düşürmüştür[53]. Bu iç karışıklıktan fayda sağlayan Çinliler 1878 yılında Kaşgar ordusunu katlederek Doğu Türkistan'ı himayesi altına almıştır. Bu bölge için yeni sömürge anlamına gelen "Singiang" deyimini kullanmışlardır.

20. yy başları 1911 yılına kadar Çin'in işgali içerisinde olan Doğu Türkistan'da Mançu İmparatorluğu etkisiz hale geldiğinde bölgede tekrar isyanlar nüks etmiştir [54].

---

[50] 1972 Kaşgar-İngiliz Ticaret Anlaşması

[51] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949),* Ankara 2020, s.9-10-11.

[52] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949), s.11.*

[53] Hokand Hanlığı zamanında doğan Yakup Bey, askeri alanda başarılı bir yaşam sürmüştür. Bu askeri başarısının en önemli örneği Yakup Bey Devletini kurarak, ölümüne kadar istikrarı sağlamasıdır.

[54] Saadettin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi,* Ankara 2011, s. 153

Timur halife başkanlığında çıkan 1912 yılında çıkan Kumul İsyanı, bölgedeki etnik ve siyasi gerilimler sonucu ortaya çıkmıştır [55]. Devam eden yıllarda, Çin'in Doğu Türkistan'ı işgalinden sonra içeride yaşayan Türklere kötü muamele göstererek yaptığı zulümlerle halkı tekrardan isyana yöneltmiştir. Hoca Niyaz Efendi ile 1931 yılında isyan tekrardan nüks etmiştir. Bu isyan iki yıl sürmüş tarihe adını Kumul İsyanı[56] olarak geçirmiştir. Kumul Hanlığına Çinli göçmenlerin gelmeye başlamasıyla verimli toprakların daha yoğun olduğu bölgeye yerleştirilerek Uygurları verimsiz çöl arazilerine yerleştirilmiştir. Dini ve kültürel baskılardan, huzursuzluklardan ve ekonomik sıkıntılardan, uygulanan yüksek vergi alımlarından, haksız işkence ve idamlardan halk rahatsız olmuştur. Fakat Kumul İsyanı'nın ana çıkmasının ana sebebi, Müslüman bir kıza aşık olan Çang-mu'dur. İslam inancı gereği Müslüman bir kişinin gayrimüslim bir kişi ile evlenmesinin yasak olduğu inancına dayanarak kızın babası evlenmesine müsaade etmemiştir. Çang-mu kızı iğfal ederek ulemanın izni olmadan nikahlanmıştır. Bu olayın patlak vermesi ile birlikte yukarıda sayılan sebeplerden de isyana hazır olan halk cesaretlenmiş ve isyan kısa sürede yayılmıştır [57]. Kumul İsyanı'nın devamı olarak sayılan Turfan İsyani 6 Ocak 1933'de çıkmıştır. Maksud, Mahmut ve Mevsul adlarında üç kardeş ile başlayan Turfan İsyanı'na neden olan faktörlere bakıldığında; geçen iki yıl içerisinde var olan Kumul İsyanı'nı bastırmak için genel valinin çok para harcaması ve bu paranın telafi edilmesi için alınan ağır vergiler, Kumul İsyanı'ndan kaçan yerli halkın Turfan'a giderek yapılan zulümleri anlatması, isyanları bastırmak için Çin'e yardım eden Rus emperyalizminin Doğu Türkistan Türkler'ini rahatsız etmesi sayılabilmektedir [58]. Turfan İsyanı'ndan yaklaşık bir buçuk ay sonra 22 Şubat 1933'de Hoten halkı Mehmet Emin Buğra liderliğinde

---

[55] İklil Kurban, a.g.e., s.85.

[56] Kumul Uygurları tarafından Sincan şehrinde 1931-1934 yılları arasında sürmüştür. Sincan valisini devirmek isteyenler tarafından çıkarılan bu isyan kısa sürede yayılmıştır.

[57] Tekin Tuncer, *Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: 1931 Kumul Ayaklanması,* Journal of Turkology, Cilt 30, Sayı 1, 2020, s.269-285.

[58] Kırım'ın Sesi Gazetesi, *Turfan Ayaklanması,* https://kiriminsesigazetesi.com/turfan-ayaklanmasi/#google_vignette, (20.10.2023).

isyana katılmıştır [59]. İsyanların diğer şehirlerde yayılması ile Batı Türkistan'a sıçramasından korkan Rusya, isyanları bastırmak için Çin'e yardım etmiştir. Fakat bu sırada 1933 yılında Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.

2.12.1. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1933-1934)

İsyanlar sonucunda Kaşgar şehrinde 12 Kasım 1933'de Sabit Damolla başkanlığında devlet kurulmuştur [60]. Cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Efendi, Başbakan Sabit Abdülbaki Efendi ve Dışişleri Bakanı Kasım Can Efendi olmuştur [61]. Hükümet üyeleri belirlenerek 3 Aralık 1933'de otuz maddelik bir anayasa ilan edilmiştir [62]. Anayasanın 2. maddesi gereğince, kurulan devlet Cumhuriyet esasına dayanarak halkın refah ve huzur seviyesinde görevli olarak, halkın dini, milli, kültürel, ekonomik ve iktisadi meselelerini çözmek ile görevlidir [63]. Ömrü kısa olan bu devlet; İslamiyet, Azadiyet, Adalet ve Kardeşlik olarak dört esas üzerine kurulmuştur.

Kurulan Türk Cumhuriyeti içeride devam eden karışıklıklarla birlikte dışarıda Sovyet Rusya ve Çin ile uğraşmak zorunda kalmıştır [64]. Sovyet Rusya, Batı Türkistan sınırına hem Türk hem de Müslüman bir devlet kurulmasından rahatsız olmuştur. ÇHC ise kendi bölgesi olarak gördüğü bu bölgeden vazgeçmeyerek istilalara devam etmiştir. Çin, Doğu Türkistan bölgesindeki istilalara devam ederken, Rusya da bu cumhuriyetin kısa sürmesi için DT istilalarına yardım etme teklifinde bulunmuş ve sonucunda Hoca Niyaz Efendi'nin gönderdiği heyet Sovyetler Birliği ile 25 Şubat 1934 tarihinde on bir maddelik anlaşma imzalamak suretiyle özerk bölge olarak Sovyet Rusya'nın hakimiyeti altına girmiştir. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu

---

59 Ahmet Taşağıl, *Hoten,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, s,251-253. https://islamansiklopedisi.org.tr/hoten, (20.10.2023)

60 İklil Kurban*, Doğu Türkistan İçin Savaş,* s.87.

61 Fedai Köprü, *Yaş Türkistan Dergisine Göre 1933 Doüu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Çöküşü,* Ortaçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.29.

62 Barış Adıbelli, *Doğu Türkistan*, İstanbul 2008, s.96-97.

63 Barış Adıbelli, a.g.e., s.97.

64 Saadettin Gömeç, *a.g.e.*, s. 152-154

Olağanüstü Toplantısı düzenlenerek görüşmeler yapılmıştır. Hükümet 2 Mart tarihinde antlaşmayı tanımadığını ilan etmiştir.

1933 yılında kurulan Şarki Türkistan Devleti'nin ömrü, sayılan sebeplerden ötürü uzun sürmemiş ve 1934 yılının ortalarında artık bir devlet oluşumu kalmayarak, 1937 yılında Çin işgaline boyun eğmiştir. Doğu Türkistan Devleti, kendi içerisindeki fikir ayrılıkları ile uğraşırken Çin bu durumdan tekrar faydalanmıştır. 1938 yılına gelindiğinde iç karışıklık sürerken Rusya ve Çin arasında kalması artık Doğu Türkistan'ı bir yöne iterek Çin'e yakınlaştırmıştır. Çin Komünist Partisi'nin 6. Kurultayı'nda "Azınlık milletlerin Çin'de eşit haklara sahip olacağı" ilkesi ile birlikte o dönemde 1944 yılında Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurularak devletin başına Ali Han Töre geçmiştir[65].

2.12.2. Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)

II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Sovyet Rusya, Doğu Türkistan'daki askeri birliklerini geri çekmeye başlamıştır. Doğu Türkistan'daki Sovyet gücünün azalması Çin'e fırsat vererek bölge üzerinde daha kolay ilerleme fırsatı sunmuştur. Bölgede tekrar bir karışıklık çıkmaması için Çinlileştirme politikası ve Çin halkının bölgeye yerleştirmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bunların yanı sıra ağır vergiler, rüşvet ve yoksulluğun artması ile birlikte DT halkı üç ili vilayeti denilen İli, Altay ve Tarabagatay illerini kapsayan Doğu Türkistan Devleti'ni kurmuşlardır[66].

Devlet, Ali Han Töre başkanlığında kurulmuştur ve başvekil olarak Ahmetcan Kasimi getirilmiştir. Genel sekreter Abdülrauf Bey, Maliye Bakanı Enver Musabay, Milli Eğitim Bakanı Seyfeddin Azizi, Sağlık Bakanı Mehmet Can Mahdum olmuştur. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti gibi olmasa da 1945 yılı Ocak ayında yayınladığı yarı anayasa niteliğinde kurulan devletin amaçları vardır. Bunlar özetle şöyle sıralanabilir; özgür ve bağımsız bir cumhuriyet kurarak ekonomiyi kalkındırmak,

---

[65] Saadettin Gömeç, a.g.e., s.155

[66] Emine Tuna, *Doğu Türkistanda Asimilasyon ve Ayrımcılık,* İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s.65-66. *https://ihh.org.tr/public/publish/0/30/dogu-turkistanda-asimilasyon-ve-ayrimcilik.pdf (12.12.2023)*

İslam dinini ve diğer dinleri himaye etmek, eğitim ve sağlık sektörünü geliştirmek, dünyadaki diğer devletlerle dostça anlaşmak, devletin sınırları içerisindeki Çin egemenliğinden kurtulmak ve milli bir ordu kurmak, madencilik, tarım, posta ve telgraf alanlarında kontrolü Doğu Türkistan Devleti'nin himayesinde olması olarak açıklanabilmektedir [67].

Doğu Türkistan Cumhuriyeti 14 Ekim 1945 tarihinde Çin ile Urumçi'de görüşmelere başlamıştır. Görüşmeler devam ederken Ahmetcan Kasimi'nin Sovyet ajanı olduğu anlaşılmıştır. Kurulan cumhuriyetin İli, Altay ve Karabagatay bölgesinin Sovyetlerin elinde kalması talep edildiği açıklanmıştır. Çin ve Doğu Türkistan'ın görüşmeler neticesinde 12 Temmuz 1946'da 12 maddelik bir anlaşmaya varılmıştır. Bunlar özetle; Doğu Türkistan'ın iç işlerinde özgür olduğunu gösterse de Çin'e bağlı olduğu gerçeği değişmemektedir [68].

Doğu Türkistan Devlet oluşumlarının Çin ve Sovyet etkisi altında olmasının ve bu devlet girişimlerinin kısa ömürlü olmasının sebeplerinden bir tanesi de içerideki milliyetçilik hissinin az olduğu söylenilebilmektedir. Milli şuuru yitiren ve diğer devletlere boyun eğmeye çalışan yetkililer Çin ve Sovyet Rusya'ya bölünmüş olduğundan zayıf bir görünüm sağlamaktadırlar[69]. İklil Kurban bu durumu topluluktaki manevi zayıflığı değil, liderlerdeki manevi zayıflığa da bağlamaktadır.

Doğu Türkistan Devleti diğer kurulan devletler gibi uzun ömürlü olmayarak 1949 yılında Çin işgaline boyun eğmiştir. Günümüzde Sincan Uygur Özerk Bölgesi veya Doğu Türkistan olarak kalmıştır.

Doğu Türkistan'ının jeopolitik konumu itibariyle tarihsel süreç içerisinde savaşlar saldırılar genişlemeler ya da sınırlarında daralmalar görülmüştür. Zaman içerisinde iç karışıklıklar, Hocalar Dönemi, ülke dışında öğrenim görmüş kişilerin Doğu Türkistan Bölgesi'nin Batı'ya benzetme çabaları ile birlikte içeride fikir

---

[67] Emine Tuna, *a.g.e.,* s.67-68 (12.12.2023)

[68] Ali Ayata- Burak Kaya, *Uluslararası Hukuk Bağlamında Çin'in Doğu Türkistan Uygulamalarının Analizi*, Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2021, s. 77-91.

[69] İklil Kurban, a.g.e., s15-29

ayrılıklarına dönüşerek bölgeyi ikiye bölmüşlerdir. Anlaşılacağı üzere Çin bu durumu fırsat bilerek bu bölgeyi kendi sınırlarına dahil etmeyi başarmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Orta Asya stratejik öneme sahip bir bölge olmuştur[70].Doğu Türkistan coğrafi olarak elverişli olmasının yanı sıra doğal kaynaklarının çeşitliliği ile küresel rekabetin merkezlerinden biri olmuştur. Günümüzde Avrupa, Orta Doğu ve Asya'ya açılan kapı olan bölge 1991-1994 yılları arasında Rusya için stratejik bir yük konumunda olmuştur. Zaman içerisinde bu konum Rusya Federasyonu'nu Doğu'ya, Çin Halk Cumhuriyeti'ni de Batı'ya girmesini kolaylaştırmıştır[71].

2.3. Doğu Türkistan'ın Nüfusu ve Nüfus Değişimi

Orta Asya'nın kalbi olarak tabir edilen bu bölgenin tarihsel açıdan bakıldığında isminden de anlaşılacağı üzere Türk nüfus yoğunluğu oldukça fazladır. Çin'in özerk bölgesi olmasından sonra nüfus sayımlarının[72] çelişkili olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Bu çelişkilerin ilerde bahsedileceği üzere bölgeye Han Çinlilerinin yoğun göçü nedeniyle olduğu belirtilecektir.

Doğu Türkistan'da 1949 yılında nüfusun %90'ı Uygur Türkleri'nden oluşurken o dönemde Han Çinlileri %5'ini oluşturmuştur. Çin'in bölge hakimiyetini artırarak Doğu Türkistan'a göçü teşvik etmesiyle Han Çinlilerinin bölgedeki varlığı %40 olarak artmıştır[73].

Çin Komünist Partisinin 2021 yılı nüfus sayımına göre Çin nüfusu 1.411.780 olmakla beraber Doğu Türkistan nüfusu 25 milyon 852 kişi olarak açıklanmıştır.

---

[70] Süheyl Çobanoğlu, a.g.m., s. 45-50

[71] Halit Hamzaoğlu, "Rus Dış Politikasında Türkistan: Değişimler ve Dönüşümler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Sayı 256, 2022, s.67-84

[72] Çin'in bölgeye özerklik vermesinden sonraki süreçte politikalar gereği Türk nüfusunu azaltmaya yönelik çalışmaları mevcuttur. Bu politikalar gereğince Han Çinlilerini bölgeye yerleştirerek bölge çoğunluğuna manevi kimlik sorunu oluşturarak çinlileştirme yahut yıllar içerisinde azınlık durumuna düşen kesimi asimile etmek için türk nüfusunu azalttığını ve bunu sayılarla gösterdiği görülmektedir.

[73] Muhammet Enes Doğanlar, "Büyük Güç Rekabeti, Jeopolitika ve Asimilasyon Gölgesinde Çin'in Doğu Türkistan Stratejisi", *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi,* Sayı 8,2021, s.54-80

Yapılan açıklamaya göre 2010 nüfus sayımına oranla Doğu Türkistan bölgesinde % 0.2'lik bir artış gözlemlendiği belirtilmiştir[74]. Bahsedilen bölgenin yüzölçümü ve önceki nüfus sayımlarına istinaden bu yüzdelik çok az görünmektedir.

Doğu Türkistan'ın en önemli sorunlarından biri olan nüfus, yerel halk olan Uygur Türklerinin yanına Han Çinlilerinin yerleştirilmesi ile Türk nüfusuna yönelik asimile çalışmaları görülmektedir. Günümüzde o bölge içerisinde kurulan tesisler, fabrikalar ve BKBY projesinin ana hattı sayılabilecek Doğu Türkistan bölgesinde istihdamla beraber Han Çinlilerinin göçü yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bölgede Türk nüfusu azınlık konumuna gelerek bölge nüfusu daha çok Çinlilerden oluşmuştur.

Nüfusu etkileyen diğer sebeplerden biri ise doğum oranlarının düşmesidir. ÇKP'nin doğum politikaları gereğince Doğu Türkistan'da düşen nüfusun etkilerinden olduğu söylenebilir. Çinlilerin Uygur Türkü kızla evlenmesi teşviki, yine Uygur Türkü kadınların doğum kontrol ve sayılı çocuk politikaları bu duruma örnek gösterilebilir. Bu durum Çin'in diğer ırkların nüfus açısından sayıca fazla olmasını bir tehdit olarak gördüğü ve buna bağlı olarak da bu politikaları Doğu Türkistan bölgesinde uyguladığı düşünülmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti nüfusu; 2021 sayımına göre 1,412 milyardır. Bu nüfus içerisinde yukarıda belirttiğimiz toprak alanına sahip olan Doğu Türkistan Özerk Bölgesi Nüfusu ise 600 bin olmuştur [75]. Doğu Türkistan nüfusu içerisindeki Türk ve Çinlilerin sayımı yapılmamış olup Uygur Türkleri nüfusu bilinmemektedir.

2.4. Doğu Türkistan'ın Ekonomik ve İktisadi Durumu

Doğu Türkistan'ın ekonomisi ve iktisadi durumuna tarihsel olarak bakıldığında, Doğu Türkistan'ın köy ve kasabalarında ticaret merkezleri bulunmaktadır. Haftanın belirli günlerinde kurulan Pazar ve ticaret merkezleri hem

---

[74]Ömer Kul, "Doğu Türkistan'ın Nüfusuna Dair", https://www.ogunhaber.com/yazarlar/doc-dr-omer-kul/dogu-turkistanin-nufusuna-dair-101734m.html, (25.01.2023)

[75] Çin Ulusal İstatistik Bürosunun (UİB)

alışveriş hem de kültürel anlamda iç içelik göstermektedir[76]. Yarkent, Aksu, Kuçar, Hoten, Kaşgar gibi önemli şehirlerin ticaret merkezi ve İpek yolu güzergahı olmasından dolayı da kıymetlidir[77].

ÇHC'nin özerk bölgesi olmadan önce Türkistan dış ticaretin büyük bir kısmını Çarlık Rusya ile yapmıştır. I. Dünya Savaşı'na kadar ekonomik faaliyetleri devam eden bu ikilinin savaş ile beraber enflasyona girmesi ticaretlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Yine bu dönemde Umumi Vali Yang Tseng-Hsin ekonomi sistemini değiştirerek halkı bir arada tutmayı değil, dağınık şekilde üretime yönlendirmiştir[78].

Ekonomik ve iktisadi durumun Hindistan açısından ŞİÖ'ne katılması güvenlik açısından bakıldığında da gerçekte ŞİÖ, Rusya ve Çin arasında yapılandırılmıştır. Hindistan'ın güvenlik sistemleri daha çok Rus askeri sistemine dayanmaktadır. Temelde bu bölgenin ekonomik iktisadi faydalarından yararlanmak istemesinde Hindistan'ın küresel güç olma isteği yatmaktadır. Keşmir ve Doğu Türkistan'ın İpek yolu üzerinde bulunmasıyla birlikte ekonomik iş birliklerinden yararlanacağı açık bir şekilde görülmektedir[79].

Doğu Türkistan ticaret yollarının geçiş noktasında bir köprü görevi gördüğü için iktisadi yoğunluğu fazla olan bir bölgedir. Yer altı ve yerüstü zenginliklerinin çeşitli olması sebebiyle hammadde ve ürün çeşitliliği olarak zengindir. Hammadde ve ürün çeşitliliğinin ekonomiye dönmesi de coğrafi olarak ticaretine yardım etmektedir.

Doğu Türkistan, ÇHC'nin özerk bölgesi olarak kabul edildiğinden iç işlerinde serbest dış ilişkilerinde bağımlı olmaları gerekmekte olsa da yönetim ÇHC tarafından

---

[76] Çin ipekleri, pamuklu ürünler, ipek şapka, Rus basma kumaşları, halı, her türlü et ürünleri, fırın, sebze ve meyve, baharat, çay ve şeker, peynir türleri ve kaymak, ipek böcekleri üzerinde alım satım bulunmakla beraber büyükbaş ve at hayvan pazarları mevcuttur.

[77] Tevfik Orçun Özgün, "İngiliz Seyyahlarına Göre Yakup Bey Döneminde Doğu Türkistan Şehirlerinin Ekonomik Vaziyeti", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Sayı 7, 2022, s.349-368

[78] Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan'ın Siyasi ve İktisadi Olarak Sömürülmesi: Umumi Vali Tseng-Hsin Dönemi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 65, 2020, s.33-46

[79] Süleyman Elik- Safa Uslu, "Kautilya'nın Dış Politika Kuramı Çerçevesinde Hindistan'ın Orta Asya İle İlişkileri", *Bilig Dergisi,* Sayı 98, 2021, s.99-122

izin verilmemiştir. Çin hükümeti doğal zenginliklerin tamamını kendi lehine kullanarak ucuz iş gücü ile iktisadi politikalar gütmüştür.

Doğu Türkistan tarihi içerisinde anlatılan ağır vergi uygulamaları, Çin vatandaşlarına vergi muafiyeti ve en verimli arazilerin onlara tahsis edilmesi gibi durumlarda Doğu Türkistan yerlilerinin hayatlarını idame etmeleri zorlaştırmıştır. Özerk bölge idaresinin ÇHC tarafından tekrardan bağımsızlık düşüncesine girmemeleri için ipleri sıkı tutmak istemesi realist açıdan normal karşılanmaktadır. Fakat insan yaşamını bu denli etkileyen politikalar uygulanması insan hakları ihlallerinin yaşanmasına da neden olmaktadır.

3. BÖLÜM DOĞU TÜRKİSTAN SORUNU VE ÇİN POLİTİKALARI

3.1. Doğu Türkistan'ın Temel Sorunları

Çin Komünist Partisi yönetiminin ülkeyi tehlikeye sokabilecek herhangi bir oluşuma izin vermemesi ülke geleceği ve huzuru açısından gayet normal bir adımdır. İslam inancına sahip Uygur Türklerinin yaşadığı Doğu Türkistan Özerk Bölgesi ÇKP yönetimince tehlike görülmektedir.

Çin Komünist Partisi'nin yönetimi ile birlikte Doğu Türkistan'a ayrılıkçı davranılması, en basit haklarının bile elinden alınması Doğu Türkistan'ı zor durumda bırakmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti iç bütünlüğünü sağlayarak sınırları korumayı sindirme ve baskı yoluyla yapmaktadır. Sincan Özerk Bölgesi'nin temel sorunlarına bakıldığında nüfus, eğitim, dil, ekonomi ve siyasi olarak sıralanabilmektedir. Bu sebepler göz önünde bulundurulduğunda yaşamlarının her anında sorunlarla karşılaştıkları açık bir tablodur. Bu bağlamda özerk yönetim olan Doğu Türkistan, egemen yönetimin gölgesinde kalmaktadır[80].

3.1.1. Nüfus Politikası

Sinkiang Uygur Özerk Bölgesinin sorunlarından biri nüfustur. Bölgenin tarihten bu yana Türklerin ana yurdu olmasından dolayı nüfusun tamamına yakını Türk'tür. ÇHC'nin işgal tarihine bakıldığında öz vatanlarını geri almak için iç isyanlardan faydalanması sebebiyle bölgeye Han Çinlilerini yerleştirmiştir. Bu eylem Han Çinlilerine iş, ev ve yüksek maaş teşviki ile bölgede Uygur Türkü nüfusunu düşürüp Han Çinlisi nüfusunun artmasına sebep olmuştur. Böylelikle Çin'in demografik yapıyı bozmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

---

[80] Gülşen Şeker Aydın-Müge Yüce, "Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğinin Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)'da Yansımaları", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı 4, 2020, s.2668 - 2682

Han Çinlilerinin bölgeye gelmesi ile birlikte Uygur Türkü azınlık durumuna düşmüştür. Yaşanan iç karışıklığın beraberinde ÇHC'nin ağır politikaları, Uygur Türkler'ini hem göç etmeye zorlamış hem de doğum kontrol sebebi ile Çinli nüfus artarken Türkistan Türklerinin nüfusunun azaldığı görülmüştür. Bölgedeki Uygur Türklerini azaltmak ya da farklı bölgelerde nüfus dağılımını sağlamak için yeni istihdam alanları yaratılmıştır. Türk kesiminin toplu bir biçimde değil, Han Çinlilerinin arasında sayıca az olarak yaşamaları sağlanmış ve örgütlenme ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle gerek istihdam gerek diğer sorunlardan dolayı Uygur Türklerinin bir kısmı göç etmeye mecbur kalmışlardır.

Çin'in, Uygur Türkleri'ni göç ettirme sebeplerine bakılacak olur ise gelir eşitsizliği, işsizlik, eğitim ve evlilik sayılabilmektedir. Han Çinlilerine sağlanan koşullar Doğu Türkistan yerli halkına sağlanmadığından dolayı göç eden halk, zaman içerisinde asimile olarak Çin'in hedeflerinden birinin daha gerçekleştiği görülmektedir. Bahsedilen göç olgusu Çin'in ülke çizgisi içerisinde kalmayarak sınır ötesi göç de yaşanmıştır. Uygurların sınır ötesi göç etme sebeplerine bakıldığında inanç özgürlüğü kısıtlaması, din karşıtı eğitim, eğitim sistemindeki ayrımcılık ve Çin okulu zorunluluğu, işsizlik ve maaş düşüklüğü gibi nedenlerin yanında ölümcül hastalık, nükleer denemelerin çevreye ve insana zararı sayılabilmektedir. Sınır dışı göç edenlerin Çin'de yaşadığı insan hakları ihlallerine maruz kalmamak için göç edilen ülkede vatandaşlık alarak kaçınılmaz bir asimile politikasına tekrar maruz kalmaktadırlar[81].

Han Çinlileri tarafından çağdaş diaspora sınıfına giren Uygur Türklerinin gayesi bağımsız bir ulus-devlet inşasıdır. Örgütlenme nedenleri de diaspora kavramı içerisinde ırksal ve kültürel sebeplere dayanmaktadır[82].

Bunun yanı sıra Çin'in ülke genelindeki nüfus politikasında doğum kontrol yöntemi ile Doğu Türkistanlı kadınların insan hakları ihlal edilmiştir. Ülke

---

[81] Macide, Mahluf, "Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası", *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu,* İHH Araştırma Yayınlar Birimi, İstanbul, 2010, s. 135-145.

[82] Mehmet Emin Begtimur, "Uygur Diasporasının Yapısal Özellikleri", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,* Sayı 17, 2021,s. 11-22

anayasalarının haricinde evrensel yasaların da olduğu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde, üçüncü maddede geçen "Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır" maddesi tüm dünya vatandaşları için geçerlidir. Aksi yaptırım ve davranışlar insan hakları ihlalini ortaya çıkarmaktadır. Çin'in genel nüfus yoğunluğu sebebi ile ülke geneli doğum politikaları izleyerek çocuk sayısında kısıtlamalar getirilmiştir. Doğu Türkistan bölgesi için de geçerli olan bu politikalar genel duruma göre daha ağırdır ve zorlu şartlar altında yaptırım uygulanmaktadır. Doğu Türkistan bölgesinde yapılan sayımlara bakıldığında her nüfus sayımında bir önceki nüfus sayımına oranla Uygur Türkü nüfusu azalmaktadır. Çin hükümeti, uyguladığı doğum kontrol uygulamalarının ve kürtaj iddialarının doğru olmadığını söyleyerek soykırım iddiasını reddetmektedir. Fakat zorla kürtaj uygulamaları bölgede 2016 yılında 100 bin kişide 50 iken, 2018 yılında 100 bin kişide 250 olmuştur[83]. Tüm bunlar yaşam hakkı ihlali olduğunu göstermektedir.

1972 Stockholm Bildirgesi'nin çevre ve insan haklarıyla birleşen birinci maddesinde *"İnsanlar onurlu ve iyi bir yaşama olanak verecek kalitedeki bir çevrede, elverişli yaşam koşulları, eşitlik ve özgürlük temel hakkına sahiptir."* maddesi ve akabinde 2001 yılında yürürlüğe giren BM Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanan *"Çevresel Konularda Bilgi ve Belge Edinme, Karar Alınmasına Katılım ve Adalete Erişme" adlı sözleşmede "...şimdiki ve gelecek kuşakların her mensubun sağlık ve refahına elverişli bir çevrede yaşama hakkının korunmasına katkıda bulunmak için garanti altına alınmalıdır."* maddelerinden anlaşılacağı üzere çevre hukukunun ve yaşama hakkının doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilmektedir[84].

Doğu Türkistan bölgesi nüfus sayısını ve dağılımını etkileyen sebeplere nükleer denemeleri de eklemek gerekmektedir. Çin'in bu coğrafi alanda yapmış olduğu nükleer denemeler, çevre tahribatı ve hava kirliliğini coğrafi olarak etkilerken, bölge halkının sağlığını da olumsuz yönde etkileyerek, bağışıklık sistemlerinin

---

83 "Çin'in Baskı Politikası Sonuç Verdi: Uygurların Nüfusu Azalıyor", https://perspektif.eu/, *https://perspektif.eu/2020/09/24/cinin-baski-politikasi-sonuc-verdi-uygurlarin-nufusu-azaliyor/,* (26.04.2023).

84 İslam Safa Kaya, "Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 1, 2012, s.79 .

bozulması ile beraber salgın hastalıklar yayılarak ölümlere sebebiyet vermiştir[85]. Çin yönetimi ilk nükleer denemesini 16 Ekim 1964 yılında Doğu Türkistan'ın Taklamakan Çölü civarındaki Lop Nur Tesis'inde yapmıştır[86]. Bu tarihten itibaren 1997 yılına kadar toplamda 46 kez nükleer denemede bulunmuştur. Bu denemelerin 11'i yeraltında olmuştur. Yapılan çalışmalara göre birçok insanın engeli olduğu tespit edilip, salgın hastalık ve kalıcı hasarlardan birçok insan vefat etmiştir. Çin yönetimi bu denemelerden dolayı hayatını kaybeden insan sayısını tam olarak vermeyerek ihlalleri ortaya çıkaracak bir çalışmaya da izin vermemektedir. Ancak 1988 yılında Doğu Türkistan'ın şehirlerinden olan Urumçi radyosunda yapılan bir yayında 210 bin kişinin hayatını kaybederek çeşitli hastalıklara yakalanan insanların ise %54'ünün hayatını kaybettiğini bildirmiştir[87].

3.1.2. Eğitim

Doğu Türkistan'ın Çin hakimiyetine girmesiyle eğitim alanında da değişimler yaşanmıştır. Yasalarca eğitim hakkı güvence altına alınmasına rağmen, özerk bölgesi olan devletlerin bu hakkı hezimete uğratacak politikaları olmuştur. Bunun en güzel örneği ÇHC'nin özerk bölgesi olan DT bölgesidir.

Bilindiği üzere azınlıkların ve özerk bölgelerin kendi dillerinde eğitim yapmaları ve kültürlerini bir sonraki nesile aktarmaya devam ettirme istekleri uluslararası antlaşmalar neticesinde korumaya alınmıştır. Fakat Çin Halk Cumhuriyeti'nin ÇKP yönetimi Sinkiang Özerk Bölgesi'nde bu haklardan men etmeye yönelik politikalar uygulamışlardır[88].

---

85 Macide Mahluf, a.g.e., s.135-145

86 "Doğu Türkistan'da Çin Nükleer Deneylerinin Başlangıcı 16 Ekim 1964", https://ihh.org.tr/ , *https://ihh.org.tr/haber/dogu-turkistanda-cin-nukleer-deneylerinin-baslangici-16-ekim-1964-1909,* (26.04.2023)

87 "Doğu Türkistan'da Nükleer Denemeleri", http://www.gokbayrak.com/, *http://www.gokbayrak.com/sayfa/dogu-turkistan-da-nukleer-denemeler,* (26.04.2023).

88 Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan'da Çin Modeli Eğitim Sistemi", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi,* Sayı 4, 2020, s.2262 - 2272

Çin Halk Cumhuriyeti Milli Otonomi Kanunu'na da *"Azınlık öğrencileri okutmayı esas amaç yapan okullar (sınıflar) ve diğer şartları buna uygunluk gösteren eğitim kurumları azınlıkların dillerinde eğitim yapılmalıdır."* diye belirtilmektedir. Bunun haricinde ÇHC Çift Dilli Eğitimi Araştırma Derneği'nin yönetmeliğinde net bir şekilde belirtilmiştir[89]. Çin Hükümeti tarafından uygulanan çift dilli eğitimin tarihsel sıralamasına bakıldığında 1950-1977 arasında ana dilde eğitim görülürken, müfredata Çince eklenmiş olup 1977-2002 arasında çift dilde eğitim ağırlıklı olarak Çince olmuştur. 2002-2017 arasında genel eğitim Çince verilip üniversitelerde Uygurca kaldırılarak tamamen Çince olması sebebiyle ana dilleri artık yabancı dil yerine geçmiştir[90]. Doğu Türkistan'da 1989 verilerine göre 20 yüksekokul, 112 teknik okul, 797 lise, 1211 ortaokul, 119 tarım teknik lisesi, 7494 ilkokul, 5 görme işitme engelliler ve sakatlar okulu, 1127 ana okulu bulunmaktadır [91].

Eğitim hakkı yasal düzenlemelerine genel bir ifade ile bakmak gerekirse ilk olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 26 maddesi [92]; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1 Nolu Protokolün 2. Maddesi [93]; Çocuk hakları Sözleşmesinin 28 ve 29.

---

89 Erkin Emet, " Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim", *http://www.gokbayrak.com/dergi-sayfalari/1086,* (05.02.2023)

90 Hümagül Hümeyra Uluyol – Ali Latifoğlu – Nureddin İzbasar, "5 Temmuz Urumçi Katliamı Raporu: Katliamdan Soykırıma Giden Yol", Katliamlar Raporu.(Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği, 2021; 03 , https://www.ethrw.org/5-temmuz-urumci-katliami-raporu/) Erişim: 10.02.2023

91 *21. Asra Girerken Doğu Türkistan*, Türk Yurdu Yayınevi, Ankara 2995, s.76.

92 "Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yüksek öğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır. Öğretim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlerine saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Öğretim bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir. Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler."

93 "Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir."

maddesi [94]; Ayrıca Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 30. maddesi[95]nce yasalar gereği açık bir şekilde belirtilmiştir.

Milli Otonomi Kanu'nun 36. ve 37. maddesi bölgeye kendi okullarını açarak müfredatını belirleme hakkı vermiştir. Eğitim hakkının engellenemez genel şartı ile birlikte Doğu Türkistan'daki eğitimlerin çoğunlukla Çince olması, Uygur dilinde okutulan bir öğrencinin istihdam edilmemesi ailelerin zorunlu olarak kendi dillerinde eğitim alamamalarını göstermektedir. Bunun yanı sıra Doğu Türkistanlıların 1988 yılında kendi dilinde eğitim ve dini eğitim yasaklanmıştır. Temel eğitim anaokulu itibariyle 12 yıl sürmektedir. Yüksek öğrenim için 2 yıl zorunlu Çince dersleri mevcut olmakla birlikle bazı koşullarda öğrencileri Çince sınavlara da tabi tutmaktadırlar[96].

---

[94] Madde 28 "1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle: a) İlk öğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler; b) Orta öğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar; c) Uygun bütün araçları kullanarak, yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler; d) Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler; e) Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem alırlar. 2. Taraf Devletler, okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve bu Sözleşmeye uygun olarak yürütülmesinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri alırlar. 3. Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası işbirliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur."

Madde 29 1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler; a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi; b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi; c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi; d) Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması; e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi, 2. Bu maddenin veya 28 inci maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu maddenin birinci fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.

[95] "Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz."

[96] Tekin Tuncer, a.g.m., s.2268.

Tüm bunlara dayalı olarak bilimsel ve kültürel gelişimde Doğu Türkistan geri kalmıştır. BM'nin amaçları ve ilkelerini düzenleyen ilk bölümün 1. maddesi ile 9. bölümün 55. maddesinde halkların kendi kaderini tayin etmek anlamına gelen self-determinasyon haklarından bahsetmektedir. Uluslararası hukuk literatüründe iç ve dış self-determinasyon olarak ikiye ayrılan bu kavram Doğu Türkistan bölgesinde kendi kaderini tayin etmek hakkı olarak verilmemiştir[97].

Yukarıda güvence altına alınmaya çalışılan kurallar ile birlikte eğitim hakkının dil, din, ırk ayırt edilmeden hür bir şekilde, her kişinin ve kesimin yararlanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Konuya DT özelinde bakmamız gerekirse ÇHC kurallara uyduğunu yazılı bir şekilde göstermiştir. Fakat uygulama boyutunda gerek lise gerek üniversite gerekse iş hayatı konusunda Uygur Türkü vatandaşlarını kendi istediği ölçüde eğitim hakkına sınırlama getirmektedir. Anlaşılacağı üzere DT sorunlarının içerisinde yer alan eğitim hakkı ihlal edilmektedir.

3.1.3. Ekonomi

Bölgedeki diğer sorunlardan biri de ekonomik eşitsizliktir. ÇHC' nin coğrafi alanına bakıldığında dört koldan bir ekonomi politikası gütmekte olduğunu çalışılan konunun sınırlaması gereğince Doğu Türkistan özelinde Rusya, Hindistan ve ABD arasındaki ticaret ve uluslararası ilişkilere bakılmaktadır.

Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri 900.000 km² tarım havzası bu havzanın arasında uzanan 500.000 km² alanı Taklamakan Çölü mevcuttur. Diğer kalan 400.000 km² alanında verimli tarım arazisi bulunmaktadır. Diğer yandan bölgedeki Tanrı Dağları ve Altay Dağları arasında bulunan km² 'si 600.000 bulan bu alanda verimli topraklar mevcut olmakla birlikte otlak arazilerin bulunmasıyla hayvancılık yapılması mümkündür. Yine bu bölge içerisinde karayolları ve demiryolları geçmektedir [98]. Bilgilere bakıldığında verimli toprak ve akarsuların bulunmasıyla tarım yapılarak ekonomik güç elde edilip ve bölgeden geçen ticaret yolu ile birlikte

---

[97] Abdülkadir Tok, "Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon ve Doğu Türkistan", *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 29.01.2021, s.1-6

[98] Barış Abidelli, *Doğu Türkistan*, İstanbul 2008, s. 15-16

kazanım sağlanmaktadır. Ancak ÇHC'nin 2013 yılı itibariyle eski İpek Yolu günümüz adı ile BKBY projesinin başlatılması tarım ve hayvancılık verimini düşürmektedir. Güzergaha sanayileşme ve kentleşmenin kurulması buna yönelik göç olgusunu doğurmaktadır. Yeni istihdam alanı ile birlikte iş gücü faaliyetleri değişim göstererek DT'ın sahip olduğu yeraltı kaynak kullanımı ve jeo enerji sanayileşmesinin artması yukarıda bahsettiğimiz toprak arazisini daraltmaktadır. Çünkü bahsedilen Cungarya Havzası ve tarım arazisi doğalgaz rezervi oldukça yüksek olmasından dolayı ÇHC'nin küresel ekonomi politikalarına bakılarak yeraltı kaynaklarına daha fazla önem verdiğini söylemek mümkündür. Böylelikle küresel dünya perspektifinde Çin'in başlattığı küresel çaplı BKBY projesi DT'daki tarım ve hayvancılık faaliyetlerini büyük oranda düşürmüştür.

Nüfus sorunlarının içerisinde bahsedilen bu bölgeye Han Çinlilerinin yerleştirilmesi için yeni iş yeni yerleşim yerleri teşviki ile sağlanmıştır. DT bölgesine kurulan sanayi tesislerinde Han Çinlilerinin çalışması sağlanmaktadır. Böylelikle bölgeye göç istihdamını kolaylaştırmaktadır. Doğu Türkistan'daki Han Çinlileri ve Uygur Türkleri arasında ciddi maaş farklılıkları mevcuttur. Uygur Türkü çalışanlarına az maaşla ağır iş yaptırılarak yaşam kaliteleri düşürülmektedir. Oysa ki ÇHC Anayasası'nın 33. maddesi gereğince tüm vatandaşların kanun önünde eşit olduğu bildirilmektedir[99]. Doğu Türkistan coğrafyasının yeraltı ve yer üstü verimliliği düşünüldüğünde yerli halkın bu avantajları kullanmasına izin verilmeyerek ÇKP yönetimi dahilinde üretim yapılmakta ve sanayi tesisleri kurulmaktadır.

Bölgenin jeostratejik ve jeoekonomik kaynaklarına ve Çin'in dünya üzerindeki küresel gücüne bakıldığında, bölgede yaşayan farklı etnik kökenli vatandaşlarına ayrımcılık yapılmaması gerekmektedir. Bu hem küresel çaplı bir ülkenin hukuksal olarak insanlarına uyguladığı tarifenin uluslararası ilişkilerine zarar verebilme ihtimaline yol açıp hem de iç karışıklık ve huzursuzluğa sebep olma ihtimalini doğurabilmektedir.

---

[99] Gülnihal Altın Öztürk, "Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan Ve İnsan Hakları İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi,* Sayı 1, 2013, s.67-79

Tüm bunlarla birlikte günümüzde bölgenin tarihten bu yana asıl sahibi olan Uygur Türkleri ekonomik sıkıntılardan kaynaklı üç tarafa yönlendirilmiştir. Birincisi kırsal kesime yönlendirilmiş olup, diğer kısım ağır işlerde düşük maaşla çalışırken son kısım ise Çin'in diğer bölgelerinde istihdam koşullarını değerlendirmek üzere DT bölgesinden göç etmiştir.

Mao Zedung öncülüğünde 1949 yılı itibariyle kapalı bir ekonomi modeli uygulanarak ekonomi politikasında istikrarı sağlamış olsa da ilerleme kaydedememiştir. 1980'ler itibariyle kollektif tarıma son vererek daha çok özel teşebbüse izin vermeye başlanmıştır. DT özelinde ise yukarıda bahsedilen sanayi tesisleri tarımı durdurarak daha çok kırsal kesime gerilemiş, Çin'in Uygur Türkleri 'ne uyguladığı ekonomik asimilasyon politikalarında da başarı sağladığı gözlemlenmektedir[100].

Çin'in %30 petrol ihtiyacını karşılayan DT bölgesi ve yukarıda bahsedilen bölgelerdeki yeraltı kaynakları Çin'in büyük oranda enerji kaynağını sağlamaktadır. Petrol, doğalgaz, kömür ve diğer yeraltı kaynakları için önemli rol oynayan Sincan Uygur Özerk Bölgesi 2004 Batı-Doğu Gaz Boru Hattı ile Çin'in 15 şehrindeki milyonlarca insana ulaşmaktadır. Son olarak Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı, Kazakistan-Çin Boru Hattının haricinde Çin-Pakistan Ekonomik Koridorunun hat güzergahını jeolojik olarak Çin'in küresel ekonomik nedenlerle bölgeyi elinde tutarak faydalandığı görülmektedir[101]. Özerk bölge durumunda olan SUÖB jeoekonomik bakımından bu denli verimli olması ve politikalar gereği Uygur Türklerinin bahsedilen sebeplerle yaşam kalitesinin insanca yaşam standartlarının altında olması Çin'in insan hakları ihlallerine neden olduğunu göstermektedir.

Bahsedilmesi gereken diğer bir konu ise Çin'in DT bölgesine kurduğu sürekli eğitim merkezleridir. Açıklamalar gereğince bu bölgede ki işgücü verimliliğini artırmak, halka istihdam sağlamak amacı ile kurulmuştur fakat insan hakları

---

[100] Mehmet Ozan Saray-Levent Gökdemir, Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005), *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi,* Sayı 7, 2007, s. 662.

[101] Ömirbek Halayi, "Çin'in Enerji Sektöründe Doğu Türkistan'ın Önemi", *https://www.eurasian-research.org/publication/cinin-enerji-sektorunde-dogu-turkistanin-onemi/?lang=tr,* (19.04.2023).

raporlarına ve çıkan haberlere göre kurulan bu tesislerin kapalı hapishane olduğu ve oraya alınan kişilerin yıllarca ailesinden uzak kaldığı, bazı haberlere göre de hiç haber alınamadığı yazılmaktadır.

Çin Toplama kamplarının Yeniden Eğitim Merkezleri adı altında Uygur Türkleri'nin cezaevi olması başta BM, İnsan Hakları İzleme Komitesi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Dernekler olmak üzere yayınlanmış, Çin'in olası terör ve tek tip insan yetiştiriciliği olarak baktığı olağan dışı durumdan kaynaklı bir etnik temizlik yaptığı söylenebilmektedir[102].

3.1.4. Sağlık

ÇHC'nin en yüksek karar organının altında faaliyet gösteren sağlık sistemi, eğitim, bilim, kültür gibi ana aktörlerden biridir. Sağlık komitesinin altında bulunan Ulusal Sağlık ve Aile Planlaması Komisyonu kendisine bağlı olan devlet kurumları ve yerel otoritelerle birlikte çalışmaktadırlar[103]. Çin sağlık sistemi nüfus yoğunluğuna göre üç gruba ayrılmıştır bunlar birinci olarak hükümet çalışanları, ordu, sağlık sektöründe ve kamu sektöründe çalışan grup, ikincisi kentsel alanlarda her türlü işyerinde çalışan grup ve son olarak da özel düzenlemeye tabi olmayan kırsal nüfusu içeren gruptur. Dünyanın en büyük kara parçalarından ve nüfus yoğunluğunun en çok olduğu ülkelerden biri olan ÇHC'nin her köşedeki insana sağlık hizmeti götüremediği SARS virüsüne kadar anlaşılmamıştır. Covid-19 döneminde de sağlık biriminin geliştirildiği gözlemlenmiş fakat yeterli olmadığı anlaşılmıştır. 2022 yılı nüfusu 1 milyar 411 milyon 800 bin kişi olan bu kara parçasının [104] %1. 83'ünü oluşturan 25

---

[102] Murat Yılmaz, *"Doğu Türkistan'da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım"*, İHH İnsani Yardım Vakfı, 2020, s.16.

[103] Abdurrahman Yunus Sarıyıldız- Mehmet Talha Paşaoğlu-Merve Ebrar Yılmaz, "Türkiye, Çin, ABD, Fransa Sağlık Sistemleri ve COVID-19 Politikaları", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi,* Sayı 2, 2021, s. 314-327

[104] Emre Aytekin, "Çin, Azalan ve Yaşlanan Nüfus Gerçeğiyle Yüzleşiyor",https://www.aa.com.tr/tr , (Erişim 21.04.2023)

milyon 852 bin nüfuslu DT bölgesinde sağlık hizmetlerinden faydalanmada sorun yaşadığı rapor ve haberlerde görülmektedir[105].

Öncelikle Sağlık alanında hijyen ve ekipman yetersizliği mevcuttur. Bu bakımdan hastalıklarda mikrop bulaşma, zor iyileşme, ekipman yetersizliğinden dolayı müdahale edilememe durumu söz konusudur. Doktor hemşire ve sağlık çalışanlarının hemen hemen hepsinin Çince bilmesi Uygurca konuşan DT'lılar ile iletişim kuramadığı görülmektedir.

Doğu Türkistan'ın şehirlerinde doktor ve sağlık çalışanı eksikliği görülmektedir. Var olan doktorların ise az ve eksik envanter ile mesleğini yapmaya çalıştığı bilinmektedir. Çinli nüfusunun %95'i ücretsiz muayene ve sağlık hizmeti alırken Uygur Türklerinde oran %12 civarındadır. Sağlık hizmetini alan Türklerin %70'i ise gerekli tedaviyi görememektedir.

Bulaşıcı hastalık aşıları, kadınlara yönelik doğum kontrol ilaçları dayatılması, uyuşturucu ve içkinin yaygınlaştırılması toplum sağlığı açısından olumsuz yaptırımlardır. Yine bu bölgede yapılan nükleer denemeler insan vücudunda kalıcı hasarlara sebep olup ve hatta ölümlere kadar gitmiştir. Bölgede tedbir alınmadan 1964'ten 1997 yılına kadar 11'i yeraltında olmak üzere 46 nükleer deneme yapılmıştır. Ölen, kalıcı hasarla yaşayan veya engelli doğumlar binlerce insanın sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Çin'in nükleer deneme alanı olan SUÖB insan sağlığını etkilemesinin yanında, içme suyu, tarım ve hayvancılık, ekolojik dengenin bozulması, havanın solumaya uygun olmaması canlılara kalıcı hasar sağlamaktadır. Nüfus politikası bahane edilerek zorunlu kürtaj uygulaması da sağlık alanındaki insan hakları ihlal örneklerinden bir tanesidir. Bölgede Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 1975-1985 arası lösemi vakası %7 artarak nüfusun %10u kansere yakalanmıştır [106] .

---

[105]Turkistanpress, *Çin, Doğu Türkistan Nüfus İstatistiklerini Yayınladı*, https://turkistanpress.com/index.php (Erişim 21.04.2023).

[106] Gülnihal Altın Öztürk. "Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan Ve İnsan Hakları İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi,* Sayı 1, 2013, s.72-73.

3.1.5. Din

Din sorununa bakıldığında, inanç ve ibadet hakkına da müdahale edildiği görülmüştür. ÇKP'nin bu bölgedeki inanışa ve ibadet etmek için toplanılmasına karşı çıktığı ve terörizm olarak adlandırıp müdahale ettiği görülmektedir. Örneğin 1997 yılının Ramazan ayında ibadet için camilerde olan insanlara ÇKP müdahale etmiş, 30'dan fazla insanı tutuklarken 3 kişi öldürülmüştür[107]. Bu örnekte ortaya çıkan başka bir sorun ise adil yargılanma hakkı olmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Temel Haklar Sözleşmesi tarafından kabul edilen birçok ülke anayasası, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler hukuki kaynakları bu hak çerçevesinde de düzenlenmektedir[108]. Fakat Doğu Türkistan bölgesinde ÇKP yönetimi bilim adamları, aydınlar ve din adamlarını sebepsiz yere tutuklayarak, yargısız infaza maruz bırakmaktadır[109].

1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 18. maddesinde

"*Herkesin düşünce, vicdan, ve din hürriyetine hakkı vardır. Bu hak din veya kanaat değiştirmek özgürlüğünü dinini veya kanaatini tek başına yahut topluca, açık olarak veya özel şekilde öğretim, uygulama, ibadet ve dini törenlerle açığa vurma özgürlüğümü içerir."* ibaresi bulunmaktadır.

İnsan hakları devletler tarafından çıkarılan kanunlar ile güvence altına alınsa da uygulamada Çin'in SUÖB'de uyguladığı gibi farklılıklar doğurabilmektedir. DT'da 1958'de hayata geçirmeye çalışılan "İleriye Dönük Büyük Atılım", 1966'dan Mao'nun ölümüne kadar devam eden "Kültür Devrimi" ile insanları tek tipleştirme politikası uygulayarak, halk düşmanları diye ilan edilen farklı kimliklerdeki insanları toplama kamplarına göndermişlerdir. Toplama kamplarına gönderilen Uygur Türkleri arasında din adamları, müslüman liderler, alimler, aktivistler yer alır.

---

[107] Burhan Kuzu, "Doğu Türkistan Raporu ve İnsan Hakları İhlalleri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Sayı 6, 1998, s.45-97

[108] Hakan Kolçak-Osman Ercan, "Baskı Altındaki Uygurlar: Doğu Türkistan'da Sürdürülen Sistematik İnsan Hakları İhlalleri", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Sayı 248, 2020, s.77-114

[109] Abdullah Cinkara, "Uygurlar ve İpek Yolu", *Asya Araştırmaları Dergisi,* Sayı 2, 2019, s.329-346

İbadethaneler, cami, türbe, mezarlık gibi İslam dini yapılarının kapatılarak ya da depo, ahır gibi kullanımlara açılarak SUÖB dini görüşünü ve bundan beslenen kültürünü hiçe sayan uygulamalar yapmışlardır. Kültür Devriminin uygulamalarına bakıldığında DT bölgesi için on yıllık sürede eğitim faaliyetleri durdurulmuş, üniversiteler çalışamaz durumda kalmış, Uygur Türkü hocalar kamplara gönderilmiştir. Genel çaplı bir asimile politikası güden ÇHC konuşma dili, eğitim, din, kültürel faaliyetlerin kendi belirlediği çizgide olmasını sağlayarak, kendi tabirinde terör oluşumunun önüne geçmektedir [110].

Uygulamada devam eden DT'da yaşayan Uygur Türkleri ailelerinin yanına yerleştirilen Han Çinlisi bireylerin evlerde Kur'an'ı Kerim ve benzeri dini kitapları bulundurulmasına engel olduğu ve camilerdeki ibadethanelerin sıkı denetimden geçtiği, 18 yaş altındaki çocukların dini herhangi bir ibadetinin yasak olduğunu BM, İHH vb. STK'lar raporlar ve bilimsel çalışmalarla yayınlamaktadır. Yine benzeri yayınlarda Müslümanların yılda bir ay oruç tuttuğu Ramazan ayında Müslümanlara zorla su içirildiği, sakal bırakılmasına izin verilmediği, domuz eti yenmeye zorlandığı belirtilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi başta olmak üzere hakları güvence altına alınan bu bölgenin uygulamada ağır asimilasyon ve engellere maruz kaldığı görülmektedir.

3.1.6. Siyasi Durum ve Dijital Gözetim

Siyasi sorunlara bakılacak olursa Uygur toplumunu temsil edecek bir kadro görülmemektedir. Çin politikası gereğince bu bölgede Uygurların kendi temsilcisini oluşturmaları engellenmektedir[111].

DT'daki insan hakları ihlallerini BM, Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uygur İnsan Hakları Projesi, Dünya Uygur Kongresi gibi kuruluşlar takip etmektedir.

---

[110] Murat Yılmaz, *a.g.m.,* s.95-105

[111] Bahtiyar Bahşi, "Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri", *The Journal of Academic Social Science Studies,* Sayı 57, 2017,s. 571-57

Çin'in teknolojik gelişmelerle sosyal hayatın her anını kaydetmesi bilinen gerçeklikler arasındadır. Bu teknolojik gelişmelerin DT'a uyarlaması ise dijital gözlem adı altında gizli yer bırakmayacak kadar fazla olup, bu gözlemler insanların DNA verilerine ulaşmakta hatta Uygur Türkü ve Han Çinlilerini ayırt edebilecek kapasitede gelişmiştir. Açık hapishane tabiri bu durumda doğrulayıcı bir tanım olacaktır. Dijital gözlemin haricinde en bilinmez ve ürkütücü olan ÇKP yönetiminin gözaltı merkezleri ve Uygurlara verilen eğitim adı altında uyguladığı asimilasyondur[112].

3.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Doğu Türkistan Politikalarına Yön Veren Aktörler

3.2.1. Mao Zedong

1911 yılında hanedanlıktan vazgeçen Mançu Hanedanı Sun-Yat Sen'in Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte yönetim modeli değişerek, Demokrasi, Milliyetçilik, Halkın Refahı olarak Üç Halkçılık prensibine dayalı bir devlet modeli oluşturmuştur. Akabinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi örnek alınarak kurulan ÇKP, parti kurucularından biri olan Mao Zedung ile birlikte iç savaşın diğer tarafını oluşturmaktadır [113]. Kuomintang[114] (KMT) ile ÇKP'nin iç savaşı Mao Zedong'un kazanması ve 1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile son bulmuştur.

Mao Zedong, Pekin'de yaptığı konuşma ile ÇHC kurularak ülkeyi otokratik ve totaliter bir rejime dönüştürmüştür. Mao Zedong başkanlığında eşitlikçi bir Çin hedefi için sosyo ekonomik projeler üretilmiştir. Bunlar sırasıyla; Büyük İleri Atılım, Sağcı

---

[112] Haldun Narmanlıoğlu-Tuğçe İyigüngör, "Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim", *Bilig,* Sayı 102, 2022, s.119-146

[113] Hüsrev Tabak, "Mao Devletinden Devlet Maosu'na: Çin Diş Politikasında Tarih ve Değişim", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi,* Sayı 2, 2008, s.63-76ç

[114] Çin'i canlandırma cemiyeti olarak 1894'de çıkan bu parti 1912 yılında Sun-Yat-Sen tarafından yeniden revize edilerek adını Kuamington olarak devam ettirmiştir. Sağ parti olan Kuomintang'ın ideolojisi Halkın Üç ilkesi olmuştur. KMT Çin iç savaşında ÇKP'ye mağlup olmuş ve Tayvan'a çekilmiştir. Ayrıca bkz. Caner Çakı- Yusuf Fidan, *Çin Propagandasında Çin-Tayvan İlişkilerinin Sunumu: Mao Zedong Dönemi Üzerine İnceleme*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 7, 2020,s. 185-202

Karşıtı Hareket, Sosyalist Eğitim Hareketi ve Kültür Devrimi'dir. Bunlar çalışmanın kısıtlılığı çerçevesinde DT özelinde incelenecektir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin rejimi komünist olmasına rağmen yerel halk milliyetçidir. Tarihte analiz ettiğimiz çatışma ve savaşlar bu milliyetçiliğin bugün Çin özerk bölgeleri incelendiğinde Tibet ve DT politikaları temelinde etnik ve dini düşmanlıktan ziyade ülke sınırlarını koruma korkusu görülecektir. Çin yönetiminin bu düşüncesi zamanla değişerek günümüz insan hakları ihlallerine yol açan ve asimilasyon politikası uygulanan bir bölge haline gelmiştir. ÇHC, Mao Zedong önderliğindeki ÇKP ile belirli projeler yürütmüştür. Her ne kadar SSCB benzeri bir rejim olsa da Mao esasında sovyet sistemine benzer bir rejim istememiştir. Marksizm varyantı bir ideoloji olan Maoizm, yürüttüğü politika ve projelerle ülkeyi yok olma durumuna getirmiştir [115].

Ekim 1949'da komünistlerin Doğu Türkistan'ı işgal etmesinden sonra 1 Ekim 1955 yılında bölgenin ismi SUÖB olmuştur. ÇHC ve ÇKP'nin milliyetçi politikaları sebebiyle bölgedeki siyasi belirsizlik, toplumdaki huzursuzlukla birleşerek Orta Asya'ya göçler başlamıştır [116].

3.2.1.1. Büyük İleriye Atılım

Mao Zedong 1958 yılında başlattığı bu proje ile komünler inşa edilmiştir. Çin halk çoğunluğunun köylü olması ile birlikte yüz bin insan büyüklüğünde dev komünler içinde toplanarak komün salonlarında yemek yemeleri, çocuklarını kreşe bırakmaları gibi isteklerle özel hayatlarından mahrum bırakılmışlardır. Her komün kendi demirini üretmesi için ilkel şartlarda çalışarak emek-yoğun yöntemiyle başarısızlığa uğramıştır.

---

115 Ozan Örmeci, Çin Siyasi Kültürü, *http://politikaakademisi.org/2017/11/16/cin-siyasi-kulturu/,* (03.01.2024)

116 Ergenekon Savrun, *The Uyghur Turks And The Eastern Turkıstan (Xınjıong conflıct): Whıch Chuna? Chına's Growth Or Red Cruelty,* Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic, Sayı 5, 2019, s.6.

Bir yılın sonunda ilerleme kaydedemeyen Mao Zedong, yoğun kıtlık ve açlıkla otuz milyonun üzerinde Çinli vatandaşının hayatını kaybetmesine neden olmuştur [117]. Tarihe adını Büyük Çin Kıtlığı olarak geçiren ve 1959-1961 yıllarını kapsayan bu dönemde Mao, büyük toprak sahiplerinin mülkiyetini ellerinden alarak dağıtmış ve istediği projeler için komünler inşa ederek toprak verimini ¼ oranında düşürmüştür [118]. Beraberinde gelen salgın hastalıklar ile hayatını kaybedenlerin sayısı I.Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden insanlardan daha fazla olmuştur. Tarihten günümüze bir daha böyle bir kıtlık olmamıştır [119].

Doğu Türkistan'daki ılımlı politikalar Büyük İleriye Atılım ile beraber tersine dönmüştür. Mao'nun sanayileşme ve kollektivizasyon[120] politikaları ile beraber Doğu Türkistan bölgesinde yaşayanlara siyasal baskı, asimilasyon ve dışlama gibi taarruzlar başlamıştır [121]. Büyük İleri Atılım ile birlikte Doğu Türkistan politikalarının değişmesi, devam eden projelerle daha da işleri zor duruma götürmüştür.

3.2.1.2. Kültür Devrimi

Mao'nun oluşturmaya çalıştırdığı tek tip insan modeli ile başlayan Kültür Devrimi, dönemin başbakanı olan Chou tarafından 30 Nisan 1966 tarihinde resmen ilan edilmiştir. Üniversitelerde, eğitimde, sanat ve edebiyatta gerçekleştirilmek istenen bu ihtilal sonucunda binlerce yazılı ve inşa edilmiş eser ve milyonlarca insan zarar

---

[117] Michael Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Adres Yayınları, Ankara 2016, s.556.

[118] Tarih Bilimi, *Büyük Çin Kıtlığı*, https://www.tarihbilimi.net/ (Erişim 04.01.2024)

[119] Michael Roskin, a.g.e., s.567.

[120] Kollektivizasyon, bireysel mülkiyete dayalı tarım üretiminin, merkezi bir planlama doğrultusunda kolektif çiftlikler veya devlet çiftlikleri etrafında örgütlenmesi sürecidir. Bu süreç, özellikle Sovyetler Birliği'nde 1920'lerin sonlarından itibaren tarım sektöründe uygulanmış olup, köylülerin topraklarının ve üretim araçlarının devlet tarafından kamulaştırılarak kolektif üretim birimlerine dahil edilmesini içermektedir. Kollektivizasyon, ekonomik verimliliği artırmayı ve sosyalist bir ekonomi inşa etmeyi amaçlarken, aynı zamanda kırsal alanda ciddi sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır.

[121] Hasan Acar- Serhat Bulut, *Çin'in Doğu Türkistan Politikalarının Uluslararası Topluma Yansımaları,* Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Sayı 1, 2021, s.14.

görmüştür. Mao ülkeyi kendi istediği aşamaya getirmiş fakat bütünlük olarak uçurum eşiğinde bir halk bırakmıştır [122].

Kültür Devrimi ilk önce okullarda başlamıştır ve ana hedefi entelektüel karşıtlığıdır. Eğitimden sonra aile kökenlerine ve kişi statülerine kadar yayılarak devam eden bir ihtilal olmuştur. Toprak sahibi beraberinde gelen özel mülk, kişi statüleri ve sınıf mücadelesi silinmek istenmiş, büyük ölçüde başarılı olunmuştur. ÇKP'nin her kurum ve her bölgede görevli olması ve Mao yanlısı milyonlarca insanın olması bu başarıda etkili olan faktörlerdendir [123].

Kültür Devrimi yıllarında parti içinde soy teorisi ortaya çıkmıştır. Ailenin soyundan kültürüne nereden geldiği, ana dili gibi bu faktörler aslında devrimin asıl amacı olan tek tipleşmeye ters olan bir yaptırım olmuştur. Çin gibi dünyanin en büyük kara parçası olan ülke bütünlüğünde elbette başka milletten ve ırktan insan olacaktır ve böyle bir ihtilal insan haklarına aykırı bir durum yaşatmıştır.

DT özelinde kültür devriminin etkilerine bakıldığında olumlu sayılabilecek bir durum yoktur. Büyük İleriye Atılım'da başlayan asimilasyon ve ayrımcılığın bu politikanın başarısız olmasıyla birlikte ılımlı bir özerk bölge süreci geçirirken, 1966 Kültür Devrimi ile tekrar başlamış ve günümüze gelen sorunları taşımıştır.

ÇHC'nde ve dolayısıyla DT bölgesinde de uygulanan Kültür Devrimi ile birlikte bölgede yaşayan Uygur Türkleri Büyük İleriye Atılım'la göç ettirilen Han Çinlileri nüfusundan dolayı azınlık durumunda kalmışlardı. Mao tarafından 1968 yılında başlayan köylüleştirme hareketi ile Han Çinlilerinin bölgeye yayılmasına hız verilerek oturma izinlerini daimi olarak Sincan Eyaletine vermişlerdir [124]. Böylelikle

---

[122] Talha Gören, *Liberal Politikaların Çin Ekonomisine Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi: Mao Zedon ve Deng Xiaoping Örnekleri*, (Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s.18.

[123] Murat Bilgili, *Çin Kültür Devrimi: Sol Popülizm ve Anti-Entelektüalizm (1966-1969),* Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Sayı 21, 2023, s.10-27.

[124] Gülşen Şeker Aydın- Müge Yüce, a.g.m., s2668-2682.

bölgede Han Çinlisi olmayanlar az gelişmiş sayılarak asimilasyoncu yaklaşımların pik noktasına ulaştığı bir evre olmuştur.

Bunun yanı sıra eğitimde tek dil politikası ile bölgede Uygurca bilen birçok öğrencinin eğitimini almak için Çince öğrenmesi zorunluluğu getirilmiştir [125]. Yine eğitim konusunda lise ve üniversite sınavlarının Çince olması, okula kabul aldığı takdirde Çince hazırlık okumaları, kültürlerini ve kendi dillerini yaşatması esasında bir hak ihlalidir. Yine bunların yanı sıra inançlarını yaşamaları, toplu ibadet yapmaları, kuran-ı kerim okumaları ve ibadet etmeleri yasaklanmıştır. Kültür Devrimi neticesinde Doğu Türkistan bölgesinde bu yaşanılanlar Deng Xioping döneminde ılımlı hale gelerek, camilerini yenilemelerine izin verilmiştir. Doğu Türkistan'daki bu ılımlı süreç 1980 öğrenci olaylarına kadar devam etmiştir.

Mao 1969'da kültür devrimini bitirdiğini söylemiştir fakat bu ihtilal resmi olarak üç yıl sürmüş olsa da 1976 Mao Zedong'un ölümüne kadar devam etmiştir.

3.2.2. Deng Xiaoping

Mao'dan sonra gelen Deng Xiaoping ideolojik yaklaşım yerine ekonomi temelli yaklaşımlar ile süreci devam ettirmiştir. Mao'nun projeleri ile sonuç alınamayan ve kültür tahribatına uğrayan ÇHC'nin tarım, sanayi, ulusal savunma, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte ekonominin de paralel şekilde düzeleceğini hedefleyen Dört Modernleşme adı altında program bu dönemde uygulanmaya başlamıştır [126]. Bu programın başlamasının ana nedenlerinden biri Mao Kültür Devrimi'nin eski etkisini kaybetmesi, ülkenin kıtlıkla başa çıkamadığını görülmesi ve Çin'in diğer bölgelerinde göreceli bir büyüme görülmesidir [127]. Bu doğrultuda Deng ekonomik reformu bazı kesimlerin daha önceden zenginleşeceğini öngörmüştür fakat sosyalizmin eşitlik ilkesi gereğince üretici güçlerin beslenemediğini düşünerek,

---

[125] Kenan Dağcı- Mustafa Keskin, a.g.m., s11-29.

[126] Kuntay Gücüm, *Mao Dönemi ve Deng Xiaoping Teorisi,* Teori Dergisi, 2017, s.74-86. https://www.academia.edu/32410886/MAO_D%C3%96NEM%C4%B0_VE_DENG_%C5%9E%C4%B0AOP%C4%B0NG_TEOR%C4%B0S%C4%B0_pdf (Erişim 06.02.2024)

[127] Mehmet Ozan Saray-Levent Gökdemir, a.g.m., s.661-667.

ekonomik gelişimin uluslararası arenaya çıkaracak temeller atmıştır [128]. Bazı kesimlerin daha önceden zenginleşerek diğer kesimlerin zenginleşeğini de düşünmektedir. Dörtlü Modernizasyon başarısı hedefi olan Deng, Hong Kong ve Macao sorunlarının çözümü için tek ülke iki sistem anlayışını benimsemiştir [129].

Mao sonrası dönemde dörtlü modernleşme olarak kurulan ekonomik temelli projeler sağlam temelli olmuştur. Bunlar; 1979 Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Yasası, 1983 Ticari Markalar Yasası, 1985 Patent Yasası ve Yabancılarla Ekonomik Sözleşmeler Yasası, 1986 Tamamen Yabancıların Mülkiyetindeki İşletmeler Yasası, 1988 Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Yasası çıkarılarak planlı ve kurallı gelişim göstermiştir. Sonuçlarına bakıldığında ÇHC'nin dış ticaret, yabancı yatırımlar, finansal piyasalar grafiği yükselmeye başlamıştır [130].

Deng Xiaoping döneminde DT politikalarına bakıldığında, döneme geldiğinden itibaren ekonomik reformlar yapan Deng, bu bölge üzerinde de yayılarak daha da önemli bir yere gelmiştir. Bölgeye altyapı yatırımları yapılarak ulaşım ağlarını geliştirme ve enerji üretimini artırma hedefi benimsenmiştir. Bölgenin doğal zenginlikleri ile ekonomik canlanmanın burada da görülmesi Han Çinlilerinin göçe devam etmesini sağlamıştır. Bölge yapılanmasının değişimi ve ekonomik gelişim, yerel halk arasında bazı eşitsizliklere neden olmuştur. Han Çinlilerinin hızlı göçü ile yerel halkın azınlıkta kalması elbette asimilasyonu doğurmuştur. Kültür Devrimi sırasında yaşanan insanları tek tipleştirme ile bu dönemde de Han Çinlilerinin DT yerli halkını kendine entegre etme çabaları görülmüştür. Yine bunların yanında Çin kültür, eğitim ve dil aktörleri benimsetilerek kendi kimliklerini unutmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Deng Xiaoping döneminde DT'da internet, medya ve kültürel etkinlikler de gözetim altında tutulmuştur. Devletin kontrolü altında olan medya ve haber kaynakları gayriresmi propaganda yapmayı destekleyen içerikler paylaşılmasına izin

---

[128] Kuntay Gücüm, *a.g.m.,* s 74-86. (06.02.2024)

[129] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021, s.298.

[130] Ümit Çalık, *Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem)*, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 64, 2011, s. 185-206.

verilmemektedir. ÇHC ve DT için kişinin hür ifadesine izin verilmeyerek, devlet kontrolüne uygun olan çerçevede bir medyaya izin verilmektedir.

Doğu Türkistan özelinde yapılan eğitim, kültür, din, dil ihlalleri beraberinde devletin güvenlik kontrollerini de doğurmuştur. Yerel halkın evinde, camide özgürce din, kültür ve dilini yaşamalarına izin verilmemektedir. Devlet böylelikle etnik ve dini azınlıkların aktivitelerini izleme amacına ulaşmaktadır.

Mao'dan sonra gelen Deng Xiaoping, Mao'nun tersine sosyalizmin pazar ekonomisine yönelik çalışmalar yapsa da DT için Mao'dan devam eden politikalar eşliğinde durumun kanıtlayıcı insan hakları ihlalleri doğurduğu bilinmektedir.

Deng Xiaoping'in başlattığı ekonomik reformlar halkın günlük reformuna olumlu yansısa da zamanla olumsuz sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Yıl 1985'i gösterdiğinde tarımsal üretimlerin düşmesi, kredi yetersizlikleri gibi ekonomik olumsuzluklar sebebiyle profesörler ve üniversite öğrencileri tarafından Tiananmen Olayları adı altında ayaklanmalar başlamıştır. Otoriter yapıya karşı çıkan ve çok sesli siyaset isteyen öğrenciler ve öğretmenler, aynı zamanda yolsuzlukla baş edilmesini isteniyordu [131]. Uluslararası medyada yer alan bu olaylar neticesinde sayısı zaman zaman bir milyonu bulan öğrenci topluluğunda, sayısı net olmayan can kayıpları ve tutuklamalar[132] meydana gelmiştir [133]. Bu olaylar sonrasında Jiang Zemin dönemi başlamıştır.

3.2.3. Jiang Zemin

Tiananmen Olayları sonrası kendisini geri çeken Deng Xiaoping' in yerini alan Jiang Zemin' in işi kolay olmamıştır. İşsiz halk şehir merkezlerine gelerek düşük ücretlerde çalışmaya mecbur kalmıştır. Bu durum şehir mahallelerinde yoğunlaşan bir komün sistemi halini almıştır. Bu süreçte orta sınıfın daha da zenginleştiği

---

[131] Harun Bodur, *Kronolojik 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s.840-841.

[132] Batılı kaynaklara göre 5.000 kişinin öldüğünü ve 10.000 kişinin tutuklandığını yazarken ÇKP verileri 250 kişinin öldüğünü yazmaktadır. Verilen veriler birbirine yakın olmamakla beraber ulaşılabilen doğru kaynak bulunmamaktadır.

[133] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, s.302.

görülmüştür. SSCB sonrası sınır komşuları olan Batı Türkistan ülkeleri, dolayısıyla Uygur Türkü çoğunluğu olan DT'ı olası kalkışmalara ihtimal vermemek adına devlet gerekli önlemler almıştır.

Jiang Zemin döneminde daha çok bölgesel sorunlara ağırlık verilmiştir. Çözüme yönelik perspektifle minimalist bir süreç geçirmiştir [134]. 1997'deki Asya Finans Krizi döneminde az etkilenmiş ülkede %8 bir büyüme gözlemlenmiştir. Çin sınırlarına bakıldığında bu büyüme oranı az gibi görünse de dönemin şartları ve ekonomik krize oranla iyi sonuç göstermiştir.

Dış siyasete bakıldığında SSCB sonrası Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan yeni sınır komşuları yerel nüfusun Türk kökenli ve İslam inancına dayalı olması sebebiyle DT tekrardan tehdit olmuştur. Çin'in temel hedefi sınır bölgelerinde herhangi bir olumsuzluğu engellemekti. 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan ile Şanghay İşbirliği Örgütü'nü oluşturmuş ve Jiang 2001 yılında stratejik bir girişim yaparak Dünya Ticaret Örgütüne katılmıştır [135].

Deng Xiaoping' in Hong-Kong ve Macao sorununa yönelik adımlarını Jiang Zemin, 1997'de Hong-Kong ve 1999 yılında da Macao'nun Çin'e katılmasını sağlamıştır [136]. Jiang Zemin 2002 yılında görevini bırakmadan önce üç temsil teorisini[137] açıklamış ve bu teorisi ÇKP anayasasına eklenmiştir [138].

Son olarak DT yerli halkı 2002 yılında uluslararası medyada "terör örgütü" olarak anılmaya başlanmıştır.

---

[134] Bayram Ali Söner- Orhan Çifçi, *Çin Savunma Sanayiinin Çeşitlenen Dinamikleri: Kurumsal Sınırlılıklardan Küresel Rekabete,* Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Sayı 2, 2022, s. 134-157.

[135] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, s.305.

[136] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, s.306.

[137] Üç temsil Teorisi: Marksizm-Lenizim, Mao Zedong Düşüncesi ve Deng Xiaoping Teorisidir.

[138] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, s.303

3.2.3.1 Gulca Katliamı

Uygur Müslümanları arasında İslam geleneğinden olan Kadir Gecesi ibadetleri münasebetiyle bir yerde toplu ibadet yapan kadınlara baskın düzenlenmiş, Çin güvenlik güçleri zor kullanarak polis merkezine götürmüştür [139]. Gözaltına alınanların serbest bırakılması amacıyla barışçıl şekilde başlayan gösteriler, karşılıklı bir zor kullanmaya dönüşmüştür. Dünya Uygur Kurultayı' na göre 5 Şubat 1997 ve devam eden diğer günlerde en az 100 Uygur Türkünün öldürüldüğü ve 4000'e yakın Uygur Türkü'nün de gözaltına alındığını açıklamıştır [140]. Çin polisi 300 den fazla genci -30 derecede üzerlerine soğuk tazyikli su dökerek bekletmiş ve gençlerin çoğu vefat etmiştir [141].

Gulca Katliamı, Doğu Türkistan müslüman yerel halkının kültür tahribatı dolayısıyla 1949 sonrası çıkan protestolar arasından bir ilk olarak adını tarihe yazdırmıştır. Çin yönetimi bu olaydan sonra SUÖB'ne karşı "vazifeler içindeki en önemli vazife, terörizm, bölücülük, aşırılıkla mücadele etmek" stratejisini benimsemiştir [142].

3.2.4. HU Jintao

Jiang Zemin' in başlatmış olduğu süreci devam ettirerek artan iş çevrelerini ve ilişkilerini daha da güçlendirmiş[143] ve Hu döneminde ÇHC, ekonomik olarak zenginleşmeye başlamıştır. ÇHC, ABD ve Sovyetler Birliğinden sonra 2003 yılında uzaya astronot gönderen üçüncü ülke olmuştur. Beijing'de 2008 yılında yapılan yaz olimpiyatları Çin'in uluslararası künyesini küreselleştirmeye başlamıştır [144]. Değişen

---

[139] Muhuttin Canuygur, *Gulca Katliamı*, https://www.dtv.org.tr/gulca-katliami/ (Erişim 09.02.2024)

[140] *5 Şubat 1997 Gulca Katliam*ı, https://ihh.org.tr/haber/5-subat-1997-gulca-katliami-2091 ,(Erişim 09.02.2024)

[141] 5 *Şubat Gulca Katliamı Kurbanları İstanbul'da Anıldı,* https://www.qha.com.tr/ (Erişim 09.02.2024)

[142] İlham Tohti, Yolum ve Gayem Uygur Türkleri ve Çin Meselesi, Şira Yayınları, İstanbul 2015, s.26.

[143] Mıchael Dıllon, *Modernleşen Çin'in Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 432.

[144] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, s.307-308.

ve gelişen dengeler neticesinde 2010 Japonya işgali ile Çin dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir.

Hu Jintao ABD askerlerinin karadan Afganistan ve Türkmenistan'ın bazı yerlerine yerleştirilmesi Doğu da yine ABD müttefiki Japonya ve Güney Kore, Güneydoğuda Japonya Taiwan, Endonezya olması dolayısıyla Çin'in çevrelendiğini düşünüyordu [145].

Hu Jintao döneminde Çin'de bilimsel gelişme kavramı vurgulanmıştır. Ekonomik büyüme ve ekonomik harcamalar, kırsal kesimin kalkınması için projeler, dış politikada yumuşak güç kullanımı, sürdürülebilir enerji kaynakları için çevresel verimliliğini artıracak projeler uygulanmıştır. Böylelikle Çin ekonomisi hızla büyüyerek uluslararası arenada büyük güç olarak adını duyurmuştur.

Dönemin Doğu Türkistan politikalarına bakıldığında önceki dönemlerde gibi asimilasyon, kültür, dil ve eğitim eşitsizliği, sosyal ekonomik dengede yerli halk ve Han Çinlileri arasında uçurum devam etmektedir. DT'da yaşanan eşitsizlik ve yaşam endişeleri neticesinde 2009'da Urumçi'de meydana gelen etnik çalışmalar bölgede hali hazırda yaşanan bir gerilimi ortaya çıkarmıştır.

3.2.4.1 Urumçi Olayı

2009 yılında patlak veren Urumçi olaylarının tarihi arka planı 1949 sonrası politikalar ve 2008 Pekin Yaz Olimpiyatları sonrasında oluşmuştur. İlk olarak Çinli yetkililer 2007 yılında Kaşgar yakınlarında bir terör kampına baskın yapıldığını öne sürmüş, 2008 baharında bu bölge için terörizm söylemleri baş göstermiştir. Yine aynı yıl mart ayında Uygur bir kadının saldırı düzenlediği iddiası ve devamında gelen bomba yapımları için kullanılan bir alan ve 45 Uygurlu kişinin yakalandığını belirtmişlerdir. Yaz olimpiyatları öncesinde de dört bin ila beş bin arasında kişinin tutuklandığını belirtmişlerdir. DT bölgesinde bir grup Uygur tarafından sanayi ve ticaret binasına bombalar atıldığı bir taksiye el koyduğu ve bir polis memurunu öldürdüğü haberleri çıkmıştır. Bu olay sonrasında sekiz Uygur öldürülürken diğer grup

---

[145] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, s.307.

üyelerinin kaçtığı ifade edilmiştir. Fakat bu eğilimlerin neden olduğu konusunda bir bilgi yoktur. 2002 yılından itibaren terör örgütü olarak anılan DT yerlilerinin bir girişimi olmakla birlikte kanıtlanması için elimizde net bir bilgi de olmamaktadır [146].

Tarihler 5 Temmuz 2009'u gösterdiğinde bir fabrikada iki Uygur işçinin öldürülmesiyle adalet isteği üzerine Uygurlu gençler arasında barışçıl bir yürüyüş başlamıştır. ÇKP bu Uygur vefatları için Çinli bir kadına tecavüz iddiasını öne sürmüş Urumçi şehrinde sokağın nabzı iyice yükselerek protesto şiddete dönüşmüştür. Çinli yetkililer Dünya Uygur Kurultayı lideri Rabia Kadir[147] tarafından örgütlendiğini düşünmüştür. Birkaç gün süren şiddetli protestoda Çinlilerin müdahalesi ile kaç kişinin öldüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte dört bin ve daha fazla kişinin tutuklandığını belirtmişlerdir [148].

Urumçi olayı bakıldığında Çinli yetkililerin bölge üzerindeki aşırı baskı ve şiddetin yansıması olarak görülmektedir. Doğu Türkistan Özerk Bölgesinin temelinde insanlara özgürlükçü ve eşitlikçi bir yaklaşımla bakılmadığı iş ve sosyal hayatta da gözle görülür bir biçimde ortaya koyulmaktadır. Urumçi olayları sonrasında bölgede Çinli yetkililer tarafından ağır kısıtlamalar ve kontroller başlayarak, bölgede terör eylemleri ve oluşabilecek terörizm faaliyetleri konusunda önlemler alınmıştır. Bu önlemler mahalle ve iş giriş çıkışları olmakla birlikte internet uygulamaları ve haberleşme kısıtlamaları ile Uygurların dini ibadetleri cami giriş çıkışları olarak sayılabilmektedir.

Çinli yetkililer tarafından 2002 yılında terör eylemleri ve 2009 Urumçi Olayı ile devam eden bölgede ki terörizm 11 Eylül saldırıları ile birlikte Çin'in terör

---

146 Sean R. Roberts, *Uygur Savaşı Çin'in Müslüman Azınlığa Karşı Yürüttüğü İç Operasyon*, Çev. M. Bahadırhan Dinçaslan- Muhammed Akif Kalaycı, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2023, s.180-183.

147 Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan bir insan hakları savunucusudur.1947 yılında doğan Rabia Kadir, Çin'de başarılı bir iş kadını olarak tanınmış ancak Uygur halkının hakları için verdiği mücadele sebebiyle tutuklanmış ve hapsedilmiştir. Serbest bırakılmasının ardından Amerika Birleşik Devletleri'ne sürgüne giderek, burada Uygur halkının kültürel hakları, dini özgürlükleri ve insan hakları için uluslararası alanda mücadele etmeye devam etmiştir.

148 Sean R. Roberts,*a.g.e.*, s.184/185.

girişimlerine acil önlemler alınması gerektiğini düşünerek bölgede ağır insan hakları ihlalleri işlenmeye başlamıştır.

3.2.5. Xi Jinping

Jinping göreve geldiğinde Çin Kültüründe sosyalizm düşüncesini benimseyerek hareket etmiştir. Göreve geldiğinde bazı önlem ve kararlar almış olup bunlar internet erişiminde kısıtlamalarla başlamıştır. Kısıtlamalar ile devlet merkezli olumsuz düşünce paylaşımlarını takibe alarak devlet eliyle hukuki işlem başlatma hakkına sahip olunmuştur. Günümüzde ve konunun dikkatini toplayan asıl önemli karar ise toplama kampları olmuştur. Eğitim merkezleri adını alan Toplama Kamplarının artırılması Uygur Müslümanlarının çoğunlukta olduğu bu toplama kamplarından çıkan kişilerin söylemleri ve psikolojik durumları oranın bir eğitim merkezi olmadığının kanıtıdır.

Xi Jinping 2016 yılında uygulanan tek çocuk politikasına son vererek, iki çocuk sahibi olunabilmesine izin verilmiştir. 2015 yılında uzay çalışmaları alanında Çin'in ilk uzay teleskobu uzaya gönderilmiştir. Hızla gelişen Çin ve her türlü ülke sorunlarına çözüm bulan Jinping, dış ticarette ise serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir [149].

Günümüzde görevde olan ve Mao'dan sonra ilk isim olarak ikinci defa üst üste başkan seçilen Jinping ülkesinin ihtiyaçlarını karşılayan ve iyi yöneten lider pozisyonundadır. Doğu Türkistan özelinde aldığı kararlar ve uygulamaya başladığı politikalara bakıldığında akıllara ilk olarak 2013'de açıkladığı ve günümüzde süreci devam eden İpek Yolunu canlandırma projesi ile dünya ticaretini genişletme amacı olan BKBY projesidir.

3.2.5.1 Kuşak Yol ve Çin Rüyası

İlk olarak Jinping tarafından 2013 yılında Kazakistan ziyaretinde duyurulan bu proje iki yıl sonra 50 milyar dolar sermaye ile Asya Altyapı Yatırım Bankası

---

[149] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, s.309-313.

kurulmuştur [150]. Projenin gerçekleşmesi için demiryolu yatırımlarına hız veren ülkeler bu proje ile küreselleşme hedeflenmiş , İpek Yolu canlandırılarak bir hayali gerçeğe dönüştürülmüş olacaktır.

Xi Jinping' in İpek Yolunu dönüştürme projesi kapsamında Kuşak Yol Projesinin dört ana hedefi vardır. Bunların ilki bölge ekonomisine ışık tutacak fikir ayrılıklarını bir kenara bırakarak ülkeler arası politikaları eşgüdümsel şekilde ilerlemektir. İkincisi, Şangay İşbirliği Örgütüne üye olan ülkelerle birlikte anlaşarak hem karadan hemde Pasifik Okyanusundan Baltık Denizine kadar deniz yolunu bir ticaret ağı olarak kullanabilmektir. Üçüncüsü ticareti kolaylaştırarak İpek Yolunu tekrar kullanıma açmak karşılıklı olarak ülkelerle elde edeceği kazançlarla ekonomi/ekonomilerini canlandırmaktır. Son olarak yerel para birimini kullanarak sirkülasyon maliyetini düşürmek ve finansal krize karşı koyma lüksünü koruyabilmektir [151].

Çin çapında ekonomik reform tezleri istenen 1989 yılında Nan-jing Ekonomik Araştırma Akademisi'nden Wang-hai adlı ekonomistin "Çin'in dünyaya açılmak için seçkin beş yolu" adlı tezi birinci seçilmiştir [152]. Bu beş tezden ilki eski İpek Yolunun canlandırması tezidir ve bugünkü BKBY projesinin temeli sayılabilmektedir. İpek Yolunu canlandırmak köprü görevi gören Doğu Türkistan ve Doğu Türkistan ekonomisi için önemli bir katma değer oluşturur.

ÇHC bu proje ile Doğu Türkistan doğal enerji kaynaklarını kullanabilme, ticaret ağı oluşturabilme ve ülke gelişimi için önemli bir yer oluşturmaktadır. Böylelikle küresel çapta ticaret ağı oluşturarak dünyanın en büyük ekonomisi olmayı hedeflemektedir.

---

[150] Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, s.312.

[151] Xi Jinping, *Çin'in Yönetimi*, çev. Xia Yongmin, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s.339-342.

[152] *21. Asra Girerken Doğu Türkistan, a.g.e., s.89.*

3.2.5.2. Toplama Kampları

Xi Jinping tarafından inşaatı 2012 yılında yapılmaya başlanan Yeniden Eğitim Merkezi, Mesleki Eğitim Merkezi, Eğitim Yoluyla Dönüşüm Merkezi isimlerini almıştır 2016 yılında tamamlanmıştır. Aslında herkes tarafından toplama kampı olarak bilinen BM, Avrupa Parlamentosu ve İnsan Hakları İzleme örgütü tarafından açıklanan ve yayınlanan raporlar Nazi kamplarına benzer bir toplama kampının varlığı söz konusudur. Toplama kampına gidip daha sonra yurt dışına çıkabilmiş kişilerin söylemlerine göre içerisi hapishane ve işkence merkezleridir [153].

SUÖB Hükümet başkanı Shohrat Zakir, 2018 yılında uzun süredir devam eden bir eğitim kampı olduğu bir dizi faaliyetleri durdurma, aşırıcılık, ayrımcılık ve terörizmi engellemeye yönelik bir eğitim olduğunu itiraf etmiştir. Toplama kampı içerisindeki Müslüman Uygurların sayısı tam olarak bilinmemekle beraber kamplarda üç milyona yakın Uygur Türkü olduğu söylenmektedir. Yine bu Eğitim alanlarına girilmesi yasak olup Çin güvenlik güçlerinin izni ile belirli alanlarda ki bölgelere ekipler ile dolaşmasına izin verilmektedir [154]. Akıllarda Nazi usulü bir toplama kampı olduğu sorusu oluşsa da 2017 tarihi itibariyle genişletilme ihtiyacı duyulan adı sözde "Eğitim Merkezi" olan bu kamplara girilmesi yasaktır.

2017 yılı itibariyle toplama kamplarında tutuklanan Doğu Türkistanlılarının üzerinden organ ticareti başlamıştır. Müslüman Türkler Çin organ ticaretinin önemli kaynağı haline gelmiştir. Organ taşımacılığının daha hızlı olabilmesi içi havayolu hattı kurulmuştur. Nanhang Hava Yolu'nun açıklamasına göre Çin en çok organ taşımacılığını Doğu Türkistan havalimanı üzerinden yapmaktadır [155].

---

[153] Salih Aynura, *Açık Cezaevi Doğu Türkistan,* Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı 122, 2019, s. 210.

[154] Murat Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları: Adım Adım Soykırım,* https://www.insamer.com/tr/ (Erişim 09.02.2024)

[155] Alimcan İnayet-Nurettin Öğdülmüş,Çin'in Doğu Türkistan'da Uyguladığı Asimilasyon ve Sömürge Politikası İşgal Edilmiş Ülke: Doğu Türkistan (Rapor),Uygur Akademisi- Dünya Uygur Kurultayı, 2020, s.46.

Çin'in 2022 yılında BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği SUÖB'ndeki İnsan Hakları Endişelerinin Değerlendirilmesi adlı yayınlanan raporunda eğitim kamplarına yönelik eleştirileri açıklayarak bu merkezleri terör hareketlerine ve aşırıcılığa karşı önlem olarak açıklamıştır [156].

[156] Ayşe Kurban, BM^nin Sözde Eğitim Kamplarının Ziyareti ve Çin'e Yöneik Tutumu 2, İNSAMER Analiz, 2022, s.2.

4. BÖLÜM KÜRESEL DEVLETLER ve DOĞU TÜRKİSTAN PROBLEMİNE YAKLAŞIMLARI

4.1. Küresel Devletler

Küreselleşme tezinin en önemli kuramcılarından olan Robertson, küreselleşmeyi en genel tanım olarak dünyanın küçülmesi ve bir bütün olarak kavranması bilincinin yoğunlaşması olarak tanımlamakta olup, birbirine karşı bağımsız birimler birbirine karşı bağımlı hale gelmekte, bireysel konu ve olgular daha geniş kitleler sayesinde ulusal sınırları aşarak küresel çapta destek bulmaktadır. Küreselleşme çok boyutlu bir kavram olup içerisinde kültürel, ekonomik, siyasi, teknolojik ve demografik iç dinamiklere sahip olduğu bilinmektedir.

Küreselleşme süreçlerinde ulus-devletlerin etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Amaç olarak ulus devletlerin hükûmetleri halk tarafından seçildiğinden kapitalist sistemde aksaklık oluşturabileceği gibi sermayenin küreselleşmesine de engel olabilecektir. Kapitalist sistemin sürdürülebilmesi için sermayenin küreselleşmesi, emek ve işgücünün ulaşılabilirliği, yer altı kaynaklarının varlığı ve kullanılabilirliği önem arz etmektedir. Küreselleşmenin sağlanabilmesi için ulus devletlerin etkinliğinin azaltılması ve bunun için çeşitli küresel örgütlerin kurulumu-finanse edilmesi, çok uluslu şirketlerin kurulması- teşvik edilmesi etkin rol oynamaktadır. Küreselleşme ile ulus devletler ortadan kaldırılarak yerine sermaye, işgücü ve yeraltı kaynaklarının bulunduğu metropol kentlerin kurulumu hedeflenmektedir.

Küreselleşme ve kapitalizmin doğal sonucu olarak dünyada güçlenen küresel devletler hegemon güç olabilmek için kendi aralarında mutlak bir yarış içerisine girmekten çekinmemektedir. Bunu bazen birbirine karşı askeri güç ile bazen ekonomik güç ve yaptırımlarla bazen de kendi stratejileriyle ortak çıkarlara sahip farklı devletlerle bloklar ve politikalar geliştirerek gerçekleştirmektedirler. Devletler hegemonyasını sağlayabilmek için kapitalist sistemlerden ve yöntemlerinden faydalanmaktadır. Gelişmemiş ülkelerin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını çok uluslu şirketler aracılığıyla yine farklı bölgelerdeki emek gücünü kullanarak mal ve hizmet üretimlerinde etkin rol oynamasını sağlamaktadır. Küresel piyasanın oluşmasıyla

kendi ulusundaki kaynak, kendi emek gücü ile farklı menşeili ürünlerin üretimi gerçekleştirilerek kapital döngü sağlanmaktadır.

Hegemonya yarışındaki devletler güç kaybetmeden zirveyi elde edebilmek için kendilerine yeni sömürgeler bulmak ve sömürgeleştirdiği devlet ve toplulukları kullanarak rakiplerine karşın üstünlük sağlamayı amaçlamaktadır. Hegemonik güç ihtiyacı devletlerin var olmasıyla ortaya çıkmıştır. Hegemonik devletler dünya düzeninin ve barışın sağlanmasında rol oynayabileceği gibi gücünü kendi çıkarları doğrultusunda da kullanabilmektedir. Dünyada en bilinen hegemon devletler sırasıyla Pax Romana, Pax Ottomana, Pax Britanica ve Pax Americana olarak örneklendirilebilir.

Hegemonya 18. Yüzyıl sonlarında sanayi devrimi sonrasında ele alındığında küresel devletler yeni coğrafyalarda yeni kaynaklar için çaba sarf etmiştir. En hızlı sanayileşip denizaşırı bölgeler hakimiyetine alan Birleşik Krallık ile dünyada Pax Ottomana dan boşalan koltuğu alarak dünyanın hegemonik gücü olduğunu kanıtlamıştır. 19. Yüzyıl sonlarına doğru Almanya ve Birleşik Devletler, Birleşik Krallığa karşın kurmuş oldukları endüstriyel üstünlük ile birleşik Krallığın hegemonyasını kaybetmesinde etkin rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile Birleşik Krallığın hegemonyası "Pax Britanica" sonlanmıştır. Birinci dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasında dünyada büyük ekonomik ve siyasi olaylar yaşanmış olup süreçte hegemonik güç oluşturulamamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşına Birleşik Devletlerinde katılımıyla Almanya mağlup edilmiş ve hegemonik güç olduğu kanıtlanmıştır. Böylelikle Pax Americana döneminin resmen kabullenilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hegemonyasını güçlendirmek isteyen Birleşik Devletler çeşitli cemiyetler, ekonomik politikalar ve uluslararası mali yapının[157] kurulmasında öncülük etmiş olup kendi çıkarları doğrultusunda hizmet etmesi için Batı bloğunun oluşunda etkin rol oynamıştır. Batı Bloğuna muhalif devletlere SSCB'ye öncülük ederek Doğu Bloğu'nun kurulmasında etkin rol alması sonrasında dünya iki kutuplu hale getirilmiştir.

---

[157] Bretton Woods Anlaşması

4.2. Hindistan ile Çin İlişkileri

Hindistan ile Çin Antik Çağ'dan itibaren ticaret, kültür gibi birçok alanda etkileşimde bulunmuşlardır. Fakat sınır anlaşmazlıkları yıllar boyunca devam etmiştir. Antik dönemde kara ve deniz yoluyla ticaret yapmaya başlayan iki ülke arasında Budizm dininin yayılmasıyla birlikte kültürel alışveriş de beraberinde gelmiştir. İki ülke arasında ekonomik ve ticaret alışverişi Hindistan'da Maurya, Gupta ve Chola; Çin'de ise Han, Tang ve Ming gibi imparatorluklar döneminde devam etmiştir ve yine bu dönemlerde sınır anlaşmazlıkları yaşanmıştır. Moğol İstilaları döneminde belirli değişiklikler yaşanan iki ülke arasındaki Britanya İmparatorluğu döneminde Britanya'nın Hindistan'ı kontrol etmesi Çin ve Hindistan arasındaki ticari ve diplomatik ilişkileri etkilemiştir [158]. 19.yy ortalarına kadar Britanya İmparatorluğu kontrolünde kalan Hindistan, Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi ile ticaret hacmini genişletmeyi amaçlayarak başlayan bu süreç, askeri müdahalelerle Hindistan'ın üzerindeki kontrolünü sağlamıştır. Bu kontrol neticesinde Hindistan'da ekonomik ve toplumsal değişimler ile birlikte yerel halk arasında direniş ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan kontrolünü ele geçiren ayaklanmasına 1857'de yaşanan Hint Ayaklanması örnek olarak verilebilir. Bu ayaklanma ile başlayan Britanya sömürgeciliği 1947'ye kadar Hindistan üzerinde hakim olmuştur. Britanya Hindistanı'nın 1947 tarihinden sonra dağılması yeni sınır anlaşmazlıklarını beraberinde getirmiştir. Günümüze gelen Keşmir sorunu Çin, Pakistan ve Hindistan arasında hak iddiaları meydana getirmiştir.

Çin ve Hindistan, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra benzer şekilde içe dönük ekonomi politikaları benimsemişlerdir ve Çin'in bağımsızlığını tanıyan ilk komünist olmayan ülke Hindistan olmuştur. Soğuk Savaş döneminde, ABD ve SSCB'nin hakimiyetindeki iki kutuplu dünya düzeninde, bu iki ülke egemenliklerini ve

---

[158] Özellikle Opium Savaşları ve Britanya'nın Hint Okyanusu'ndaki egemenliği iki ülke arasındaki dinamikleri etkileyen örneklerden biridir.

çıkarlarını koruyabilmek için Bağlantısızlar Hareketi[159] çerçevesinde yakın işbirliği içinde olmuşlardır. Ancak, bu işbirliği iki ülke arasındaki sınır çatışmalarını engelleyememiştir. Ekonomik açıdan, her iki ülke de reformlardan önce Sovyet modeline dayalı planlı ekonomi politikalarını uygulamıştır [160].

Antik dönem itibariyle başlayan Hindistan ile Çin arasındaki ilişkiler bazı ülke sınırı sorununu doğurmuştur. Aksai Chin bölgesinde ki anlaşmazlık iki ülke arasında dönüm noktası olmuştur. Sino-Hint Savaşı sırasında Çin'in kontrolünde olan bu bölge sorunu henüz çözülebilmiş değildir. Çin'in Güney Tibet olarak adlandırdığı Arunachal Pradesh bölgesi yine sınır anlaşmazlıklarını meydana getirmiştir. Bir diğer sınır anlaşmazlığı bölgesi olan Karakoram Dağları Pakistan, Hindistan ve Çin sınırları dahilinde olan bir bölgedir. Doklam Bölgesinde Hindistan ve Çin arasında Bhutan'ın sınırlarının kesiştiği noktada 2017 yılında bir çatışma çıkmıştır.

Sınır anlaşmazlıkları, sınır bölgelerinde askeri güçlerini koruma ve artırmaya yönelik politikaları da etkilemektedir. Stratejik noktalarda ve Himalaya Dağları gibi noktalarda askeri tesislerin varlığı kendini göstermiştir.

Asya kıtasında bulunan iki önemli güç olan Hindistan ve Çin'in jeopolitik dinamiklerine bakıldığında bölgesel liderlik yarışına girmişlerdir. Hindistan, Güney Asya'da ve Hint Okyanusu'nda etkinliğini arttırmaya çalışırken, Çin Güneydoğu Asya'da Hint-Pasifik bölgesinde etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Bölgesel liderlik çabaları burada ekonomik rekabeti doğurarak ülkelerin kendi ekonomisini diri tutmak ve küresel dünyaya açılma çabası içerisindedir [161].

Çin ve Hindistan'ın ekonomik ilişkilerine bakıldığında Hindistan'ın Çin'den daha fazla ithalat yaptığı görülmüştür. Yatırımlar ve altyapı projeleri, bölgesel ekonomik işbirlikleri, Hindistan'ın Çin ile ticaret sınırlamaları, rekabet ve işbirliği,

---

[159] Bağlantısızlar Hareketi, Çin, Hindistan, Mısır ve Endonezya'nın önderliğinde, bağımsızlıklarını yeni kazanmış veya iki süper güç karşısında egemenliklerini koruma endişesi taşıyan devletlerin bir araya gelerek dünya politikasında üçüncü bir güç olarak ortaya çıkmasıyla kurulmuştur.

[160] Mehmetali Kasım, Bağımsızlıkları Sonrasında Çin ve Hindistan'ın Gelişimi ve Avrasya Stratejileri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 2020, s.547-563.

[161] Cemre Pekcan, Güney Çin Denizi Sorunu Çerçevesinde Çin-Hindistan İlişkileri, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 1, 2016, s.19-32.

özellikle inşaat, enerji, telekomünikasyon ve teknoloji sektörlerinde birbirleriyle rekabet ederken uluslararası platformlarda işbirliği yapmaktadır. Örneğin her iki ülke de BRICS[162] formlarında bir araya gelerek ortak çıkarlarını koruma çabası içerisinde olmaktadırlar. BRICS ve ŞİÖ gibi uluslararası platformlardaki üyelikler, Hindistan ve Çin'in küresel arenada birlikte hareket etme ve ortak çıkarları temsil etme çabalarını yansıtmaktadır [163].

Hindistan, Çin'in diğer ülkeler ile yaptığı başka bir işbirliği ise BCIM Ekonomik Koridoru'dur [164]. Ticaret, yatırım, altyapı, sermaye ve toplumsal ilişkilerin güçlendirilmesini hedefleyen önemli bir işbirliği girişimidir. 1999 yılında başlatılan ve 2013 yılında hükümetler arası bir statü kazanan bu proje, Güney İpek Yolu'nu yeniden canlandırarak bölgedeki ekonomik ve kültürel bağları derinleştirmeyi amaçlamaktadır. BCIM, hızlı ekonomik büyüme kaydeden Çin ve Hindistan'ı, kalkınma yolunda önemli zorluklarla karşılaşan Bangladeş ve Myanmar ile bir araya getirmektedir. Bölge, geleneksel ve yenilenebilir enerji kaynakları açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Çin'in enerji güvenliğini sağlama çabaları bu girişimle desteklenmektedir. Hindistan'ın kuzeydoğusundaki hidroelektrik ve maden kaynakları, enerji ihtiyacı duyan Bangladeş'e ihracat yaparak bölgesel entegrasyonu artırabilir. Ancak BCIM'in uygulanmasının önündeki en büyük engel, Çin ve Hindistan arasındaki politik güvensizlik ve stratejik rekabettir. Çin'in Hindistan pazarına erişim çabaları, jeopolitik endişeler ve bölgesel rekabet nedeniyle gölgelenmektedir. BCIM, Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin bir parçası olarak görülebilmektedir ve Güney İpek Yolu'nu canlandırma çabaları ile örtüşmektedir. Çin, bu koridor aracılığıyla Hindistan pazarına erişimini artırmayı ve enerji tedarik ederek, küresel ekonomik ihtiyaçlarını güvence altına almayı planlamaktadır. Ancak Hindistan'ın BKBY Projesi'ne mesafeli yaklaşımı ve jeostratejik çekinceleri, bu projenin önündeki engellerden biridir. Ayrıca, Çin-Pakistan

---

[162] BRICS ; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika.

[163] Şahin Keskin, Stratejik Ortaklık Olarak Çin- Hindistan İlişkileri, TURAN-SAM, Sayı 42, 2019, s. 290-295.

[164] BCIM ; Bangladeş, Hindistan, Çin, Myanmar.

Ekonomik Koridorunun (CPEC) yarattığı yeni gerilim alanları da bu işbirliğini zorlaştırmaktadır [165].

Gelişen ve değişen dünya şartlarında Çin ve Hindistan'ın 5G teknolojisi ve telekomünikasyon, yapay zeka, e-ticaret, dijital ekonomi, uzay teknolojisi, üretim endüstrisi teknolojik rekabetlerinde etkili olmaktadır. 2000'lerin başında Çin dünya ekonomisine entegrasyonunu hızlandırmış, ihracata dayalı bir ekonomiye geçiş yaparak elektronik ve telekomünikasyon sektörlerinde büyüme sağlanmıştır. 2010'lara gelindiğinde Çin dünya liderliğine geçebilmek için "Made in China 2025" planını açıklamıştır. Bu plan yüksek teknoloji sektörlerinde küresel liderlik amacı taşımaktadır. Yine bu plan yapay zeka, telekomünikasyon, otomotiv gibi sektörleri kapsamaktadır. Hindistan ise 2014'ten itibaren "Dijital İndia" girişimiyle teknolojiye odaklanarak, dijitalleşme ve bilgi teknolojileri konusunda çalışmalar sürdürmüştür. 2020'lere gelindiğinde Çin, yapay zeka, 5G teknoloji ve uzay keşifleri gibi alanlarda önemli adımlar atarken Hindistan "Self-Reliant İndia" girişimiyle kendi teknolojisini geliştirmeye, üretmeye ve ihraç etmeye odaklanmıştır. Hindistan yerli üretimi destekleyerek, yabancı yatırımları ülkeye çekmeyi ve teknolojik bağımsızlığını güçlendirmeyi hedeflemektedir [166].

Hindistan ve Çin arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ortaya koyan tarihi anlaşmaların incelenmesi, değişen dinamikleri ve karşılaşılan çatışmaları açıklığa kavuşturur. Pansheel Antlaşması gibi belgeler, barışın ve işbirliğinin vurgulanmasına odaklanırken, Hindi-Chini Bhai-Bhai Kampanyası gibi girişimler dostluğun önemini yansıtmaktadır, ancak bu antlaşmaların olumlu etkileri, bazen iplerin gerilmesi ve savaş gibi olumsuzluklarla gölgelenmiştir.

---

[165] Kerem Gökten, Güvenlik ile Bölgesel Ekonomik İşbirliği Arasında: Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar (BCIM) Ekonomik Koridoru, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı 1, 2019, s.99-113.

[166] Nezir Oğuş, *Karşılıklı Bağımsızlık Ekseninde Soğuk Savaş Sonrası Çin-Hindistan İlişkileri,* Çanakkale Onsekiz Mart Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2018, s.116-130.

Sınır anlaşmazlıklarını ele alan anlaşmalar belirli bir sonuca ulaşmada sınırlı kalmış gibi görünmekle beraber bu anlaşmaların uygulanması ve sınırların belirlenmesi konusundaki zorluklar, iki ülke arasındaki güveni sarsarak ilişkileri karmaşıklaştırmıştır. Ekonomik işbirliği anlaşmaları, ticaretin ve yatırımların teşvik edilmesi gibi ekonomik alanlarda işbirliğini desteklemektedir, ancak siyasi gerilimler veya sınır anlaşmazlıkları ekonomik ilişkilere de yansıyarak bu birlikteliği etkileyebilmektedir.

Hindistan ve Çin arasındaki ilişkiler, tarih boyunca çeşitli dinamiklere dayanmıştır ve gelecekte de bu dinamiklerin etkisi altında şekillenecektir. Bu ilişkilerin karmaşıklığı, her iki ülkenin ulusal çıkarlarını dengeleme çabalarıyla ve uluslararası platformlarda işbirliği yapma çabalarıyla daha da karmaşık hale gelmektedir.

4.2.1. Hindistan'ın Doğu Türkistan Sorununa Yaklaşımı

Hindistan, SUÖB ait Çin'in bölgesel sorununa ilişkin dikkatli ve stratejik bir tutum sergilemektedir. İki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıkları, ticaret ilişkileri ve bölgesel güç dengeleri gibi pek çok faktör bulunmaktadır. Bu nedenle Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlalleri ve Uygur Türklerinin durumu konusunda genellikle açık bir eleştiri yapmamaktadır. Hindistan ve Çin'in tarihsel arka planda gelen karmaşık ve hassas ilişkileri sebebi ile dikkatli bir diplomasi ilişkisi içermektedir. Hindistan, Çin ile olan ilişkilerini kötü etkilememek için uluslararası platformlarda Doğu Türkistan sorununun insan hakları ihlalleri hakkında dolaylı ve yüzeysel açıklamalarda bulunarak soruna değinmiştir. Soruna yönelen ülkeler ve uluslararası örgütlerin soruna yönelik yaklaşımları gündeme geldiğinde Hindistan sessiz kalmayı tercih etmektedir.

Haziran 2020 haberlerine göre Çin; Hindistan sınır hattında olan Ladakh ve DT'ın Hoten şehrinde yaptığı askeri tatbikat ile dikkatleri üzerine çekmiştir [167]. Bu

---

[167] Fatma Hasan/M.Ali.Atayurt, "Doğu Türkistan ile Hindistan Sınırında Gerilim Tırmanıyor", https://turkistanpress.com/page/dogu-turkistan-ile-hindistan-sinirinda-gerilim-tirmaniyor/1826, (24.05.2024).

habere göre Çin'in Hindistan'a gözdağı verdiği konuşulmuştur. Yine aynı ay içerisinde ver olan habere göre ise Çin askerinin 20 Hindistan askerini öldürdüğü haber yapılmıştır [168]. 1962 tarihsel sınır sorunlarına dikkat kesildiğinde bu sınır çatışmasında, iki ülke de sessizliğini korumuş Çin hükümeti asker sayısında yaralı veya ölü bilgisi vermemiştir [169].

Ekim 2022 tarihli habere göre BM İnsan Hakları Konseyinde Uygurlarla ilgili tartışma teklifine Hindistan çekimser oy kullanmıştır. Hindistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Arindam Bagchi, bu çekimser oyunun Çin'i desteklemek olmadığını söyleyerek, Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri sorununa temel insan hakları doğrultusunda saygı göstermeli ve güvence altına alınmalı ifadesini belirtmiştir [170].

4.3. Rusya ile Çin İlişkileri

Rusya ile Çin ilişkileri yüzyıllar boyu tarihi, politik, ekonomik ve kültürel olarak devam etmiştir. İlk ilişkiler 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanmıştır. İlk resmi sınır anlaşmasını Rusya ve Qing Hanedanı arasında 1689 yılında yapılan Nerchinsk Antlaşması olmuştur. Rusya'nın Asya'ya doğru genişlediği 19.yy'da Qing Hanedanı Batılı devletler mücadele etmiştir. Rusya, Amur Nehri'nin kuzeyine geniş toprakları 1858 Aigun Antlaşması ve 1860 Pekin Antlaşması ile Çin'den almıştır. Bolşevik Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği Çin'de yaşanan devrimci hareketlere destek vermeye başlayarak 1921 yılında kurulan Çin Komünist Partisine lojistik ve ideolojik destek sağlamıştır [171]. Sovyetler birliği 1923-1927 yılları arasında ÇKP ve Guomindang ile işbirliğini tavsiye ederek devrimci hareketleri desteklemeye devam

---

[168] Fatma Hasan/M.Ali.Atayurt, "Doğu Türkistan ile Hindistan Sınır Hattında Çıkan Çatışmada 20 Asker Öldü", https://turkistanpress.com/page/dogu-turkistan-ile-hindistan-sinir-hattinda-cikan-catismada-20-asker-oldu/1849, (24.05.2024)

[169] *20 Hint askerinin öldüğü sınır çatışmasında 40 Çin askeri öldü iddiası,* https://tr.euronews.com/2020/06/21/20-hint-askerinin-oldugu-s-n-r-cat-smas-nda-40-cin-askeri-oldu-iddias, (24.05.2024).

[170] Hindistan, Çin'i Uygurların haklarına saygı duymaya çağırdı, *https://www.uygurhaber.com/,* (24.05.2024).

[171] Abdullah Cinkara, "Değişen Dünya Düzeninde Rusya ve Çin", *ESBİD Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 3, Sayı 1, 2024, s.28-33.

etmiştir. ÇKP ile Kuomintang arasında iç savaş devam ederken 1927-1949 yılları arasında Sovyetler Birliği, ÇKP'ye desteğini devam ettirmiş bu destek ikinci Dünya savaşı sırasında devam ederken Sovyetler Birliği Mançurya'ya girerek ÇKP'nin bölgeyi almasına yardımcı olmuştur [172].

ÇKP kurulduktan sonra 1950 yılında Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti dostluk ve ittifak anlaşması imzalamışlardır ancak 1950'li yılların sonunda MaoZedong ve Nikita Kruşçev arasında ideolojik ayrılıklar sebebiyle 1960'lı yıllarda bu ilişkiler bozulmuştur. İki ülke arasında da var olan sınır anlaşmazlıkları sebebi ile 1969 yılında Ussuri Nehri Çatışması yaşanmıştır [173]. Sovyetler Birliği ile gerginleşen ilişkiler sebebi ile Çin, 1970' lerde ABD ile yakınlaşmıştır. Böylelikle kendi iç güvenliğini sağlayarak ekonomik büyümesine odaklanmıştır [174].

Mao Zedong'un ölümünden sonra ikili ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. Deng Xiaoping döneminde Çin ekonomik reformlara giderken Sovyetler Birliği ile yapıcı ilişkiler kurmuştur. Sovyet tarafından 1980'lerde yeniden yapılanma ve açıklık politikaları ile Mihail Gorbaçov 1989 yılında Pekin'i ziyaret ederek iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden canlanmıştır [175].

Sovyetler Birliği 1991 yılında dağılması ile birlikte yeni kurulan RF ve ÇHC hızla gelişerek, 2001 yılında stratejik ortaklık ve işbirliği dönemine girilerek dönemin devlet başkanları Vladimir Putin ve Jiang Zemin, İyi Komşuluk ve Dostane İşbirliği Anlaşması yapmıştır [176]. Yine aynı yıl ŞİÖ kurularak Çin ve Rusya'nın Orta Asya'da

---

[172] Niyazi İpek, " Rusya Federasyonu- Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: Çok Kutupluluğun İnşası",*International Journal of Social Inquiry,* Sayı 2, 2022, s.395-414.

[173] Ayşe Yıldız Kurban, "Rusya ve Çin İlişkilerinin Temel Dinamikleri", *İNSAMER,* Analiz, 2022. Rusya ve Çin İlişkilerinin Temel Dinamikleri - İNSAMER (insamer.com) (24.05.2024)

[174] Halil Akman, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt 8, Sayı 37, s.312.

[175] Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM, "Sınırlı Stratejik Ortaklık: Rusya-Çin İlişkileri", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 10, Sayı 1, s.74.

[176] Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM, a.g.m., s76.

ki hakimiyetleri artırma ve küresel güç olma yolunda önemli bir adım atmıştır. ŞİÖ aynı zamanda ayrılıkçılık, aşırılıkçılık ve terörizm konularını da kapsamaktadır.

ŞİÖ, doğal enerji zengini olan Rusya ve Kazakistan gibi ülkelerin enerji ihtiyacı olan Çin ve Hindistan gibi ülkelere fayda sağlayan bir örgüttür. Böylelikle önce çevre bölgelerde karşılıklı etkileşim sağlanırken zaman içerisinde diğer ülkelerin de destek verdiği küresel çapta etkili uluslararası bir kuruluş olma potansiyelini korumaktadır. ŞİÖ için Çin perspektifinden bakıldığında ikili ilişkilerin dostane bir yaklaşım olması Rusya'nın güvenilir bir enerji tedarikçisi olduğunu düşünmesidir. Ayrıca bu enerji ithalatını sadece kaynak ülkeler için değil kara yolu ve boru ile deniz yoluna alternatif oluşturarak bu ağı genişletme projelerine olanak sağlamaktadır. Rusya perspektifinden bakıldığında ise Çin ile yaptığı uzun vadeli petrol ve doğalgaz anlaşmaları sayesinde ekonomik gelir elde ederken aynı zamanda Orta Asya'ya açılan stratejik önemini ortaya koymaktadır[177].

2000'li yıllarda hızla gelişen ikili ilişkiler neticesinde Rusya, Çin'in artan enerji ihtiyacını karşılamak içim petrol ve doğal gaz hattı ile ihtiyaçlarını karşılamıştır. Böylelikle ticaret hacmi artarak Çin, Rusya'nın en büyük ticaret ortaklarından biri haline gelirken Rusya'da Çin'in enerji ihtiyacını karşılayan önemli bir tedarikçi olmuştur. Rusya, enerji ve ekonomi alanında Çin ile işbirliği yapmayı daha doğru bulmaktadır. Batı yaptırımları ve düşen enerji fiyatları ile birlikte Rusya'nın döviz girdilerinin azalmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum Çin'in lehinedir çünkü enerji alanında dışa bağımlı bir ülke olan Çin enerji ihtiyacını ucuz bir şekilde tamamlamaktadır [178].

21. Yüzyıl ile güçlenen işbirliği ikili ilişkilere olumlu yansıyarak ekonomik, siyasi ve askeri işbirliği sağlanmıştır. İki ülke arasındaki işbirliği dostane şeklinde ilerlerken ortak askeri işbirliği tatbikatları yapılarak iki ülke arasında güvenlik işbirliği

---

177 Ozan Örmeci-Sina Kısacık, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Enerji Güvenliği Politikaları Çerçevesinde Çin-Rusya İlişkilerini Anlamak", *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1, 2021,s.1-24.

178 Ergin Güneş, "Çin-Rusya İlişkilerindeki Asimetrik Denge ve Amerika Birleşik Devletleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Sayı 4, 2015, s. 839-867.

de yapıldığı söylenilmektedir. Çin'in ileri seviye silah sistemleri Rusya'nın askeri envanteri genişlemiştir. Bu satışlar iki ülke için askeri işbirliği önemli bir parçası olmuştur [179].

2010'lu yıllara gelindiğinde büyük proje ve yatırımlar dönemi başlamıştır. Sibirya Gücü Doğalgaz Boru Hattı, BKBY projesi örnek verilebilir. Proje ve yatırımlara yol açan ve iki ülkeyi birbirine daha yakın hale getiren sebeplerden biri de 2014 Ukrayna Krizi sayılabilmektedir. Ortak Proje ve Yatırımlar Orta Asya'da ve diğer bölgelerdeki projelerin gelişmesine sebep olarak Çin tarafından BKBY ile Rusya tarafından Avrasya Ekonomik Birliği ile entegre edilebilmektedir. Rusya ile Çin arasındaki işbirlikleri özel bir yere sahiptir. Örneğin, Batı ülkelerinin Ukrayna ve Kırım'daki krizler nedeniyle Rusya'ya ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamasının hemen ardından, Putin'in Mayıs 2014'te Çin'e gerçekleştirdiği ziyaret dikkat çekicidir. Bu ziyaret sırasında, Çin'e 30 yıl boyunca her yıl 38 milyar metreküp doğalgaz tedarikini öngören 400 milyar dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır [180].

BKBY ile AEB arasında rekabetçi ya da tamamlayıcı stratejiler mevcuttur. ÇHC için BKBY projesi ekonomik avantajları ve nüfuzunu genişletme ve eski İpek Yolunu canlandırarak küresele açılma çabası var iken Rusya için AEB bölgesel nitelikte daha kapalı bir anlayışı benimseyerek Sovyet alanındaki ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkilerini güçlendirme stratejisini benimsemiştir. Her iki ülke için de uzun vadeli planlamalar ülkelerin kendi içerisinde rekabetçi bir yapıya sahip olsa da uzun vadede tamamlayıcı ve işbirlikçi stratejiler mevcuttur [181].

---

[179] Ulvi Kazımov, "Rusya Çin İlişkileri ve Soğuk Savaş Sonrası Askeri İlişkiler", *Ahi Evran Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 1, 2020, s.37-52.

[180] Emre Erşen, "Rusya'nın Arap Baharı Politikası", *Bilge Strateji Dergisi,* Sayı 6, 2012,s.122.

[181] Gökhan Katıtaş, "Asya'da Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi,*Cilt 7*,* Özel Sayı, 2019, s.119-141.

4.3.1. Rusya'nın Doğu Türkistan Sorununa Yaklaşımı

Kısa süreli bağımsızlık yaşayan Doğu Türkistan Devleti, Çin Halk Cumhuriyeti'nin özerk bölgesi olmadan önce ve sonrasında Sovyetler birliği ve Rusya Federasyonu ile çeşitli ilişkiler bulundurmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde Çin'de yaşanan devrimci hareketlere 1920 ve 1930'larda Anti-Çin hareketlerini destekleyerek Çin'in kontrolünü zayıflatmayı amaçlamıştır. Çin'de yaşanan isyanlar ve devrimci hareketler sonucunda 1944'de kurulan ikinci doğu Türkistan cumhuriyetini 1949 yılında dağılana kadar destelemiş bu dönemde Sovyetler, Doğu Türkistan Devletine askeri destek de sağlamıştır. Çin Halk Cumhuriyetinin kurulduğu 1949 yılı itibariyle Mao Zedong ile RF arasında ilişkilerin düzelmeye başlamasıyla DT meselesine karışmamıştır.

Yukarıda bahsedilen 1992 yılı Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile Rusya ve Çin ilişkileri daha sağlıklı adımlarla ilerlemeye başlayarak Rusya, DT bölgesel sorununu Çin'in içişleri sorunu kabul ederek değerlendirmiştir. ŞİÖ'nün kuruluşu itibariyle Orta Asya ülkelerini içeren bir kuruluş olması Sovyetler Birliğinden çıkarak bağımsızlığını kazanan ülkeler ile bir işbirliği yapması belirlenen sınırlar dahilinde ŞİÖ'nün temel amaçları içerisinde de olan ayrılıkçı, terör konuları çerçevesinde Rusya ve Çin, DT'da yaşanan Uygur hareketlerine ortak bir tutum göstermiştir. Petersburg'da 2002 yılında ŞİÖ'nün yirmi altı maddelik tabanı oluşturulmuş Rusya'nın Çeçenistan, Çin'in DT sorunu sebebiyle iki ülke birbirini desteklemiştir [182]. İki ülkenin Enerji ve Ekonomik İşbirliği neticesinde artan enerji hacmi Rusya'nın Çin'e Doğu Türkistan bölgesindeki politikalarına aynı şekilde destek vermiştir.

Çin'in yer altı zenginliklerinin dörtte üçü Doğu Türkistan bölgesindedir ve sınır komşuları olan Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Afganistan, Hindistan ve Pakistan ile ilişkileri çok önemli tutmaktadır. Çin'in bu bölge üzerindeki ayrılıkçı

---

[182] Halil Akman, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya-Çin İlişkileri", *Avrasya Bilimler Akademisi Avrasya İncelemeleri,* Cilt 2, 2015, s.12-14.

hareketleri iç güvenliği korumaya çalışması ŞİÖ vasıtalarıyla koruma altına alınmıştır [183].

4.4. ABD İle Çin İlişkileri

Çin ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler ticaret aracılığıyla 19. yüzyılda başlamıştır. Aralarındaki ilk resmi anlaşma olan Wanghia Antlaşması 1844 yılında imzalanmıştır. Bu dönem Çin nezdinde Batılı güçlerin üzerinde etkisini artırdığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Amerikalı tüccarlara bu dönemde Çin'de belirli ticaret hakları tanınarak, Amerikalı misyonerlerin Çin'de çalışmalarına izin verilmiştir [184].

Amerikan misyonerleri ve tüccarları Çin'de daha aktif hale gelmesiyle birlikte Çin üzerindeki ekonomik ve politik baskılar artmıştır. 1899 ve 1901 yılları arasında çıkan Boxer Ayaklanması sırasında amerikan vatandaşları hedef alınmış, ABD ayaklanmayı bastırmak için Çin'e asker göndermiştir [185].

Çin'de başlayan kargaşa dönemi ile birlikte Qing Hanedanlığı düşüşe geçmiştir. 1911 Devrimi ile Oing Hanedanlığı sonra ererek Çin Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu dönemde ABD'nin Çin üzerindeki etkisi daha da artmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın Çin'i işgal etmesiyle ABD Çin'e askeri ve ekonomik yardımlar yapmıştır. Savaş bittiğinde Çin'de meydana gelen iç karışıklık ile birlikte 1949 Mao Zedong öncülüğünde kurulan Komünist Partisi ile birlikte Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Böylelikle Amerika-Çin ilişkileri yeni bir döneme başlamıştır [186].

---

183 Halil Akman, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri", a.g.m., s.315.

184 Ersin Dedekoca, "ABD-Çin İlişkilerinde Kriz Yönetimi", *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,* Cilt 1, Sayı 3, 2017, s.141-168.

185 Ersin Dedekoca, a.g.m..

186 Pelin YANTUR - Reyhan İŞERİ, " Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politik Stratejisi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 41, 2021, s. 41-49.

Akabinde başlayan 1950-1953 yılları arasında olan Kore Savaşı'nda ABD ve Çin ilk büyük askeri ayrılığı yaşamışlardır. Çin tarafı Kuzey Kore'yi desteklerken ABD ise Güney Kore'yi desteklemiştir. Bu savaş iki ülke arasında yaşanan gerginliği artırmıştır [187].

Mao Zedong'un öncülüğünde başlayan Kültür Devrimi, Çin'in toplumunu derinden etkilemiştir. Bu devrim politikası kendi içinde bir izolasyona sebep olmuştur. Böylelikle Çin Batılı devletlere karşı da bir korunma pozisyonu yaratmıştır.

ABD Başkanı Nixon 1972 yılında Çin'i ziyaret etmiştir ve ikili ilişkilerin gerginliğinin hafiflemesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. ABD- Çin ilişkileri hızla gelişirken 1979 Jimmy Carter, Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanıyarak diplomatik ilişkiler kurmuştur [188].

Çin perspektifinde ise 1980'lerde Deng Xiaoping döneminde ekonomi odaklı reformlar ve dışa açılma politikaları ABD ile ilişkileri hızla gelişerek Çin, ABD'nin önemli bir ticaret ortağı haline gelmiştir. Geçmişte Amerikan misyonerleri ve tüccarlarının yaptığı gibi bu dönemde de Amerikan Şirketleri, Çin pazarına girmiştir. 1985 yılında ticaret ve ekonomik işbirliği antlaşması yapılarak enerji, ulaşım, endüstri, ulaşım gibi alanlarda işbirliği geliştirilmek istenmiştir [189].

Çin' de öğrencilerin ve işçilerin demokratik talepleri neticesinde yaşanan ve uluslararası ses getiren Tiananmen Meydanı Olayları, Çin hükümeti tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. ABD tepki göstererek insan hakları ihlalleri nedeniyle Çin'e çeşitli yaptırımlar uygulayarak ikili ilişkiler arasında bir soğuma yaşanmıştır.

---

[187] Mustafa Karaca- Mehmet Ali Gazi- Caner Çakı, "Kore Savaşı Ekseninde ABD-Çin İlişkilerinin Çin Propaganda Posterleri Üzerinden Analizi", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt 9, Sayı 2, 2020, s.1142-1156.

[188] Ozan Örmeci, "21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti", *SDÜ Fen Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 29, 2013, s.1-14.

[189] Emine Akçadağ Alagöz,"Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 9, Sayı 2, 2016, S.39.

Çin ekonomisinin hızla büyümesi ve ABD ile olan ticaret hacmini artması iki ülke için hem iş birliği hem de rekabet içerisine sokmuştur. Donald Trump döneminde başlayan ticaret savaşı bu rekabete örnek gösterilebilmektedir. Bu dönemde ABD, Çin'e karşı ticaret kısıtlamaları yaparken Çin'de bu kısıtlamalara cevap vermiştir. Ticaret rekabetinin yanında son yıllarda gelişen 5G teknolojisi, yapay zekâ gibi alanlarda iki ülke arasındaki rekabet de artmıştır. Huawei gibi Çin marka teknolojisine ABD karşı tepki olarak yaptırımlar uygulamıştır. Teknolojik rekabet ile bu iki ülke üstünlük kazanma savaşı içerisindedir.

İki ülke arasında güvenlik ve askeri gerginliklerde mevcuttur. Güney Çin Denizi'ndeki hareketlilik ve Tayvan konusu asker gerginliklerin başlıca sebepleridir. ABD'nin Tayvan soruna olan desteği Çin tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır. İkili ilişkilerde ki bu gerginlik dünya politikasını önemli ölçüde etkilemektedir [190].

4.4.1. ABD'nin Doğu Türkistan Sorununa Yaklaşımı

ABD'nin DT sorununa yaklaşımı tarihsel süreç içerisinde farklı stratejik ve politik boyutlar kazanmıştır. ABD'nin bu soruna yaklaşımı soğuk savaş dönemi ile birlikte başlamış ÇHC'nin kurulması ile birlikte Asya kıtasındaki stratejik çıkarlarını etkilemiştir. Uygur diasporası ve diğer Türkistanlı gruplar ABD'de 1950 ve 1960'lı yıllarda seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Günümüzde ABD'de yaşayan DT'lı Uygur Türkleri sosyal medya aracılığı ile yıllardır süregelen bu bölgesel soruna dikkat çekmek için paylaşımlar yapmaktadır.

2001'de yaşanan 11 Eylül saldırılarının ardından Çin, Uygur ayrılıkçı gruplarını terörist olarak nitelendirmiş ve baskılarını artırmıştır. Doğu Türkistan İslami Hareketi ve Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü 2002 yılında ABD tarafından terör listesine alındıktan sonra Çin'in Uygur Türklerine olan baskısı daha da artmıştır [191].

---

[190] İshak Turan, "ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 1, 2016, s.80-105.

[191] Fulya Köksoy, "Çin Halk Cumhuriyeti Merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan Sorununun Amerika- Çin İlişkilerine Yansıması", Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 2019, s.95-96.

2003 yıllarında ABD de terörizme karşı Irak ve Kuzey Kore gibi konularla meşgul olmaya başlayınca ABD nin çıkarları açısından Çin ile olan pozitif ilişkiler önemli bir duruma gelmiştir [192].

DT'da yaşanan insan hakları ihlalleri 2017 itibariyle uluslararası sistemde daha çok yer etmiş ve kendini duyurmuştur. Çin'in bu bölgede Uygur Türklerine yönelik baskıları, toplama kampları, zorla çalıştırma, kürtaj ve dini özgürlüklerin kısıtlanması gibi uygulamaları ABD tarafından sert bir tutum sergilemesine yol açarak çeşitli yaptırımlar getirmiştir.

Bu yaptırımlar, ABD'nin dünya genelinde insan hakları ihlallerinde bulunan kişilere uyguladığı yaptırım olan Magnitsky Yasası kapsamında olan DT'daki insan haklarından sorumlu olan kişilere, kuruluşlara ve yetkilere yapılan mal varlıklarını dondurmak ve ABD'ye giriş yasağını kapsamaktadır. Bir diğeri 2019 Uygur İnsan Hakları Politika Yasası'dır. Bu yasa ABD kongresi tarafından kabul edilmiş D.T. insan hakları ihlallerinden sorumlu olan yetkililere ve kuruluşlara yönelik yaptırımlardır. Yasa, bölgedeki durumu izleme ve düzenli raporlar sunmaktadır.

ABD, bölgede insan hakları ihlallerine neden olan Çinli şirketlere de ticaret kısıtlamaları ya da ihracat kontrollerini getirmiştir. Bunun sonucunda Çin'in ihtiyacı olan ürünlere erişimini zorlaştırmaktadır. ABD, Çin'in insan hakları ihlallerine karışan şirketlerine yatırımları da yasaklamıştır.

BBC'in yayınladığı raporlarda kadınlara yönelik tecavüz, taciz, işkenceye uğrayan eski tutuklu ve gardiyanlarla yaptığı röpojlarla yaşanan dramı gözler önüne sermektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, katliamların çok üzücü olduğunu belirterek tecavüz ve taciz iddiaları için acilen kamplara uluslararası gözlemci

---

[192] Cemre Pekcan, "Konfüçyüs Felsefesinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003–2013 Yılları Arası Çin-ABD İlişkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 72, Sayı 4, s.1139.

tarafından denetlenmesi gerektiğini belirtmiş, Çin'in DT'da soykırım yaptığını tekrarlamıştır [193].

[193] Adilcan Eruygur, "Doğu Türkistan'da Ugur Kadınlarına Karşı Yapılan İnsan Hakları İhlalleri Üzerine", *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2024,20-37. - (theguardian.com), (24.05.2024)

SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da uyguladığı politikalar, bölgedeki etnik ve dini azınlıkları hedef alan ciddi insan hakları ihlallerine yol açmıştır. Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri ve diğer Müslüman azınlıklar, Çin'in asimilasyon ve baskı politikaları altında büyük bir zulme maruz kalmaktadır. Çin hükümeti, bölgedeki Türk ve Müslüman kimlikleri ortadan kaldırmak amacıyla sistematik bir şekilde kültürel soykırım ve asimilasyon politikaları uygulamaktadır.

Doğu Türkistan, stratejik konumu ve zengin yeraltı kaynakları nedeniyle Çin için büyük bir öneme sahiptir. Bölgenin petrol, doğal gaz ve kömür gibi kaynakları, Çin ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Doğu Türkistan, Çin'in batıya açılan kapısı olarak İpek Yolu üzerinde önemli bir geçiş noktasıdır. Çin'in bölgedeki hakimiyetini sürdürme isteği, ekonomik ve stratejik çıkarlarının korunması amacıyla daha da güçlenmiştir.

Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da dini ve kültürel kimliği ortadan kaldırmak için toplama kampları kurmuştur. Bu kamplarda, Uygur Türkleri ve diğer Müslüman azınlıklar zorla tutulmakta ve ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalmaktadır. Bu kamplarda kalanlar, sürekli gözetim altında tutulmakta, dini inançlarını ve kültürel kimliklerini terk etmeye zorlanmaktadırlar.

Çin'in Doğu Türkistan politikaları, uluslararası toplum tarafından eleştirilmiş olsa da, özellikle Rusya, Hindistan ve ABD gibi büyük güçler, bölgedeki insan hakları ihlallerine karşı tutarlı ve güçlü bir tepki vermekte yetersiz kalmışlardır. Rusya ve Çin arasındaki stratejik işbirliği, Rusya'nın Doğu Türkistan'daki baskıları görmezden gelmesine yol açmıştır. Hindistan ise, Çin ile olan sınır sorunları ve ekonomik ilişkileri nedeniyle sessiz kalmayı tercih etmektedir. ABD ise, Çin'in küresel ekonomik gücünü dengelemeye çalışsa da, insan hakları ihlallerine karşı yeterli baskıyı oluşturamamıştır.

Rusya, Çin ile olan stratejik ve ekonomik bağları nedeniyle Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine genellikle sessiz kalmaktadır. Moskova ve Pekin, Şanghay İşbirliği Örgütü gibi uluslararası platformlarda yakın işbirliği yaparak

bölgesel güvenlik ve ekonomik kalkınma konularında ortak hareket etmektedirler. Rusya, Çin'in Doğu Türkistan'daki baskıcı politikalarını eleştirmek yerine, bu politikaları Çin'in iç meselesi olarak görmekte ve müdahale etmekten kaçınmaktadır. Bu tutum, Rusya'nın kendi iç sorunları ve Çin ile olan ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir.

Rusya'nın Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerine yönelik yaklaşımı, tarihsel olarak Orta Asya'daki Türk nüfusuna karşı uyguladığı politikalarla paralellik göstermektedir. Rusya, kendi Müslüman nüfusu ve Orta Asya'daki etkisi göz önüne alındığında, bölgedeki istikrarsızlığı artıracak herhangi bir hareketten kaçınmaktadır. Dolayısıyla, Moskova, Pekin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı baskı ve asimilasyon politikalarını eleştirmek yerine, bu politikaların bölgesel güvenliği sağlama amacına hizmet ettiğini öne sürmektedir. Rusya'nın bu tutumu, Çin ile olan stratejik ortaklığını koruma ve bölgedeki çıkarlarını güvence altına alma amacı taşımaktadır.

Hindistan, Çin ile olan karmaşık ilişkileri nedeniyle Doğu Türkistan konusunda genellikle temkinli bir tutum sergilemektedir. Yeni Delhi, Çin ile olan sınır anlaşmazlıkları ve ekonomik rekabetin yanı sıra, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine karşı daha çekingen bir politika izlemektedir. Hindistan, kendi Müslüman nüfusu ve iç politik dinamikleri göz önüne alındığında, Çin'in Uygur Türklerine yönelik baskılarına karşı açık bir eleştiri getirmekten kaçınmaktadır. Bu tutum, Hindistan'ın bölgedeki stratejik dengeyi koruma ve Çin ile olan ilişkilerini daha da kötüleştirmeme isteğinden kaynaklanmaktadır.

Ancak, Hindistan'ın bu temkinli yaklaşımı, uluslararası arenada eleştirilere maruz kalmaktadır. İnsan hakları savunucuları ve bazı politik analistler, Hindistan'ın Doğu Türkistan'daki duruma karşı sessiz kalmasının, küresel insan hakları normlarına aykırı olduğunu ve Hindistan'ın demokratik değerleriyle çeliştiğini savunmaktadır. Hindistan, Çin ile olan rekabetine rağmen, Doğu Türkistan konusunu uluslararası düzeyde dile getirmemekte ve bu konuda aktif bir politika izlememektedir. Bu durum, Hindistan'ın Çin ile olan ekonomik ve stratejik çıkarlarının insan hakları meselelerinin önüne geçtiğini göstermektedir.

ABD, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine karşı daha eleştirel bir tutum sergilemektedir. Washington, Çin'in Uygur Türklerine ve diğer Müslüman azınlıklara yönelik baskıcı politikalarını sert bir dille kınamakta ve uluslararası platformlarda bu konuyu gündeme getirmektedir. ABD, bu insan hakları ihlallerini Çin'in otoriter rejiminin bir yansıması olarak görmekte ve Pekin'in küresel düzende artan etkisini dengelemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, ABD, Çin'e karşı ekonomik yaptırımlar uygulamakta ve uluslararası toplumun dikkatini Doğu Türkistan'daki duruma çekmeye çalışmaktadır.

Bununla birlikte, ABD'nin Doğu Türkistan politikası, insan hakları endişelerinin ötesinde, stratejik ve jeopolitik çıkarlarla da şekillenmektedir. Çin'in yükselen ekonomik gücü ve küresel etkisi karşısında, ABD, Doğu Türkistan sorununu bir baskı aracı olarak kullanmaktadır. Washington, Pekin'in uluslararası arenada itibarını zedelemeyi ve Çin'in baskıcı iç politikalarını eleştirerek, küresel liderlik rolünü pekiştirmeyi hedeflemektedir. Ancak, ABD'nin bu konuda attığı adımlar, bazı eleştirmenler tarafından yeterli ve tutarlı bulunmamaktadır, çünkü ekonomik ve stratejik çıkarlar, insan hakları meselelerinin önüne geçebilmektedir.

Doğu Türkistan sorunu, uluslararası siyasette bir araç olarak kullanılmakta ve insan hakları ihlalleri genellikle ekonomik ve stratejik çıkarlar doğrultusunda göz ardı edilmektedir. Bu durum, Çin'in bölgedeki baskıcı politikalarını sürdürmesine olanak tanımaktadır. Uluslararası toplumun, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine karşı daha güçlü ve birleşik bir duruş sergilemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Barış Abidelli, *Doğu Türkistan,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Hans Joachim Morgenthou, *Uluslararası Politika*, çev. Baskın Oran-Ünsal Oksay, Türk Siyasal İlimler Yayınları, Ankara, 1970.

Harun Bodur, *Kronolojik 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.

İklil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949),*Türk Tarih Kurumu Ankara, 2020.

İlham Tohti, *Yolum ve Gayem Uygur Türkleri ve Çin Meselesi,* Şira Yayınları, İstanbul, 2015.

Kenneth Neal Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev. Osman Serhat Binatlı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2021.

Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2021.

Macide, Mahluf, "*Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası",* Hür Doğu Türkistan Sempozyumu, İHH Araştırma Yayınlar Birimi Yayınları, İstanbul, 2010.

Mıchael Dıllon, *Modernleşen Çin'in Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Michael Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür,* Adres Yayınları, Ankara, 2016.

Muzaffer Özdağ, *21. Asra Girerken Doğu Türkistan*, Türk Yurdu Yayınevi, Ankara, 1995.

Muzaffer Özdağ, *Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, çev. Selahattin Bağdatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.

Saadettin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Sean R. Roberts, *Uygur Savaşı Çin'in Müslüman Azınlığa Karşı Yürüttüğü İç Operasyon,* Çev. M. Bahadırhan Dinçaslan- Muhammed Akif Kalaycı, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2023.

Thomas Hobbes, *Leviathan,* çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023.

Xi Jinping, *Çin'in Yönetimi*, çev. Xia Yongmin, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.

Makaleler

Abdullah Cinkara, "Değişen Dünya Düzeninde Rusya ve Çin", *ESBİD Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 3, Sayı 1, 2024.

Abdullah Cinkara, "Uygurlar ve İpek Yolu", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2019.

Abdullah Özdemir- Mesut Çakır, Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksulluk Sorunu, *Journal of Management and Economics Research*, Sayı 8, 2007.

Abdurrahman Yunus Sarıyıldız- Mehmet Talha Paşaoğlu-Merve Ebrar Yılmaz, "Türkiye, Çin, ABD, Fransa Sağlık Sistemleri ve COVID-19 Politikaları", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, 2021.

Abdülkadir Tok, "Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon ve Doğu Türkistan", *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi,* 2021.

Adilcan Eruygur, "Doğu Türkistan'da Ugur Kadınlarına Karşı Yapılan İnsan Hakları İhlalleri Üzerine", *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2024.

Ali Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihi ve İstatiki Malumat", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , Sayı 22, 2009.

Ali Ayata- Burak Kaya, Uluslararası Hukuk Bağlamında Çin'in Doğu Türkistan Uygulamalarının Analizi, *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2021.

Aysel Erdoğan, Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Gerçekleşen Yeni Büyük Oyun, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2020.

Bahtiyar Bahşi, "Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri", *The Journal of Academic Social Science Studies,* Sayı 57, 2017.

Bayram Ali Söner- Orhan Çifçi, Çin Savunma Sanayiinin Çeşitlenen Dinamikleri: Kurumsal Sınırlılıklardan Küresel Rekabete, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Sayı 2, 2022.

Burhan Kuzu, "Doğu Türkistan Raporu ve İnsan Hakları İhlalleri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Sayı 6, 1998.

Caner Çakı- Yusuf Fidan, Çin Propagandasında Çin-Tayvan İlişkilerinin Sunumu: Mao Zedong Dönemi Üzerine İnceleme, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 7, 2020.

Cemre Pekcan, "Konfüçyüs Felsefesinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003–2013 Yılları Arası Çin-ABD İlişkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 72, Sayı 4, 2017.

Cemre Pekcan, Güney Çin Denizi Sorunu Çerçevesinde Çin-Hindistan İlişkileri, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, 2016.

Dursun Murat Düzgün, Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı 47, 2020.

Emine Akçadağ Alagöz,"Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2016.

Emre Erşen, "Rusya'nın Arap Baharı Politikası", *Bilge Strateji Dergisi*, Sayı 6, 2012.

Ergenekon Savrun, The Uyghur Turks And The Eastern Turkıstan (Xınjıong conflıct): Whıch Chuna? Chına's Growth Or Red Cruelty, *Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic*, Sayı 5, 2019.

Ergin Güneş, "Çin-Rusya İlişkilerindeki Asimetrik Denge ve Amerika Birleşik Devletleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 4, 2015.

Erkin Alptekin, "Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti", *Istanbul Journal of Sociological Studies* , Sayı 22, 2011.

Ersin Dedekoca, "ABD-Çin İlişkilerinde Kriz Yönetimi", *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,* Cilt 1, Sayı 3, 2017.

Ezel Tavşancıl Tarkun, "Nitel Araştırmalar", *Öneri Degisi*, Sayı 14, 2000.

Ezgi Kopuk- Hüseyin Naci Bayraç, "Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Ekonomik Etkileri", *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 3, 2021.

Fatih Bilal Gökpınar, "Ekonomik Kalkınmadan Ekolojik Felaketlere: Çin'in Kuşak-Yol İnisiyatifinin Merkezi Asya'ya Olası Çevresel Etkileri", *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, 2021.

Filiz Kutluay Tutar-Fatma Şura Bahsi Koçer, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol", *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, Sayı 5, 2019.

Fulya Köksoy, "Çin Halk Cumhuriyeti Merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan Sorununun Amerika- Çin İlişkilerine Yansıması", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* Cilt 10, Sayı 2, 2019.

Gökhan Katıtaş, "Asya'da Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi,*Cilt 7, Özel Sayı, 2019.

Gülnihal Altın Öztürk, "Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan Ve İnsan Hakları İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Sayı 1, 2013.

Gülşen Şeker Aydın- Müge Yüce, Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğinin Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)'da Yansımaları, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* , Sayı 4, 2020.

Hakan Kolçak-Osman Ercan, "Baskı Altındaki Uygurlar: Doğu Türkistan'da Sürdürülen Sistematik İnsan Hakları İhlalleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 248, 2020.

Haldun Narmanlıoğlu-Tuğçe İyigüngör, "Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim", *Bilig*, Sayı 102, 2022.

Halil Akman, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya-Çin İlişkileri", Avrasya Bilimler Akademisi Avrasya İncelemeleri, Cilt 2, 2015.

Halil Akman, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 37, 2015.

Halit Hamzaoğlu, "Rus Dış Politikasında Türkistan: Değişimler ve Dönüşümler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 256, 2022.

Hasan Acar- Serhat Bulut, Çin'in Doğu Türkistan Politikalarının Uluslararası Topluma Yansımaları, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Sayı 1, 2021.

Hüsrev Tabak, "Mao Devletinden Devlet Maosu'na: Çin Diş Politikasında Tarih ve Değişim", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi,* Sayı 2, 2008.

İsa Eryılmaz, "Türkistan Coğrafyası ve Jeopolitiği", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* Sayı 1, 2021.

İshak Turan, "ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 1, 2016.

İslam Safa Kaya, "Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 1, 2012.

Kenan Dağcı-Mustafa Keskin, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* , Sayı 2, 2014.

Kerem Gökten, Güvenlik ile Bölgesel Ekonomik İşbirliği Arasında: Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar (BCIM) Ekonomik Koridoru, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı 1, 2019.

Manolya Paker, "Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikasına Bir Bakış", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 1, 2017.

Mehmet Akif Okur, "Bir Kuşak, Bir Yol Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar", *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, Sayı 8, 2017.

Mehmet Emin Begtimur, "Uygur Diasporasının Yapısal Özellikleri", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,* Sayı 17, 2021.

Mehmet Ozan Saray-Levent Gökdemir, Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005), *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, Sayı 7, 2007.

Mehmet Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* Sayı 37, 2013.

Mehmetali Kasım, Bağımsızlıkları Sonrasında Çin ve Hindistan'ın Gelişimi ve Avrasya Stratejileri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 2020.

Meşkure Yılmaz, "Kutupsuz Dünyada Türkistan'ın Jeopolitiği ve Giderek Artan Önemi", *Türk Asya Araştırmaları*, Sayı 205, 2013.

Muhammet Enes Doğanlar, "Büyük Güç Rekabeti, Jeopolitika ve Asimilasyon Gölgesinde Çin'in Doğu Türkistan Stratejisi", *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi,* Sayı 8,2021.

Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM, "Sınırlı Stratejik Ortaklık: Rusya-Çin İlişkileri", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1,2019.

Murat Bilgili, Çin Kültür Devrimi: Sol Popülizm ve Anti-Entelektüalizm (1966-1969), *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Sayı 21, 2023.

Nilgün Atıcı Köktaş-Hakkı Büyükbaş, "BM Kapsamında Yapılan Azınlık Hakları Düzenlemeleri", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı 2, 2015.

Niyazi İpek, "Rusya Federasyonu- Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: Çok Kutupluluğun İnşası", *International Journal of Social Inquiry,* Sayı 2, 2022.

Ozan Örmeci, "21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti", *SDÜ Fen Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 29, 2013.

Ozan Örmeci-Sina Kısacık, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Enerji Güvenliği Politikaları Çerçevesinde Çin-Rusya İlişkilerini Anlamak", *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* Sayı 1, 2021.

Pelin YANTUR - Reyhan İŞERİ, " Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politik Stratejisi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 41, 2021.

Salih Aynura, Açık Cezaevi Doğu Türkistan, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* sayı 122, 2019.

Selçuk Çolakoğlu, 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Sayı 2, 2006.

Selçuk Erincik,Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu , *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 2, 2011.

Serdar Yılmaz, "Bir Kuşak Bir Yol Projesinin İktisadi Kapasitesi ve Çin Tarafından Uygulanan Borç Diplomasisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 24, 2020.

Süleyman Elik- Safa Uslu, "Kautilya'nın Dış Politika Kuramı Çerçevesinde Hindistan'ın Orta Asya İle İlişkileri", *Bilig Dergisi*, Sayı 98, 2021.

Şahin Keskin, Stratejik Ortaklık Olarak Çin- Hindistan İlişkileri, *TURAN-SAM,* Sayı 42, 2019.

Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan'da Çin Modeli Eğitim Sistemi", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 4, 2020.

Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan'ın Siyasi ve İktisadi Olarak Sömürülmesi: Umumi Vali Tseng-Hsin Dönemi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 65, 2020.

Tekin Tuncer, Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: 1931 Kumul Ayaklanması, *Journal of Turkology*, Cilt 30, Sayı 1, 2020.

Tevfik Orçun Özgün, "İngiliz Seyyahlarına Göre Yakup Bey Döneminde Doğu Türkistan Şehirlerinin Ekonomik Vaziyeti", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Sayı 7, 2022.

Ulvi Kazımov, "Rusya Çin İlişkileri ve Soğuk Savaş Sonrası Askeri İlişkiler", *Ahi Evran Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 1, 2020.

Ümit Alperen, "Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası, *Bilge Strateji Dergisi,* Sayı 19, 2018.

Murat Yılmaz, "Doğu Türkistan'da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım", *İHH İnsani Yardım Vakfı*, 2020.

Ümit Çalık, Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem), *Liberal Düşünce Dergisi,* Sayı 64, 2011.

Tezler

Fedai Köprü, *Yaş Türkistan Dergisine Göre 1933 Doüu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Çöküşü,* Ortaçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Nezir Oğuş, *Karşılıklı Bağımsızlık Ekseninde Soğuk Savaş Sonrası Çin-Hindistan İlişkileri,* Çanakkale Onsekiz Mart Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2018.

Talha Gören, *Liberal Politikaların Çin Ekonomisine Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi: Mao Zedon ve Deng Xiaoping Örnekleri,* Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

Rapor

Alimcan İnayet-Nurettin Öğdülmüş, *Çin'in Doğu Türkistan'da Uyguladığı Asimilasyon ve Sömürge Politikası İşgal Edilmiş Ülke: Doğu Türkistan*, Uygur Akademisi- Dünya Uygur Kurultayı, 2020.

Hümagül Hümeyra Uluyol – Ali Latifoğlu – Nureddin İzbasar, *"5 Temmuz Urumçi Katliamı Raporu: Katliamdan Soykırıma Giden Yol", Katliamlar Raporu*, Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği, 2021.

Analiz

Ayşe Kurban, *BM'nin Sözde Eğitim Kamplarının Ziyareti ve Çin'e Yöneik Tutumu 2*, İNSAMER Analiz, 2022.

Ayşe Yıldız Kurban, *"Rusya ve Çin İlişkilerinin Temel Dinamikleri",* İNSAMER, 2022.

Mustafa Karaca- Mehmet Ali Gazi- Caner Çakı, *"Kore Savaşı Ekseninde ABD-Çin İlişkilerinin Çin Propaganda Posterleri Üzerinden Analizi"*, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, 2020, s.1142-1156.

İnternert Kaynakları

"Çin'in Baskı Politikası Sonuç Verdi: Uygurların Nüfusu Azalıyor", https://perspektif.eu/, https://perspektif.eu/2020/09/24/cinin-baski-politikasi-sonuc-verdi-uygurlarin-nufusu-azaliyor/, 26.04.2023 tarihinde alındı.

"Doğu Türkistan'da Nükleer Denemeleri", http://www.gokbayrak.com/, http://www.gokbayrak.com/sayfa/dogu-turkistan-da-nukleer-denemeler, 26.04.2023 tarihinde alındı.

20 Hint askerinin öldüğü sınır çatışmasında 40 Çin askeri öldü iddiası, https://tr.euronews.com/2020/06/21/20-hint-askerinin-oldugu-s-n-r-cat-smas-nda-40-cin-askeri-oldu-iddias, 24.05.2024 tarihinde alındı.

Ahmet Taşağıl, Hoten, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, s,251-253. https://islamansiklopedisi.org.tr/hoten, 20.10.2023 tarihinde alındı.

Bahtiyar Bahşi, Doğu Türkistan'ın yakın tarihi ve Uygur Türkleri, https://akademiye.org/tr/?p=4283, 10.11.2023 tarihinde alındı.

Çin verilerine Göre Doğu Türkistan'da Enerji Kaynakları ve Üretimi, https://www.uygurhaber.com/cin-verilerine-gore-dogu-turkistanda-enerji-kaynaklari-ve-uretimi/, 14.11.2023 tarihinde alındı.

Doğu Türkistan'ın Demografik Yapısı, https://www.gokbayrak.com/sayfa/dogu-turkistan-in-demografik-yapisi, 10.11.2023 tarihinde alındı.

Emine Tuna, Doğu Türkistanda Asimilasyon ve Ayrımcılık, İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s.65-66. https://ihh.org.tr/public/publish/0/30/dogu-turkistanda-asimilasyon-ve-ayrimcilik.pdf , 12.12.2023 tarihinde alındı.

Emre Aytekin, "Çin, Azalan ve Yaşlanan Nüfus Gerçeğiyle Yüzleşiyor",https://www.aa.com.tr/tr , 21.04.2023 tarihinde alındı.

Erkin Emet, "Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim", http://www.gokbayrak.com/dergi-sayfalari/1086, 05.02.2023 tarihinde alındı.

Fatma Hasan/M.Ali.Atayurt, "Doğu Türkistan ile Hindistan Sınırında Gerilim Tırmanıyor", https://turkistanpress.com/page/dogu-turkistan-ile-hindistan-sinirinda-gerilim-tirmaniyor/1826, 24.05.2024 tarihinde alındı.

Fatma Hasan/M.Ali.Atayurt, "Doğu Türkistan ile Hindistan Sınır Hattında Çıkan Çatışmada 20 Asker Öldü", https://turkistanpress.com/page/dogu-turkistan-ile-hindistan-sinir-hattinda-cikan-catismada-20-asker-oldu/1849, 24.05.2024 tarihinde alındı.

Hindistan, Çin'i Uygurların haklarına saygı duymaya çağırdı, https://www.uygurhaber.com/, 24.05.2024 tarihinde alındı.

Kırım'ın Sesi Gazetesi, Turfan Ayaklanması, https://kiriminsesigazetesi.com/turfan-ayaklanmasi/#google_vignette, 20.10.2023 tarihinde alındı.

Kuntay Gücüm, Mao Dönemi ve Deng Xiaoping Teorisi, Teori Dergisi, 2017,s.74-86.https://www.academia.edu/32410886/MAO_D%C3%96NEM%C4%B0_VE_DENG_%C5%9E%C4%B0AOP%C4%B0NG_TEOR%C4%B0S%C4%B0_pdf, 06.02.2024 tarihinde alındı.

Mıchael Brıe-Chıstaph Spehr, Sosyalizm Nedir?, çev. Murat Çakır, www.kozmopolit.com, 12.09.2023 tarihinde alındı.

Muhuttin Canuygur, Gulca Katliamı, https://www.dtv.org.tr/gulca-katliami/, 09.02.2024 tarihinde alındı.

Murat Yılmaz, Doğu Türkistan'da Toplama Kampları: Adım Adım Soykırım, https://www.insamer.com/tr/, 09.02.2024 tarihinde alındı.

Ozan Örmeci, Çin Siyasi Kültürü, http://politikaakademisi.org/2017/11/16/cin-siyasi-kulturu/, 03.01.2024 tarihinde alındı.

Ömer Kul, "Doğu Türkistan'ın Nüfusuna Dair", https://www.ogunhaber.com/yazarlar/doc-dr-omer-kul/dogu-turkistanin-nufusuna-dair-101734m.html, 25.01.2023 tarihinde alındı.

Ömirbek Halayi, "Çin'in Enerji Sektöründe Doğu Türkistan'ın Önemi", https://www.eurasian-research.org/publication/cinin-enerji-sektorunde-dogu-turkistanin-onemi/?lang=tr, 19.04.2023 tarihinde alındı.

Süheyl Çobanoğlu, "Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan", https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51338/avrasya_cin_ve_dogu_turkistan , 25.01.2023 tarihinde alındı.

Tarih Bilimi, Büyük Çin Kıtlığı, https://www.tarihbilimi.net/, 04.01.2024 tarihinde alındı.

Thierry Tardy,“Görüş- Bm Kararlarının Yaptırım Gücü Var Mı?”, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-bm-kararlarinin-yaptirim-gucu-var-mi/2969294#:~:text=BMGK%20ayn%C4%B1%20zamanda%20kararlar%20da,Genel%20Kurul%20kararlar%C4%B1n%C4%B1n%20ba%C4%9Flay%C4%B1c%C4%B1%20olmamas%C4%B1d%C4%B1r., 25.09.2023 tarihinde alındı.

Turkistanpress, Çin, Doğu Türkistan Nüfus İstatistiklerini Yayınladı, https://turkistanpress.com/index.php, 21.04.2023 tarihinde alındı.

Ümit Alperen. “Bir Kuşak Bir Yol: Çin Karakteristiği ile Küreselleşme”, Karar Gazetesi, 20 Mayıs 2017, s.1-4. http://www.karar.com/gorusler/bir-kusak-bir-yol-cin-karakteristigi-ile-kuresellesme-487431#., 21.05.2023 tarihinde alındı.

5 Şubat 1997 Gulca Katliamı, https://ihh.org.tr/haber/5-subat-1997-gulca-katliami-2091 , 09.02.2024 tarihinde alındı.

“Doğu Türkistan’da Çin Nükleer Deneylerinin Başlangıcı 16 Ekim 1964”, https://ihh.org.tr/ , https://ihh.org.tr/haber/dogu-turkistanda-cin-nukleer-deneylerinin-baslangici-16-ekim-1964-1909, 26.04.2023 tarihinde alındı.

5 Şubat Gulca Katliamı Kurbanları İstanbul’da Anıldı, https://www.qha.com.tr/ 09.02.2024 tarihinde alındı.